

नेपाल सरकार

जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण तथा अनुकूलन राष्ट्रिय कार्यान्वयन योजना

[Nationally Determined Contribution (NDC) Implementation Plan]

(नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद्को मिति २०८०।०४।१६ को
निर्णयबाट स्वीकृत)

२०८०

कार्यकारी सारांश

नेपालले सन् २०२० को डिसेम्बरमा जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय प्रारूप महासन्धिको सचिवालयमा दोस्रो राष्ट्रिय निर्धारित योगदान (एनडिसी) पेश गरेको छ। एनडिसीले परिमाणात्मक र नीतिगत न्यूनीकरणका लक्ष्यहरूका साथै अनुकूलनका प्राथमिकताहरू समेत निर्धारण गरेको छ। एनडिसीका लक्ष्यहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयनको सुनिश्चितता गर्न जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण तथा अनुकूलन राष्ट्रिय कार्यान्वयन योजना (राष्ट्रिय निर्धारित योगदान कार्यान्वयन योजना) को आवश्यकता भएकोले वन तथा वातावरण मन्त्रालयको नेतृत्वमा यो योजना तर्जुमा गरिएको छ। यस योजनामा एनडिसीका विभिन्न क्षेत्रगत तथा उपक्षेत्रगत लक्ष्य प्राप्तिका लागि कार्यान्वयन योग्य क्रियाकलापहरूका अनुगमन सूचक, समयरेखा र आवश्यक स्रोत उल्लेख गरिएको छ।

ऊर्जा: ऊर्जा क्षेत्रको कार्ययोजना विशेषगरी खाना पकाउने र यातायात क्षेत्रको ऊर्जा प्रणालीलाई जीवाश्म इन्धनबाट स्वच्छ ऊर्जामा रूपान्तरण गर्न स्वच्छ र नवीकरणीय ऊर्जामा केन्द्रित छ। ऊर्जा उत्पादन उपक्षेत्रमा स्वच्छ र नवीकरणीय ऊर्जा विकासका साथै वैकल्पिक नवीकरणीय ऊर्जा, प्रतिस्पर्धात्मक ऊर्जा बजारका लागि उपयुक्त ऐन, नीति र मार्गदर्शनहरू, प्रसारण र वितरण प्रणालीको विस्तार र स्तरोन्नति तथा प्रमुख क्षेत्रमा विद्युत उपयोग प्रवर्धन समावेश छन्। ऊर्जा क्षेत्रमा पूर्वसूचना प्रणालीको सुदृढीकरण, नवीकरणीय ऊर्जा विकासमा स्थानीय सरकार, महिला, युवा, सीमान्तकृत समूह, आदिवासी जनजाति र स्थानीय समुदायको सहभागिता, ऊर्जाको माग र आपूर्तिको अवस्था, निजी क्षेत्रको संलग्नता र ऊर्जा परीक्षणलगायतका विषयहरू समावेश गरिएका छन्।

घरायसी चुलो र बायोग्यास उपक्षेत्रको कार्ययोजनामा खाना पकाउनको लागि विद्युतीय चुलो र बायोग्यासजस्ता थप स्वच्छ इन्धन र उपकरणहरूको प्रयोग गरेर घरायसी रूपमा हुने उत्सर्जनलाई घटाउने योजना छ। यसमा विद्युतीय र खाना पकाउने सफा उपकरणको प्रवर्धन, अनुदान संयन्त्र, समयानुसारको विद्युत खपत शुल्क, बिक्रीपश्चातका सेवाहरू, मर्मत सम्भारसम्बन्धी व्यवसायिक तालिम, वित्तमा पहुँच, उपकरण उन्नतिकरण मापदण्ड र गार्हस्थ विद्युतीय क्षमता तथा वायरिङको स्तरोन्नति समावेश छन्। ठुला बायोग्यास प्लान्टको विकास र प्रवर्धनका लागि व्यावसायिक पशुपालन, फोहोर सङ्कलन तथा पृथकीकरण र चेतना अभिवृद्धिसमेत यो उपक्षेत्रमा समावेश गरिएका छन्।

यातायात उपक्षेत्रको कार्ययोजना सार्वजनिक र निजी क्षेत्रका यातायातको शून्य उत्सर्जनमा रूपान्तरित हुनेमा केन्द्रित छ। विद्युतीय सवारीसाधनको प्रवर्धन र सञ्चालन, विद्युतीय बस द्रुत ट्रान्जिट प्रणाली (इबिआरटि) लागु गर्ने र द्रुत चार्जिङलगायतका चार्जिङ पूर्वाधार र स्टेसनहरू विस्तार गर्नेजस्ता विशेष कार्यक्रमहरू समावेश छन्। विभिन्न नीति, मापदण्ड र

परीक्षण आलेख विकास गर्ने, क्षमता अभिवृद्धि गर्ने, अनुसन्धान र बजारीकरण अभियान सञ्चालन गर्ने, तथा तथ्याङ्क र सूचना व्यवस्थापनलाई सुदृढ गर्ने विषयहरू कार्ययोजनामा समावेश छन्। विद्युतीय रेलमार्गको गुरुयोजना, काठमाडौं विद्युतीय मेट्रो, काठमाडौं—रक्सौल विद्युतीय रेलमार्गको विस्तृत परियोजना प्रतिवेदन, काठमाडौं—केरुङ विद्युतीय रेलमार्गको विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययन, पूर्व—पश्चिम विद्युतीय रेलमार्ग निर्माणलाई तीव्रता दिने तथा महानगरहरूमा साइकल लेन र पैदलमार्ग निर्माण गर्ने विषयहरू कार्ययोजनामा समावेश छन्। यसका लागि आवश्यक मापदण्डको विकास, डिजाइनको तयारी र स्रोत परिचालनसमेत योजनामा उल्लेख छन्।

कृषि, वन र अन्य भू-उपयोग: कृषि, वन र अन्य भू-उपयोगअन्तर्गत कृषि क्षेत्रको कार्ययोजना हरितगृह ग्यास उत्सर्जनमा कृषिको योगदानलाई न्यूनीकरण गर्दै उत्पादन र उत्पादकत्व बढाएर कृषि प्रणालीलाई सुदृढ पार्न केन्द्रित छ। यसले राष्ट्रिय कृषि नीतिमा जलवायु परिवर्तनलाई एकीकृत गर्ने कार्यहरू, जलवायुमैत्री गाउँ र खेतबारीहरूको लागि मार्गदर्शनको विकास र पूर्व सूचना प्रणाली तथा राष्ट्रियस्तरको उत्सर्जन र सञ्चितीकरण गुणकहरूको निर्धारण समावेश गर्दछ। साथै क्षमता विकास, प्रमाणमा आधारित अनुसन्धान, जैविक मल्लिङ प्रवर्धन, जैविक कोइला उत्पादन, जैविक मल, खेतियोग्य जमिनको सुधार र जीविकोपार्जन व्यवस्थापन, माटोको प्राङ्गारिक पदार्थ बढाउन जैविक मल प्लान्टको स्थापनालगायतका कार्यक्रमहरू पनि योजनामा रहेका छन्। यस बाहेक जलवायुमैत्री गाउँ र फार्महरू स्थापना गर्न प्रोत्साहन, पूर्व सूचना प्रणाली र नवीकरणीय ऊर्जा प्रयोग गरेर पानी तान्ने प्रविधिको प्रवर्धन, धानबालीमा पानी व्यवस्थापन तथा गोठ सुधारलगायतका कार्यक्रम समावेश छन्।

वन उपक्षेत्रको कार्ययोजना वन र पारिस्थितिकीय प्रणालीको दिगो र समावेशी व्यवस्थापन, वन विनाश र वन तथा पारिस्थितिकीय प्रणालीको क्षयीकरण रोक्न, कार्बन प्रशोधन क्षमता, जलाधार र सिमसार क्षेत्रको समृद्धि र वन व्यवस्थापनबाट प्राप्त लाभको निष्पक्ष तथा समन्यायिक वितरण सुनिश्चित गर्नमा केन्द्रित छ। यसमा वन क्षेत्र बढाउने तथा अभिवृद्धि, वन विनाशलाई खुद शून्य, वन डढेलो नियन्त्रण, दिगो वन व्यवस्थापन, कृषि वन तथा निजी वन प्रवर्धन, ऊर्जा-दक्ष प्रविधिको प्रवर्धन, तथा अनुगमन र तथ्याङ्क प्रणालीमा सुधार गर्ने उपायहरू समावेश छन्।

फोहोरमैला: फोहोरमैला क्षेत्रको कार्ययोजनामा फोहोर पानी प्रशोधन गर्ने र मानव मलमूत्रजन्य फोहोरको व्यवस्थापन समावेश छन्। विद्यमान ऐन, नियम, मापदण्ड र मार्गदर्शनको पुनरावलोकन र सुधार, स्थानीय तहको नीति निर्माण, क्षमता सुदृढीकरण र नीतिगत मापदण्डहरूको विकासलगायतका विषयहरू समावेश छन्। साथै फोहोर पानी र मानव मलमूत्रजन्य फोहोर प्रशोधन प्लान्टको स्थापना, बजार मूल्य शृङ्खला र हरितगृह ग्यासको मापन प्रणालीको स्थापना, निजी क्षेत्रको संलग्नता र साझेदारी प्रवर्धन तथा फोहोर

व्यवस्थापनको लागि गुरुयोजना र संस्थागत संयन्त्रको विकास पनि यस योजनामा समावेश छन्।

औद्योगिक प्रक्रिया र उत्पादित वस्तुको प्रयोग: यस विषयगत क्षेत्रको कार्ययोजना कोइला खपत र वायु प्रदूषण कम गर्न ईटा र सिमेन्ट उद्योगमा कम उत्सर्जन प्रविधि अपनाउन, मार्गदर्शनको तर्जुमा, ठुला उद्योगका उत्सर्जन मापदण्ड तर्जुमा र उत्सर्जन अनुगमन संयन्त्रको सुदृढीकरणमा केन्द्रित छन्। यसमा कुशल र स्वच्छ उत्पादन प्रविधिहरूको पहिचान र परीक्षण, बोईलर र यस्तै प्रकृतिका औद्योगिक ऊर्जा खपतमा विद्युतीय ऊर्जाको प्रवर्धन, र परम्परागत ईटाभट्टाहरूलाई आधुनिक र सुधारिएको ईटाभट्टाहरूले प्रतिस्थापन गर्ने योजना समावेश छन्। साथै उद्योगहरूमा तापीय प्रक्रियाहरूका लागि हरित इन्धन (बिजुली, फोहोर र हाइड्रोजन) को सम्भाव्यता अध्ययन, र ठुला उद्योगहरू (धातु, सिमेन्ट र ईटासँग सम्बन्धित उद्योग) मा उपयुक्त र किफायती विद्युतीय प्रविधिको पहिचान र प्रवर्धन गर्ने योजना समावेश छन्।

सहरी बसोबास र पर्यटन: सहरी क्षेत्रको कार्ययोजना राष्ट्रिय भवन संहिता अपनाउने, एकीकृत सहरी विकास योजनाहरूको निर्माण गर्ने, सहरी वातावरण व्यवस्थापन मार्गदर्शनको संशोधन गर्ने, सबै नगरपालिकाहरूका सहरी बस्तीलाई न्यून कार्बन र जलवायु उत्थानशील बनाउनेमा केन्द्रित रहेको छन्। साथै सचेतना कार्यक्रम, क्षमता विकास र तालिम, अनुगमन र प्रतिवेदन प्रणाली, न्यून कार्बन र जलवायु उत्थानशील प्रविधि र कार्यप्रक्रियाको प्रवर्धन, राष्ट्रियस्तरमा ऊर्जा प्रमाणीकरण पद्धतिको विकास, ऊर्जा दक्ष भवनहरूलाई प्रोत्साहन, र सहरी हरियालीको प्रवर्धन गर्ने योजना समावेश छन्। पर्यटकीय यातायातबाट हुने कार्बन उत्सर्जनलाई न्यूनीकरण गर्दै प्रकृतिमा आधारित पर्यटन व्यवस्थापनलाई बढावा दिने जस्ता योजनाहरू छन्।

लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण र सुशासन: लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण विषयगत क्षेत्रको कार्ययोजनामा जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी नीति विकास, योजना, कार्यान्वयन, अनुगमन, क्षमता विकास, जलवायु वार्ता र अन्य महत्त्वपूर्ण प्रक्रियाहरूमा महिला, युवा, आदिवासी जनजाति र सीमान्तकृत समूहहरूको अर्थपूर्ण सहभागिता सुनिश्चित गर्ने योजनाहरू प्रस्तुत गरिएको छन्। यसमा एनडिसीको प्रगति र उपलब्धिहरूको प्रतिवेदन गर्दा लैङ्गिक खण्डकृत तथ्याङ्क सङ्कलन गर्ने, लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट कोड लागु गर्ने, लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण र जलवायु परिवर्तन सञ्जालको सुदृढीकरण गर्ने लगायतका योजनाहरू समावेश छन्।

सुशासन क्षेत्रको कार्ययोजनामा राष्ट्रिय विकास योजनाहरूमा एनडिसीलाई एकीकृत गर्न उपयुक्त नीति तथा कानूनको व्यवस्था र संस्थागत क्षमताको सुदृढीकरण गर्ने योजना समावेश भएका छन्। यसमा संघ, प्रदेश, स्थानीय सरकारहरू र युवा, महिला र आदिवासी जनजातिहरू

लगायत अन्य सम्बन्धित सरोकारवालाहरू बीचको संस्थागत समन्वय र सञ्चार संयन्त्रको सुदृढीकरण गर्ने योजनासमेत रहेका छन् ।

अनुकूलनसम्बन्धी व्यवस्था

नेपालको राष्ट्रिय अनुकूलन योजनामा ६४ वटा प्राथमिकताप्राप्त अनुकूलनका रणनीतिक कार्यक्रमहरू, तिनीहरूको अनुमानित लागत र अवधि, राष्ट्रिय नीतिहरूसँग ती कार्यक्रमहरूको तादात्म्यता उल्लेख छन्। यसले पेरिस सम्झौतामा उल्लिखित अनुकूलनका लक्ष्य र कार्यान्वयनका उपायहरू पूरा गर्न नेपालको योगदानको रूपरेखा प्रस्तुत गरेको छ। नेपालले राष्ट्रिय अनुकूलन योजना कार्यान्वयनको लागि राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय वित्त परिचालन गर्ने योजना बनाएको छ र यसको कुल अनुमानित लागत ४७.४ अर्ब अमेरिकी डलर रहेकोमा नेपालको अनुमानित योगदान १.५ अर्ब अमेरिकी डलर छ।

कार्यान्वयनका समष्टिगत आधारहरूमा शासकीय संयन्त्र, वित्तीय व्यवस्था, क्षमता विकास र प्रगति अनुगमन र मापनका व्यवस्थाहरू रहेका छन्।

शासकीय संयन्त्र: एनडिसी कार्यान्वयनमा राजनीतिक स्वामित्व र उच्चस्तरीय संस्थागत प्रतिबद्धता सुनिश्चित गर्न वन तथा वातावरण मन्त्रीको नेतृत्वमा विषयगत मन्त्रालय र राष्ट्रिय योजना आयोगका सचिव, सङ्घीय सरकारका सम्बन्धित निकायका प्रतिनिधि, सबै प्रदेश सरकारका प्रमुख सचिव, स्थानीय तहका प्रतिनिधिहरू, निजी क्षेत्र र बहु-सरोकारवालाहरू रहेको एक उच्चस्तरीय जलवायु परिवर्तन व्यवस्थापन समिति रहनेछ।

वित्तीय व्यवस्था: एनडिसी कार्यान्वयन अवधिमा यसका महत्त्वाकाङ्क्षी लक्ष्यहरू प्राप्त गर्न ठूलो लगानी आवश्यक हुनेछ। सन् २०३० सम्म एनडिसी कार्यान्वयन गर्न कुल लागत रु. ४३.५३ खर्ब अनुमान गरिएको छ, जुन ३३.०४ अर्ब अमेरिकी डलर बराबर हुन्छ। नेपालले एनडिसी कार्यान्वयनका लागि अनुदानमा आधारित अन्तर्राष्ट्रिय सार्वजनिक वित्तलाई प्राथमिकता दिनेछ। समग्रमा, नेपालले एनडिसी कार्यान्वयनका लागि अन्तर्राष्ट्रिय साथै राष्ट्रिय सार्वजनिक र निजी वित्तीय स्रोतहरूबाट व्यवस्था गर्नेछ।

क्षमता विकास: एनडिसीका लक्ष्यहरू कार्यान्वयन गर्न राष्ट्रिय, प्रदेश र स्थानीयस्तरमा बहुसरोकारवालाको उल्लेख्य फरक क्षमता छ। न्यूनीकरण, अनुकूलन, प्रविधि विकास र प्रयोग, तथ्याङ्क सङ्कलन र विश्लेषण, सन्देश तयारी, वित्तको पहुँच र वार्ता सिप, संस्थागत समन्वय र सञ्चार, तथा मापन र प्रतिवेदनका लागि क्षमता अभिवृद्धिका साथै, प्रणालीगत र संस्थागत सुधार आवश्यक छ।

प्रगति अनुगमन र मापन: वन तथा वातावरण मन्त्रालयले सङ्घीय, प्रदेश र स्थानीय सरकार, गैरसरकारी संस्था, र अनुसन्धान तथा शैक्षिक संस्थाहरूबाट क्षेत्रगत तथ्याङ्क सङ्कलन

गर्नेछ। राष्ट्रिय हरितगृह ग्यास मापन तथा एनडिसी कार्यान्वयन योजनाको प्रगति समावेश गरी द्विवार्षिक अध्यावधिक प्रतिवेदन र द्विवार्षिक पारदर्शिता प्रतिवेदनलगायतका दस्तावेजहरू तयार गरिनेछ। एनडिसी लक्ष्यहरूको तथ्याङ्कमा आधारित अनुगमनका साथै तथ्याङ्क सङ्कलन र प्रमाणीकरण प्रणाली निर्माण गरिनेछ।

१. परिचय

१.१. सन्दर्भ

कमजोर भूगोल, जलवायु संवेदनशील जनजीविका र सीमित अनुकूलन क्षमताका कारण नेपाल जलवायु परिवर्तनको उच्च जोखिममा छ। हरितगृह ग्यास उत्सर्जनमा नगण्य हिस्सा भए पनि नेपाल पेरिस सम्झौताअन्तर्गत जलवायु परिवर्तनका लक्ष्यहरू पूरा गर्न प्रतिबद्ध छ। विश्वको औसत तापक्रम वृद्धि १.५ डिग्री सेल्सियसमा सीमित राख्ने र २ डिग्री सेल्सियसभन्दा बढ्न नदिने लक्ष्यलाई पूर्ण रूपमा पालना गर्न जरुरी छ। फलस्वरूप, नेपालले सबै पक्षहरूलाई आफ्नो सामूहिक महत्वाकाङ्क्षा बढाउन र पेरिस सम्झौताको १.५ डिग्री सेल्सियस तापक्रम सीमा अनुरूप उत्सर्जन कटौतीलाई समर्थन गर्न आग्रह गर्दछ। नेपालले खुद शून्य उत्सर्जनको लागि दीर्घकालीन रणनीतिअनुसार सन् २०४५ सम्ममा दिगो रूपमा उत्सर्जन घटाउने र खुद शून्य उत्सर्जन हासिल गर्ने लक्ष्य राखेको छ। उक्त रणनीतिले कार्बन तटस्थ, समावेशी र जलवायु-उत्थानशील भविष्यका लागि महत्वाकाङ्क्षी नीतिगत व्यवस्था, सामाजिक रूपान्तरण र प्रविधि विकासको परिकल्पना गरेको छ। समानता र राष्ट्रिय परिस्थितिका आधारमा साझा तर फरक जिम्मेवारी र सम्बन्धित क्षमताको सिद्धान्तलाई पालना गर्दै जलवायुसम्बन्धी कार्यलाई तीव्रता दिन र पेरिस सम्झौता कार्यान्वयन गर्न नेपाल प्रतिबद्ध छ।

नेपाल सरकारले सन् २०२० को डिसेम्बरमा पेरिस सम्झौताको धारा ४.२ र ४.११ का साथै निर्णय १/सीपी.२१ अनुच्छेद २३,२४ र सम्झौताका अन्य सान्दर्भिक प्रावधानअनुसार सन् २०३० सम्मको लागि दोस्रो एनडिसी पेस गरेको छ। नेपालको दोस्रो एनडिसीले राष्ट्रिय परिवेश र क्षमताअनुसार साझा तर पृथक जिम्मेवारीको सिद्धान्त अनुसरण गरेको छ। एनडिसीले मुख्य विषयगत क्षेत्र र उप-क्षेत्रहरूका निम्न परिमाणात्मक र नीतिगत लक्ष्यहरू तय गरेको छ।

क. ऊर्जा

ऊर्जा उत्पादन:

- सन् २०३० सम्ममा करिब १,४०० मेगावाटबाट १५,००० मेगावाटसम्म स्वच्छ ऊर्जाको उत्पादनमा वृद्धि हुनेछ, जसको ५-१० प्रतिशत हिस्सा लघु तथा साना जलविद्युत, सौर्य, वायु र जैविक ऊर्जाको हुनेछ। यसमा ५,००० मेगावाट आन्तरिक स्रोतबाट उत्पादन गरिनेछ र बाँकी अंश अन्तर्राष्ट्रिय समुदायको वित्तीय सहयोगमा निर्भर रहने छ। सन् २०३० सम्ममा कुल ऊर्जा मागको १५ प्रतिशत हिस्सा स्वच्छ ऊर्जा स्रोतबाट आपूर्ति हुनेछ।

यातायात:

- सन् २०२५ मा दुईपाङ्ग्रे तथा चारपाङ्ग्रे निजी सवारीसाधन बिक्रीको २५ प्रतिशत हिस्सा विद्युतीय सवारीसाधनको हुनेछ। विद्युतीय सार्वजनिक सवारीसाधनको बिक्री हिस्सा कुल सार्वजनिक सवारीसाधन बिक्रीको २० प्रतिशत हुने) सार्वजनिक सवारीसाधनको बिक्री लक्ष्यमा विद्युतीय रिक्सा र विद्युतीय टेम्पो समावेश गरिएका छैनन्।
- सन् २०३० सम्ममा दुईपाङ्ग्रे र सबै चारपाङ्ग्रे निजी सवारीसाधनको बिक्रीको ९० प्रतिशत र चारपाङ्ग्रे सार्वजनिक सवारीसाधन बिक्रीको ६० प्रतिशत हिस्सा विद्युतीय सवारीसाधनको हुनेछ (सार्वजनिक सवारीसाधनका लक्ष्यमा विद्युतीय रिक्सा र विद्युतीय टेम्पो समावेश गरिएका छैनन्)।
- सन् २०३० सम्ममा सार्वजनिक यातायात र सामान ढुवानीमा सहयोग पुऱ्याउन २०० कि.मि. लामो विद्युतीय रेल सञ्जाल विकास गर्ने।
- सन् २०३० सम्ममा विद्युतीय सवारीसाधन बिक्री सबै निजी सवारीसाधन बिक्री (दुईपाङ्ग्रेसहित) को ९० प्रतिशत र सबै चारपाङ्ग्रे सार्वजनिक यात्री सवारीसाधन बिक्री (विद्युतीय रिक्सा र विद्युतीय तीन पाङ्ग्रेबाहेक) को ६० प्रतिशतमा वृद्धि हुनेछ।
- सन् २०३० सम्म सार्वजनिक यातायात र सामानहरू ढुवानीलाई सहयोग पुऱ्याउन २०० किलोमिटर विद्युतीय रेल सञ्जालको विकास गरिनेछ।

घरायसी चुलो र बायोग्यास:

- सन् २०३० सम्ममा २५ प्रतिशत घरधुरीमा खाना पकाउनका लागि प्रमुख रूपमा विद्युतीय चुलो प्रयोगको सुनिश्चित गरिनेछ।
- सन् २०२५ सम्ममा विशेषगरी ग्रामीण क्षेत्रमा ५ लाख वटा सुधारिएका चुलो जडान गरिनेछ।
- सन् २०२५ सम्ममा थप २ लाख घरधुरीमा बायोग्यास प्लान्ट तथा संस्थागत /औद्योगिक/पालिका/समुदायस्तरमा ५०० वटा ठुलास्तरका बायोग्यास प्लान्ट जडान गरिनेछ।

ख. कृषि, वन तथा अन्य भू-उपयोग

वन:

- सन् २०३० सम्ममा ४ प्रतिशतभन्दा कम अन्य काष्ठयुक्त वन क्षेत्रसमेत देशको कुल क्षेत्रफलको ४५ प्रतिशत भू-भागमा वन कायम गरिनेछ।
- सन् २०३० सम्ममा रेड प्लस क्रियाकलापसमेतको आर्थिक सहयोगमा तराई र भित्री मधेसका ५० प्रतिशत र मध्य तथा उच्चपहाडी क्षेत्रका २५ प्रतिशत वन क्षेत्रको दिगो व्यवस्थापन गरिनेछ।

ग. फोहोरमैला:

- सन् २०२५ सम्ममा ३८ करोड लिटर प्रतिदिन फोहोर पानीको प्रशोधन गरी विसर्जन गरिनेछ र ६० हजार घनमिटर प्रतिवर्षका दरले मानव मलमूत्रजन्य फोहोरलाई व्यवस्थापन गरिनेछ।

दोस्रो एनडिसीमा कृषि, औद्योगिक प्रक्रिया र उत्पादित वस्तुको प्रयोग, सहरी बसोबास र पर्यटनलगायत क्षेत्रका नीतिगत लक्ष्यहरू समेत समावेश गरिएको छ। एनडिसीका लक्ष्यहरू सरकारको पन्द्रौँ योजना, सम्बन्धित क्षेत्रगत नीति र रणनीति, राष्ट्रिय जलवायु परिवर्तन नीति, र अन्य राष्ट्रिय दस्तावेजहरू अनुकूल छन्। लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण र सुशासनजस्ता अन्तरसम्बन्धित क्षेत्रहरूलाई पनि नेपालको दोस्रो एनडिसीमा समावेश गरिएको छ। लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण लक्ष्यहरूले एनडिसी कार्यान्वयन प्रक्रियामा महिला, आदिवासी समुदाय र युवाहरूको अर्थपूर्ण सहभागिता सुनिश्चित गर्दछ। साथै सुशासनका उपायहरूले प्रभावकारी संयन्त्र, क्षमता विकास, सरोकारवालाको संलग्नता र अनुगमन, प्रतिवेदन तथा प्रमाणीकरणको सुनिश्चितता गर्दछ। यसबाहेक, एनडिसीमा उल्लेख गरिएका अनुकूलनका प्राथमिकताहरू राष्ट्रिय अनुकूलन योजनामा समावेश गरिएका छन्। नेपालले सन् २०३० सम्म दिगो विकासका लक्ष्यहरू हासिल गर्न आर्थिक, सामाजिक र वातावरणीय विकासको क्षेत्रमा १६९ वटा लक्ष्यहरू र ४७९ वटा सूचकहरू पहिचान गरेको छ। जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण र अनुकूलनका कार्यहरू धेरै विषयहरूसँग अन्तरसम्बन्धित भएकाले नेपालको दिगो विकासका लक्ष्यहरू हासिल गर्न सहयोगी हुनेछ।

१.२. कार्यान्वयन योजनाको दायरा

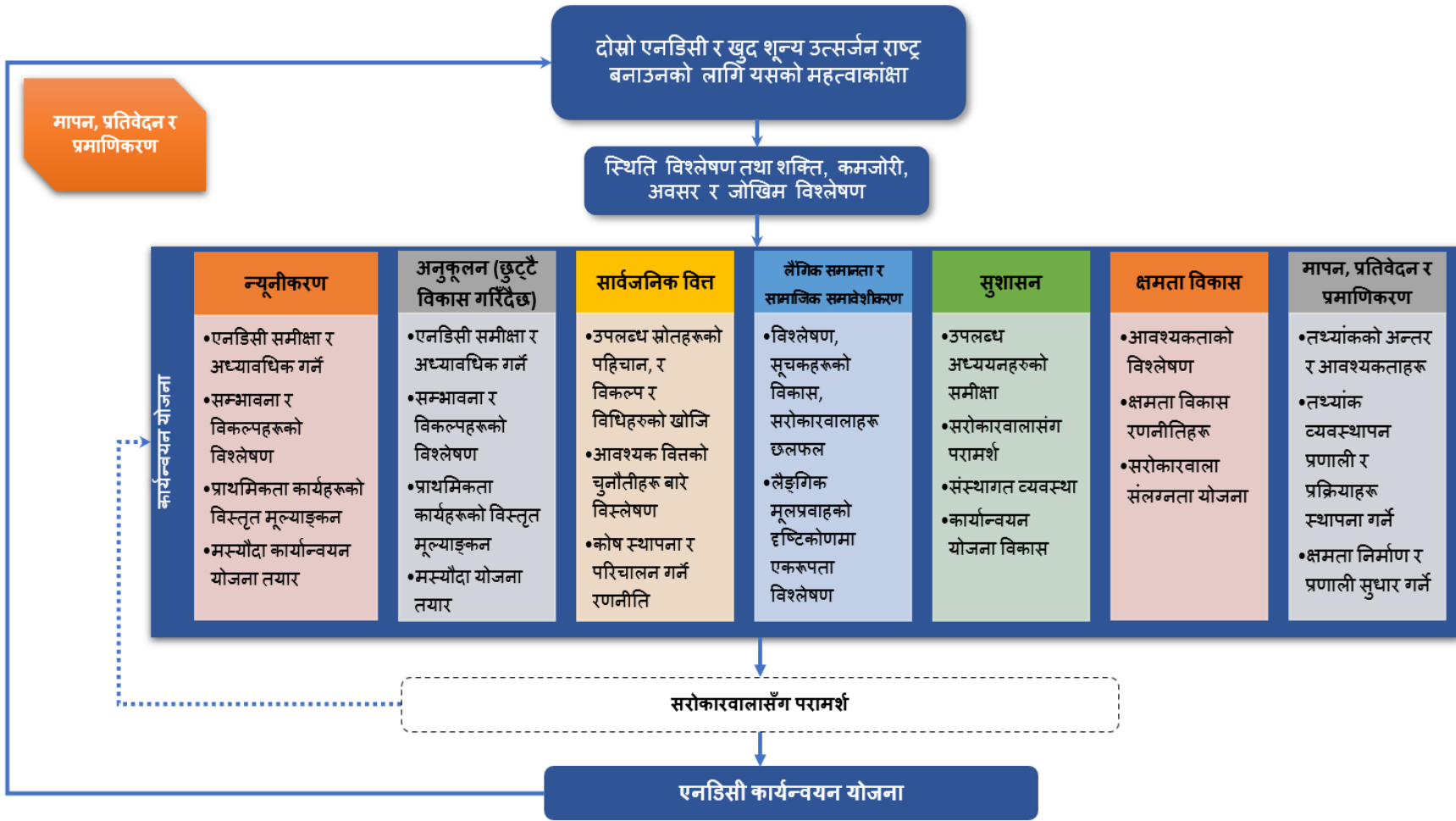
एनडिसीका लक्ष्यहरूको निर्बाध र समयमै कार्यान्वयन सुनिश्चित गर्न वन तथा वातावरण मन्त्रालय, विभिन्न विषयगत मन्त्रालयहरू, प्रदेश सरकारहरू र सरोकारवालाहरूको सहकार्यमा यो कार्यान्वयन योजना तयार गरिएको छ। योजनाको दायरा निम्नानुसार छन् :

- उद्देश्यहरूको तादात्म्यता, कार्यान्वयनका चरणहरू, प्रगति अनुगमन, शासकीय संयन्त्रको स्थापना, जिम्मेवारीहरूको पहिचान, वित्त व्यवस्थापनलगायतका आवश्यक तत्त्वहरू।
- एनडिसीका लक्ष्य प्राप्त गर्ने क्रियाकलापहरू जसले सबै मुख्य विषयहरू (निर्धारित लक्ष्यहरू, सूचकहरू, प्रतिवेदन र प्रमाणीकरण, जिम्मेवारी पहिचान, बजेट आदि) समावेश गर्नुका साथै राष्ट्रिय अनुकूलन योजनामा विस्तृत रूपमा उल्लिखित अनुकूलन पहलहरूको सारांश।

- विषयगत निकाय, सङ्घीय, प्रदेश र स्थानीय सरकार तथा सरोकारवालाहरूको भूमिका र जिम्मेवारीसहितको समन्वय र सञ्चार संयन्त्र ।
- योजनामा प्रस्तावित क्रियाकलापका लागत व्यहोर्न सरकार, विकास साझेदार, अन्तर्राष्ट्रिय जलवायु वित्त र निजी क्षेत्रबाट प्राप्त हुने वित्तीय योगदान परिचालन संयन्त्रको विस्तृत रूपरेखा ।

१.३. कार्यान्वयन योजना तयार गर्ने प्रक्रिया

ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिँचाइ मन्त्रालय; भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय; कृषि तथा पशु विकास मन्त्रालय, खानेपानी मन्त्रालय र अन्य विषयगत मन्त्रालयहरूको संयुक्त प्रयासमा वन तथा वातावरण मन्त्रालयको नेतृत्वमा बहुसरोकारवालाहरूको प्रतिनिधिमूलक र अर्थपूर्ण सहभागितामा एनडिसी कार्यान्वयन योजना तयार भएको हो । जलवायु परिवर्तन व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित मन्त्रालयहरू, अन्तर्राष्ट्रिय तथा राष्ट्रिय संघसंस्थाहरू, सङ्घीय तथा प्रदेश सरकार, स्थानीय तह, प्राज्ञिक निकाय, निजी क्षेत्र, आदिवासी जनजाति, युवा, महिला तथा विषय विज्ञहरूसँग छलफल, अन्तरक्रिया र परामर्श गरिएको थियो । यसरी तयार भएको एनडिसी कार्यान्वयन योजनाको मस्यौदामा जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी अन्तर-मन्त्रालय समन्वय समितिमा छलफल गरी अन्तिम रूप दिइयो, नेपालको एनडिसी कार्यान्वयन योजना तर्जुमा गर्न अवलम्बन गरिएको विस्तृत प्रक्रिया चित्र १ मा प्रस्तुत गरिएको छ ।

चित्र १: एनडिसी कार्यान्वयन योजनाको विकासको लागि पद्धतिगत रूपरेखा

२. एनडिसी कार्ययोजना

यस अध्यायमा ऊर्जा, कृषि, वन, भू-उपयोग, फोहोरमैला, औद्योगिक प्रक्रिया र उत्पादित वस्तुको प्रयोग, सहरी बसोबास र पर्यटन, लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण र सुशासन क्षेत्रहरूका कार्ययोजनाहरू समावेश छन्। प्रत्येक कार्ययोजनाले प्रस्तावित क्रियाकलापहरू, अनुगमन, प्रतिवेदन र प्रमाणीकरण सूचक, कार्यान्वयन गर्ने निकाय र लागत अनुमानको विस्तृत विवरण समेटेको छ।

ऊर्जा क्षेत्रका लागि अपेक्षित परिणामहरूमा स्वच्छ र नवीकरणीय ऊर्जा उत्पादन अभिवृद्धि, ऊर्जाको भरपर्दो आपूर्ति सुनिश्चितता, खाना पकाउन स्वच्छ ऊर्जाको पहुँचमा वृद्धि तथा सार्वजनिक र निजी यातायातको क्षेत्रमा शून्य हरितगृह ग्यास उत्सर्जन उन्मुख प्रणालीको व्यवस्था रहेका छन्। ऊर्जा क्षेत्रअन्तर्गतको ऊर्जा उत्पादन र स्वच्छ खाना पकाउने उपक्षेत्रको कार्ययोजना खण्ड २.१.१ र यातायात उपक्षेत्रको कार्ययोजना खण्ड २.१.२ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

कृषि, वन र अन्य भू-उपयोग क्षेत्रमध्ये कृषि उपक्षेत्रका अपेक्षित परिणामहरूमा नीति र योजनाहरूको निर्माण, संस्थागत संयन्त्रको सुदृढीकरण र जलवायु उत्थानशीलतालाई टेवा पुऱ्याउन पर्यावरणीय उत्थानशील कृषि प्रणाली साथै जनचेतनामार्फत् किफायती खाद्य प्रणालीको प्रवर्धन गर्ने रहेका छन्। कृषि उपक्षेत्रको कार्ययोजना खण्ड २.२.१. मा प्रस्तुत गरिएको छ।

वन उपक्षेत्रका अपेक्षित परिणामहरूमा वन र पारिस्थितिकीय प्रणालीको दिगो र समावेशी व्यवस्थापन, वन विनाश र वनको क्षयीकरण नियन्त्रण, वनको कार्बन सञ्चिति क्षमताको अभिवृद्धि, जलाधार र सिमसार क्षेत्र, एवं वन व्यवस्थापनबाट प्राप्त लाभहरूको निष्पक्ष र न्यायिक वितरणको सुनिश्चितता रहेका छन्। वन उपक्षेत्रको कार्ययोजना खण्ड २.२.२ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

फोहोरमैला क्षेत्रको अपेक्षित परिणामहरूमा नीतिगत सुधार, संस्थागत संयन्त्रको विकास, सरसफाइ क्षेत्रबाट हुने उत्सर्जनमा कमी र राष्ट्रिय योजना तथा बजेटमा जलवायु परिवर्तनलाई एकीकृत गर्ने क्षमताको सुदृढीकरण रहेका छन्। खण्ड २.३ मा फोहोरमैला क्षेत्रको कार्ययोजना प्रस्तुत गरिएको छ।

औद्योगिक प्रक्रिया र उत्पादित वस्तुको प्रयोग क्षेत्रका अपेक्षित परिणामहरूमा ईटा र सिमेन्ट उद्योगहरूमा कोइला खपत र वायु प्रदूषण कम गर्न न्यून उत्सर्जन प्रविधिहरूको प्रयोग, मार्गदर्शन तर्जुमा, ठुला उद्योगहरूबाट उत्सर्जनको अनुगमन गर्न उत्सर्जन मापदण्ड एवं संयन्त्र स्थापना र संस्थागत संयन्त्रको सबलीकरण गर्ने रहेका छन्।

सहरी बसोबास क्षेत्रका अपेक्षित परिणामहरूमा राष्ट्रिय भवन संहिताको अवलम्बन, एकीकृत सहरी विकास योजनाको तयारी, सबै नगरपालिकामा न्यून कार्बन र जलवायु उत्थानशील सहरी बस्तीहरूको सुनिश्चितता, सहरी वातावरण व्यवस्थापन मार्गदर्शनहरूको संशोधन र न्यून कार्बन एवं जलवायु उत्थानशील सहरी बस्तीहरूको प्रवर्धन रहेका छन्। औद्योगिक प्रक्रिया र उत्पादित वस्तुको प्रयोग, र सहरी बसोबास क्षेत्रका कार्ययोजना खण्ड २.४ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

पर्यटन क्षेत्रका अपेक्षित परिणामहरूमा पर्यटकीय यातायातलाई कार्बन तटस्थ गर्ने नीतिगत उपायहरूको विकास र प्रकृतिमा आधारित पर्यटन व्यवस्थापन योजनाको कार्यान्वयन गर्ने रहेका छन्। यी कार्यहरू यातायात र वन क्षेत्रहरूका कार्ययोजनामा समावेश छन्।

लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण अन्तरसम्बन्धित क्षेत्रका अपेक्षित परिणामहरूमा जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी नीति निर्माण, योजना, कार्यान्वयन, अनुगमन, क्षमता विकास, जलवायु वार्ता र अन्य महत्त्वपूर्ण प्रक्रियाहरूमा महिला, युवा, आदिवासी जनजाति र सीमान्तकृत समूहहरूको अर्थपूर्ण सहभागिता; एनडिसीको प्रगति र उपलब्धिहरूको लैङ्गिक खण्डीकृत तथ्याङ्क सङ्कलन र प्रतिवेदन; लैङ्गिक उत्तरदायी बजेट कोड र लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण सञ्जालको सुदृढीकरण तथा “जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरण रणनीति तथा कार्ययोजना (२०७७-२०८७)” को कार्यान्वयन रहेका छन्। लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण क्षेत्रको कार्ययोजना खण्ड २.५.१ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

सुशासन अन्तरसम्बन्धित क्षेत्रका अपेक्षित नतिजाहरूमा आवश्यक नीतिगत औजारको विकास एवं एनडिसीलाई राष्ट्रिय विकास योजनामा एकीकृत गर्न संस्थागत क्षमताको सुदृढीकरण; संघ, प्रदेश, स्थानीय सरकार र युवा, महिला र आदिवासी जनजातिलगायत अन्य सम्बन्धित सरोकारवालाहरूबीचको संस्थागत समन्वय र सञ्चार संयन्त्रको सुदृढीकरण; वित्तीय पहुँच अभिवृद्धि; निष्पक्ष, समतामुलक र समावेशी कार्ययोजनाको विकास; एनडिसी लक्ष्यहरूको तथ्याङ्कमा आधारित अनुगमन; असल अभ्यासहरूको पहिचान

तथा पारदर्शिता र सार्वजनिक जवाफदेहिताको अभिवृद्धि रहेका छन्। सुशासन क्षेत्रको कार्ययोजना खण्ड २.५.२ मा प्रस्तुत गरिएको छ।

एनडिसीमा लक्षित गरिएका अनुकूलनका सम्भागहरू सम्बोधन गर्ने कार्यक्रमहरू राष्ट्रिय अनुकूलन योजनामा विस्तृत रूपमा उल्लेख गरिएका छन्। सो योजनामा राष्ट्रिय जलवायु परिवर्तन नीतिले पहिचान गरेका विषयगत क्षेत्रहरू (कृषि र खाद्य सुरक्षा; वन, जैविक विविधता र जलाधार संरक्षण; जलस्रोत र ऊर्जा; ग्रामीण र सहरी बसोबास; उद्योग, यातायात र भौतिक पूर्वाधार; पर्यटन, प्राकृतिक तथा सांस्कृतिक सम्पदा; स्वास्थ्य, खानेपानी र सरसफाइ; विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापन) र अन्तरसम्बन्धित क्षेत्र (लैङ्गिक समानता, सामाजिक समावेशीकरण, जीविकोपार्जन र सुशासन) सँग सम्बन्धित प्राथमिकताका कार्यक्रमहरू समावेश गरिएको छ।

२.१. ऊर्जा क्षेत्रको कार्ययोजना

२.१.१. ऊर्जा उत्पादन, र घरायसी चुलो र बायोग्यास उपक्षेत्रको कार्ययोजना

एनडिसी लक्ष्य	क्रियाकलाप	मापन, प्रतिवेदन र प्रमाणीकरणको सूचक	प्रमुख सरकारी निकाय	क्रियाकलाप समयरेखा (सन्)	अनुमानित लागत (रु. दस लाखमा)
ऊर्जा उत्पादन					
सन् २०३० सम्ममा करिब १,४०० मेगावाटबाट १५,०००	<ul style="list-style-type: none"> उपयुक्त मिश्रित उत्पादन (रन-अफ-द-रिभर, पिकिड आरओआर- र जलाशययुक्त प्लान्टहरू) भएका जलविद्युत 	<ul style="list-style-type: none"> सन् २०३० सम्ममा १४,३०० मेगावाट क्षमताको जलविद्युतयुक्त प्लान्ट स्थापना भएको हुनेछ। सन् २०२४ सम्ममा ऊर्जा बजार विनियम नीतिहरू लागु हुनेछन्। 	ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाइ मन्त्रालय; विद्युत नियमन आयोग; विद्युत विकास विभाग; जल तथा मौसम विज्ञान	२०२३-२०३०	१९,१६,३७१.० ^१

^१ अनुमानित लागतहरू रन-अफ-द-रिभर (आरओआर), पिकिड आरओआर (पीआरओआर) र जलविद्युत प्लान्टहरूको भण्डारण प्रकारको सरोकारवाला प्रमाणीकरण कार्यशाला गोष्ठीबाट प्राप्त प्रतिक्रियामा आधारित छन्। तनहुँ जलविद्युत प्लान्ट (१४० मेगावाट) सन् २०३० सम्म सञ्चालनमा आउने अपेक्षा गरिएको छ। साथै, यी प्लान्टहरू विकास गर्दा सार्वजनिक क्षेत्रको आर्थिक हिस्सा ५० प्रतिशत हुने अनुमान गरिएको छ।

<p>मेगावाटसम्म स्वच्छ ऊर्जाको उत्पादनमा वृद्धि हुनेछ, जसको ५-१० प्रतिशत हिस्सा लघु तथा साना जलविद्युत, सौर्य, वायु र जैविक ऊर्जाको हुनेछ।</p>	<p>परियोजनाहरू विकास गर्ने।</p> <ul style="list-style-type: none"> ऊर्जा क्षेत्रलाई विनियमन गरी प्रतिस्पर्धी ऊर्जा बजार बनाउनका लागि आवश्यक ऐन र नीतिहरू निर्माण गर्ने। निजी क्षेत्रलाई ऊर्जा उत्पादन, प्रसारण, वितरण र व्यापारको लागि अभिप्रेरित गर्न छरितो कार्यप्रणाली निर्देशिका निर्माण गरी कार्यान्वयन गर्ने। पारदर्शी र प्रतिस्पर्धी प्रक्रियाहरूमा आधारित जलविद्युत आयोजनाहरूको इजाजतपत्र, स्वीकृति र 	<ul style="list-style-type: none"> सन् २०२४ सम्ममा जलविद्युत आयोजनाहरूका द्रुत एकद्वार प्रणाली विकास भई सञ्चालनमा आएका हुनेछन्। सन् २०२४ सम्ममा द्रुत एकद्वार प्रणाली सेवा केन्द्र विकास भई सञ्चालनमा आएका हुनेछन्। सन् २०२५ सम्ममा जल तथा विभागसंगको समन्वयमा जलविद्युत क्षेत्रका लागि पूर्वसूचना प्रणाली विकास भएको हुनेछ। सन् २०२५ सम्ममा लक्षित समूहका लागि वास्तविक समयको अनुगमन संयन्त्र र आधुनिक सूचना सञ्चार प्रविधिको प्रयोग भएको हुने। 	<p>विभाग; नेपाल विद्युत प्राधिकरण</p>		
---	--	--	---------------------------------------	--	--

	<p>विकास प्रक्रियाहरूको लागि एकद्वार प्रणालीको निर्देशिका विकास गर्ने।</p> <ul style="list-style-type: none"> ऊर्जा क्षेत्रमा जोखिम न्यूनीकरणका लागि पूर्वसूचना प्रणालीलाई सुदृढ गर्ने। 				
	<ul style="list-style-type: none"> ग्रिडमा जोडिएको र वितरण गरिएको विविध नवीकरणीय ऊर्जा उत्पादन आयोजनाहरू (लघु तथा साना जल विद्युत, सौर्य, वायु, र जैविक ऊर्जा) विकास गर्ने। नवीकरणीय ऊर्जा आयोजनाहरूको विकास, व्यवस्थापन र मर्मत सम्भारमा स्थानीय सरकार 	<ul style="list-style-type: none"> सन् २०३० सम्ममा १०० मेगावाट लघु र साना जलविद्युत तथा १,२५० मेगावाट सौर्य क्षमताको विविध नवीकरणीय ऊर्जा आयोजनाहरू स्थापना भएको हुने। सन् २०३० सम्ममा कुल विद्युत उत्पादनको ७% हिस्सा विविध नवीकरणीय ऊर्जाबाट भएको हुनेछ। सन् २०२४ सम्ममा नवीकरणीय ऊर्जा आयोजनाहरूको स्वामित्व 	<p>विद्युत नियमन आयोग, विद्युत विकास विभाग, वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्धन केन्द्र, नेपाल विद्युत प्राधिकरण, स्थानीय सरकारहरू</p>	<p>२०२३-२०३०</p>	<p>१,५०,०००.०</p>

	<p>र स्थानीय समुदायहरूको संलग्नता बढाउने।</p> <ul style="list-style-type: none"> • नवीकरणीय ऊर्जा उत्पादनका क्रियाकलापहरूमा महिला, युवा, स्थानीय समुदाय, सीमान्तकृत समूह र आदिवासी जनजातिहरूको सहभागिता बढाइने। • नगरपालिकास्तरीय ऊर्जा योजना तर्जुमा गर्न निर्देशिका विकास गर्ने। 	<p>प्रवर्धन गर्ने निर्देशिकाहरू विकसित भै सञ्चालनमा रहेका हुनेछन्।</p> <ul style="list-style-type: none"> • सन् २०२४ सम्ममा नवीकरणीय ऊर्जा उत्पादन क्रियाकलापहरूमा महिला, सीमान्तकृत र आदिवासी जनजातिहरूको सहभागिताका लागि निर्देशिकाहरू विकसित भई सञ्चालनमा आएको हुनेछन्। • नवीकरणीय ऊर्जा उत्पादन क्रियाकलापहरूमा कम्तीमा ५० प्रतिशत महिला, युवा, स्थानीय समुदाय, सीमान्तकृत समूह, र आदिवासी जनजातिहरूको सहभागिता भएको हुनेछ। • सन् २०२५ सम्ममा कम्तीमा १५० नगरपालिका/ गाउँपालिकामा प्रभावकारी (नगरस्तरीय ऊर्जा योजना) तर्जुमा भएको हुनेछ। 			
--	--	---	--	--	--

<p>सन् २०३० सम्ममा कुल ऊर्जा मागको १५ प्रतिशत हिस्सा स्वच्छ ऊर्जा स्रोतबाट हुनेछ।</p>	<ul style="list-style-type: none"> • प्रतिस्पर्धी ऊर्जा बजारहरू प्रवर्धन गर्न आवश्यक नीति र ऐनहरू विकास गर्ने। • कुल ऊर्जा माग र स्वच्छ ऊर्जा स्रोतहरूको अवस्था आवधिक रूपमा विश्लेषण गर्ने। • स्वच्छ ऊर्जामा आधारित उद्यम विकास क्रियाकलापहरूसहित जीविकोपार्जन अभिवृद्धि र महिला सशक्तीकरणका कार्यक्रमहरू लागु गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> • सन् २०२४ सम्ममा प्रतिस्पर्धी ऊर्जा बजार प्रवर्धन गर्न कम्तीमा एउटा नीति विकसित भएको हुनेछ। • सन् २०२४ सम्ममा विकसित कुल ऊर्जा माग र स्वच्छ ऊर्जा स्रोतहरूको आवधिक मौजाद (स्टक) लिने निर्देशिकाहरू तयार भएको हुनेछ। • सन् २०२४ सम्ममा स्वच्छ ऊर्जामा आधारित उद्यममा महिलाको सहभागिता सुनिश्चित गर्ने निर्देशिकाहरू विकसित भएका हुनेछन्। • सन् २०३० सम्ममा ३ वटा एकीकृत स्वच्छ ऊर्जामा आधारित उद्यम कार्यक्रमहरूबाट कम्तीमा 	<p>ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिंचाइ मन्त्रालय, अर्थ मन्त्रालय, जल तथा ऊर्जा आयोगको सचिवालय, वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्धन केन्द्र, नेपाल विद्युत प्राधिकरण,</p>	<p>२०२३-२०३०</p>	<p>५,२६७.०</p>
---	--	--	--	------------------	----------------

		५० हजार महिला उद्यमीहरू लाभान्वित हुनेछन्।			
	• उच्च क्षमताको प्रसारण लाइनहरू विस्तार गर्ने।	• सन् २०३० सम्ममा ४०० किलोभोल्ट उच्च क्षमता भएको १९०० कि.मि. प्रसारण लाइनहरू विकसित भएको हुनेछ।	नेपाल विद्युत प्राधिकरण, राष्ट्रिय प्रसार ग्रिड कम्पनी लिमिटेड	२०२३-२०३०	१,२०,४०६.०
	• विद्युतीय वितरण प्रणालीको सुधार गर्ने। • स्मार्ट मिटर, स्वचालित सबस्टेसन र भूमिगत वितरण (प्रसारण र वितरण) मार्फत विद्युत आपूर्ति प्रणालीको विश्वसनीयता सुधार गर्न निजी क्षेत्रको संलग्नता बढाउने।	• सन् २०२५ सम्ममा वितरण प्रणालीको विश्वसनीयता ७० प्रतिशत र सन् २०३० सम्ममा शत प्रतिशत पुगेको हुनेछ (विश्व बैंक समूहको बहु-स्तरीय प्रारूप अनुसार)। • बिजुली आपूर्ति प्रणालीको विश्वसनीयता सुधार गर्न १५ प्रतिशत निजी क्षेत्रको संलग्नता सुनिश्चित भएको हुने।	ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिँचाइ मन्त्रालय, विद्युत नियमन आयोग, विद्युत विकास विभाग, नेपाल विद्युत प्राधिकरण, निजी क्षेत्र	२०२३-२०३०	९,६४५.०

	<ul style="list-style-type: none"> • विद्युत वितरण र सुरक्षा परीक्षणको सुरुवात गर्ने। • उद्योगहरूमा विद्युतीय नोकसानी कम गर्न राष्ट्रव्यापी वार्षिक ऊर्जा परीक्षणलाई अनिवार्य गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> • सन् २०२४ सम्ममा उद्योगहरूमा वार्षिक ऊर्जा परीक्षण, विद्युत वितरण प्रणाली परीक्षण र सुरक्षित परीक्षण संयन्त्रका लागि निर्देशिकाहरू विकसित भएका हुने। • सन् २०२५ सम्ममा वितरण प्रणालीमा हुने नोकसानीमा कम्तीमा ५ प्रतिशतले कमी आएको हुने। 	ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिँचाइ मन्त्रालय, विद्युत नियमन आयोग, विद्युत विकास विभाग, नेपाल विद्युत प्राधिकरण, जल तथा ऊर्जा आयोग सचिवालय	२०२३-२०२५	२,१८,३०१.०
	<ul style="list-style-type: none"> • प्रमुख क्षेत्रहरू (आवासीय, व्यावसायिक, औद्योगिक, यातायात र कृषि) मा बिजुलीको प्रयोगलाई बढावा दिन रणनीतिक कार्यहरू सञ्चालन गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> • सन् २०२५ सम्ममा प्रतिव्यक्ति कुल विद्युत खपतमा वृद्धि भई ७०० किलोवाट घण्टा/व्यक्ति र सन् २०३० सम्ममा १५०० किलोवाट घण्टा/व्यक्ति भएको हुनेछ। 	ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिँचाइ मन्त्रालय, अर्थ मन्त्रालय, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय, उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, विद्युत नियमन आयोग, विद्युत विकास विभाग, नेपाल विद्युत प्राधिकरण	२०२३-२०३०	११,३९७.०

	<ul style="list-style-type: none"> सौर्य गृह प्रणालीसहित अन-ग्रिड र अफ-ग्रिड विद्युत मार्फत् ऊर्जाको पहुँच बढाउन निजी क्षेत्रको संलग्नता बढाउने। 	<ul style="list-style-type: none"> सन् २०३० सम्ममा निजी क्षेत्रको अन-ग्रिड र अफ-ग्रिड विद्युतको लगानीमा ५० प्रतिशतले वृद्धि भएको हुनेछ। सन् २०२४ सम्ममा ग्रिड, मिनी-ग्रिड र अफ-ग्रिड प्रणालीहरू मार्फत विद्युतमा १०० प्रतिशत पहुँच सुनिश्चित भएको हुनेछ। 	ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिँचाइ मन्त्रालय, विद्युत नियमन आयोग, विद्युत विकास विभाग, नेपाल विद्युत प्राधिकरण, वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्धन केन्द्र, निजी क्षेत्र	२०२३-२०३०	६५,१७२.०
कूल					२४,९६,५५९.०
घरायसी चुलो र बायोग्यास					
सन् २०३० सम्ममा २५ प्रतिशत घरधुरीमा खाना पकाउनका प्रमुख विद्युतीय चुलो	<ul style="list-style-type: none"> सहरी क्षेत्रहरूमा उच्च क्षमताका विद्युतीय खाना पकाउने उपकरणहरू (इन्डक्सन चुलो, ओभन, विद्युतीय उपकरणहरू आदि) को प्रयोगमा वृद्धि गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> सन् २०३० सम्ममा उच्च र न्यून क्षमताका विद्युतीय खाना पकाउने उपकरणको प्रयोग गर्ने ग्रामीण र सहरी घरपरिवारको सङ्ख्यामा ५० प्रतिशतले वृद्धि भएको हुने। सन् २०२३ सम्ममा लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशी 	ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिँचाइ मन्त्रालय, वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्धन केन्द्र, नेपाल गुणस्तर तथा नाप तौल विभाग, स्थानीय सरकारहरू	२०२३-२०३०	३३,७२७.०

<p>प्रयोगको सुनिश्चित गर्ने।</p>	<ul style="list-style-type: none"> • ग्रामीण क्षेत्रहरूमा कम क्षमताका खाना पकाउने उपकरणहरू (राइस कुकर, बिजुलीको जग आदि) को प्रयोगमा वृद्धि गर्ने। • लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण र टाइम-अफ-डे शुल्क प्रणालीलाई ध्यानमा राखेर अनुदान संयन्त्रको विकास गर्ने। • विद्युतीय चुलो प्रवर्धन गर्न बिजुलीको मूल्यमा टाइम-अफ-डे शुल्क लागु गर्ने। • प्रविधिको प्रयोगबाट हुने लाभको बारेमा चेतना बढाउने। 	<p>करण र टाइम-अफ-डे शुल्क प्रणालीलाई ध्यानमा राखेर अनुदान संयन्त्रको विकास भएको हुनेछ।</p> <ul style="list-style-type: none"> • प्रविधिको प्रयोगबाट हुने लाभको बारेमा वार्षिक रूपमा कम्तीमा एउटा जनचेतना कार्यक्रम सञ्चालन भएको हुनेछ। • विद्युतीय खाना पकाउने कार्यको प्रवर्धनका लागि आपूर्ति र बिक्रीपछिका सेवाहरूको लागि निर्देशिकाको विकास भएको हुनेछ। • महिला, पुरुष, आदिवासी जनजाति, युवा, सीमान्तकृत र सामाजिक रूपमा बहिष्कृत व्यक्तिहरूको समानुपातिक र समान (लागु हुने ठाउँमा) सहभागितामा वार्षिक रूपमा कम्तीमा एउटा व्यावसायिक तालिम आयोजना भएको हुनेछ। 			
----------------------------------	---	---	--	--	--

	<ul style="list-style-type: none"> •सन् २०२३ सम्ममा विद्युतीय—खाना पकाउनको लागि आपूर्ति र बिक्री पछिका सेवाहरू प्रवर्धन गर्न निर्देशिकाहरू विकास गर्ने। •विद्युतीय खाना पकाउने उपकरणहरूको मर्मत सम्भारमा व्यावसायिक तालिमको आयोजना गर्ने। •दुर्गम क्षेत्रहरू, घरमूली महिला-भएका घरपरिवारहरू र सामाजिक रूपमा बहिष्कृत र सीमान्तकृत समुदायहरूमा विशेष ध्यान केन्द्रित गर्दै विद्युतीय खाना पकाउने कार्यको प्रवर्धन गर्न वित्तीय 	<ul style="list-style-type: none"> • सन् २०२२ सम्ममा विद्युतीय खाना पकाउने कार्यको प्रवर्धन गर्न निजी क्षेत्रको लगानीमा वृद्धि भएको हुनेछ। • सन् २०२३ सम्ममा विद्युतीय उपकरणको स्तरीकरण कार्यान्वयन भएको हुनेछ। 			
--	--	---	--	--	--

	<p>सहयोगमा निजी क्षेत्रको पहुँच बढाउने।</p> <ul style="list-style-type: none"> • विद्युतीय उपकरणको स्तरीकरणका लागि मापदण्डको विकास गर्ने। 				
	<ul style="list-style-type: none"> • घरधुरीमा भएको ५ एम्पियर बिजुली जडानलाई १५ एम्पियरमा स्तरोन्नति गर्ने। • उच्च क्षमताको बिजुली प्रयोगको लागि घरेलु विद्युतीकरणमा प्रयोग गरिएका तारहरूको स्तरवृद्धि गर्न सहूलियत प्रदान गर्ने। • एलपिजीमा प्रदान गरिँदै आएको अनुदानलाई क्रमशः घटाएर सोको 	<ul style="list-style-type: none"> • सन् २०३० सम्ममा कम्तीमा ५० प्रतिशत घरधुरीमा १५ एम्पियर क्षमताको बिजुली जडान भएको हुनेछ। • सन् २०२४ सम्ममा घरेलु विद्युतीकरणमा प्रयोग गरिएका तारहरूको स्तरवृद्धि गर्न घरपरिवारको सङ्ख्यामा ५० प्रतिशतले वृद्धि हुनेछ। • सन् २०२५ सम्ममा एलपिजीको लागि प्रदान गरिएको अनुदान आधाले घटेको र सन् २०३० सम्ममा पुँरै हटेको हुनेछ। 	<p>ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिँचाइ मन्त्रालय, उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, विद्युत नियमन आयोग, विद्युत विकास विभाग, नेपाल विद्युत प्राधिकरण</p>	<p>२०२३-२०३०</p>	<p>११,३९७.०</p>

	<p>प्रयोगलाई निरुत्साहित गर्ने।</p> <ul style="list-style-type: none"> देशमा विद्युतीय उपकरण उत्पादन गर्ने उद्योगको विकास गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> सन् २०३० सम्ममा प्रत्येक प्रदेशमा कम्तीमा एउटा उपयुक्त खाना पकाउने विद्युतीय उपकरण निर्माण उद्योग स्थापना भएको हुनेछ। 			
<p>सन् २०२५ सम्ममा, विशेष गरी ग्रामीण क्षेत्रमा ५ लाख वटा सुधारिएका चुलो जडान गर्ने।</p>	<ul style="list-style-type: none"> परम्परागत चुलोलाई सुधारिएको चुलोले प्रतिस्थापन गर्ने। सुधारिएको चुलोको प्रयोगलाई प्रवर्धन गर्न क्षमता अभिवृद्धि गर्ने। स्वच्छ ऊर्जामा आधारित खाना पकाउन कार्यलाई प्रवर्धन गर्ने र सुधारिएको चुलो जडान गर्न निजी संस्थालाई लगानी गर्न प्रोत्साहन गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> सन् २०२५ सम्ममा ग्रामीण क्षेत्रमा ५ लाख सुधारिएको चुलो स्थापना भएका हुनेछ। सन् २०२५ सम्ममा ५ लाख सुधारीएको चुलोका प्रमुख प्रयोगकर्ता (विशेष गरी महिला) हरू सुधारिएको चुलोको स्थापना र मर्मत सम्भारमा प्रशिक्षित भएका हुनेछ। सन् २०२४ सम्ममा स्वच्छ ऊर्जामा आधारित खाना पकाउन कार्यलाई प्रवर्धन गर्ने निजी क्षेत्रको 	<p>वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्धन केन्द्र, स्थानीय सरकारहरू</p>	<p>२०२३-२०३०</p>	<p>८०९.०</p>

	<ul style="list-style-type: none"> • सुधारिएको चुलोको आपूर्ति र बिक्रीपछिको सेवालाई प्रवर्धन र सुदृढ गर्ने र सोका लागि महिलाको सहभागिता बढाउने। • नेपाली सन्दर्भमा उपयुक्त खाना पकाउने बायोमास चुलोको श्रेणी वर्गीकरण परिमार्जन गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> संलग्नतामा ५० प्रतिशतले वृद्धि भएको हुनेछ। • सन् २०३० सम्ममा २० प्रतिशत भन्दा बढी महिला घरमूली भएका घरधुरीले सुधारिएको चुलो अपनाएका हुनेछन्। • सन् २०३० सम्ममा सुधारिएका चुलोहरूका शत प्रतिशत प्रयोगकर्ताहरूले बिक्रीपछिको सेवा पाएका हुनेछन्। • सन् २०२४ सम्ममा बायोग्यास चुलोको श्रेणी वर्गीकरण परिमार्जन भएको हुनेछ। 			
सन् २०२५ सम्ममा थप ५०० वटा ठुलास्तरका	• ठुला बायोग्यास प्लान्टहरू संस्थागत रूपमा विकास गर्ने (१५ घन मिटरभन्दा माथिका)।	• सन् २०२५ सम्ममा ५०० वटा ठुला बायोग्यास प्लान्ट स्थापना र सञ्चालन भएका हुनेछ।	वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्धन केन्द्र, वित्तीय संस्थाहरू, स्थानीय सरकारहरू	२०२३-२०२५	१,१८,७३६.०

<p>बायोग्यास प्लान्ट जडान गर्ने।</p>	<p>•नवीनतम वित्तीय संयन्त्रहरू मार्फत ठुला बायोग्यास प्लान्टहरूलाई प्रवर्धन गर्ने।</p> <p>•फिडस्टक आपूर्ति बढाउन व्यावसायिक पशुपन्छी पालनलाई बढावा दिने।</p> <p>•व्यावसायिक प्रयोगकर्ताहरूबीच पारस्परिक लाभहरूको बारेमा चेतना अभिवृद्धि गर्ने।</p> <p>•प्राङ्गारिक (अर्गानिक) फिडस्टकको लागि पालिकाको फोहोर सङ्कलन गर्न र छुट्याउनका लागि</p>	<p>• सन् २०२४ सम्ममा ठुला बायोग्यास प्रवर्धन गर्न वित्तीय संयन्त्र विकसित भएका हुनेछ।</p> <p>• सन् २०२४ सम्ममा व्यावसायिक पशुपालन र ठुला बायोग्यास प्लान्टहरू प्रवर्धन गर्न आवश्यक निर्देशिकाहरू विकास गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएका हुनेछन्।</p> <p>• व्यावसायिक प्रयोगकर्ताहरू, विशेषगरी महिलाहरूबीच पारस्परिक लाभको बारेमा वार्षिक रूपमा कम्तीमा एक सचेतना अभियान आयोजित भएको हुनेछ।</p> <p>• सन् २०२५ सम्ममा प्राङ्गारिक (अर्गानिक) फिडस्टकका लागि १०० पालिकाहरूमा फोहोर छुट्याउने कार्यक्रम लागु भएको हुनेछ।</p>			
--------------------------------------	---	--	--	--	--

	कार्यक्रम विकास गरी कार्यान्वयन गर्ने। •संस्थागत बायोग्यास प्लान्ट स्थापनाकर्ताहरूलाई बैंकको ऋण ब्याजमा अनुदान प्रदान गर्ने।	• सन् २०२५ सम्ममा कम्तीमा ५० प्रतिशत संस्थागत बायोग्यास प्लान्ट विकासकर्ताहरूले बैंक ऋणको ब्याजमा अनुदान प्राप्त गरेका हुनेछन्।			
सन् २०२५ सम्ममा थप २ लाख वटा घरायसी बायोग्यास प्लान्ट स्थापना गर्ने।	• आवासीय प्लान्टको लागि फिडस्टक आपूर्ति बढाउन घरेलुस्तरमा पशुपन्छी पालनलाई बढावा दिने। • घरायसी प्रयोगकर्ताबीच पारस्परिक लाभबारे चेतना अभिवृद्धि गर्ने।	• सन् २०२५ सम्ममा २ लाख वटा आवासीय बायोग्यास प्लान्टहरू स्थापना र सञ्चालन भएका हुनेछन्। • महिला, आदिवासी, जनजाति र साना कृषकहरूलाई लक्षित गरी पारस्परिक लाभ सम्बन्धमा घरेलुस्तरमा वार्षिक रूपमा कम्तीमा एक पटक जनचेतना कार्यक्रम सञ्चालन भएको हुनेछ।	वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्धन केन्द्र, स्थानीय सरकारहरू	२०२३-२०२५	१२,०६२.०
कुल					१७६,७३१.०

जम्मा कुल	२६,७३,२९०.०
-----------	-------------

२.१.२. यातायात उपक्षेत्रको कार्ययोजना

एनडिसी लक्ष्य	क्रियाकलाप	मापन, प्रतिवेदन र प्रमाणीकरणको सूचक	प्रमुख सरकारी निकाय	क्रियाकलाप समयरेखा (सन्)	अनुमानित लागत (रु. दस लाखमा)
सन् २०३० सम्ममा दुईपाङ्ग्रे र सबै चारपाङ्ग्रे निजी सवारीसाधनको बिक्रीको ९० प्रतिशत र चारपाङ्ग्रे सार्वजनिक सवारीसाधन बिक्रीको ६० प्रतिशत हिस्सा विद्युतीय सवारीसाधनको हुनेछ (सार्वजनिक सवारीसाधनका लक्ष्यमा विद्युतीय रिक्सा र	• विद्युतीय सवारीसाधन एकाइ/कार्य दल स्थापना गरी यसको सञ्चालनमा सहयोग गर्ने।	<ul style="list-style-type: none"> भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयको लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण निर्देशिका अनुसार सन् २०२३ सम्ममा विद्युतीय सवारीसाधन एकाइ/कार्यदल स्थापना भएको हुनेछ। आर्थिक वर्षको वार्षिक योजना, कार्यक्रम र बजेटमा विद्युतीय सवारीसाधन प्रवर्धन गर्ने क्रियाकलापहरू समावेश भएको हुनेछ। 	भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय	२०२३-२०३०	१७.०

<p>विद्युतीय टेम्पो समावेश गरिएका छैनन्) ।</p> <p>सन् २०२५ मा दुईपाङ्ग्रे तथा चारपाङ्ग्रे निजी सवारीसाधन बिक्रीको</p>	<ul style="list-style-type: none"> विद्युतीय सवारीसाधन वित्तीय प्रणालीको स्थापना गरी विद्युतीय सवारीसाधन, चार्जरलगायतका उपकरणहरूको उत्पादन, पार्टपुर्जा जडान, र बिक्रीलाई प्रवर्धन गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> सन् २०२३ सम्ममा विद्युतीय सवारीसाधनको लागि वित्तीय प्रणालीको निर्देशिका तयार भई लागु भएको हुनेछ। सन् २०२३ सम्ममा विद्युतीय यातायातलाई प्रोत्साहन गर्न विद्युतीय सवारीसाधन कोष स्थापना भई कार्यान्वयन भएको हुनेछ। 	<p>अर्थ मन्त्रालय, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय</p>	<p>२०२३-२०३०</p>	<p>४८.०</p>
<p>२५ प्रतिशत हिस्सा विद्युतीय सवारीसाधनको हुनेछ। विद्युतीय सार्वजनिक सवारीसाधनको बिक्री हिस्सा कुल सार्वजनिक सवारीसाधन बिक्रीको २० प्रतिशत हुनेछ (सार्वजनिक</p>	<ul style="list-style-type: none"> विद्युतीय सवारीसाधनलाई प्रवर्धन र प्रोत्साहन गर्न, सार्वजनिक यातायातलगायतका अन्य क्षेत्रमा प्रयोग हुने विद्युतीय सवारीसाधनको लागि आवश्यक पार्टपुर्जाहरू (पार्ट्सहरू) आयात गर्दा भन्सार र अन्तःशुल्क कम गर्ने; विद्युतीय सवारीसाधन खरिद गर्न अनुदान र सहूलियत ऋणको व्यवस्था गर्ने; सडक 	<ul style="list-style-type: none"> सन् २०२३/२४ देखि प्रदूषण करको २५ प्रतिशत विद्युतीय सवारीसाधन कोषमा समावेश गरी विद्युतीय सवारीसाधनमा रूपान्तरण र पार्टपुर्जा जोड्नेलगायतका कार्यलाई प्रोत्साहन गरिएको हुनेछ। सार्वजनिक विद्युतीय सवारीसाधनको प्रवर्धनका लागि विद्युतीय सवारीसाधन कोषमार्फत रु ७ अरब 	<p>अर्थ मन्त्रालय, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय, सहरी विकास कोष</p>	<p>२०२३-२०३०</p>	<p>७,३००.०</p>

सवारीसाधनको बिक्री लक्ष्यमा विद्युतीय रिक्सा र विद्युतीय टेम्पो समावेश गरिएका छैनन्।	मर्मत र अन्य शुल्कमा कटौती गर्ने व्यवस्था गर्ने।	३० करोड सहयोग उपलब्ध गराइएको हुनेछ। • सार्वजनिक क्षेत्रका ठुला विद्युतीय सवारीसाधनको हकमा सडक मर्मत शुल्क घटाइएको हुनेछ।			
	• विद्युतीय सार्वजनिक यातायात परियोजनाहरू सञ्चालनको लागि राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय सहयोग परिचालन गर्ने।	• विद्युतीय सार्वजनिक यातायात परियोजनाहरूको लागि राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय साझेदारको सहयोगमा नगर विकास कोषद्वारा ५ वटा परियोजनाहरूको विकास र कार्यान्वयन गरिएका हुनेछ।	अर्थ मन्त्रालय, नगर विकास कोष	२०२३-२०३०	४०.०
	• नेपालमा प्रयोग गरिने विभिन्न प्रकारका विद्युतीय सवारीसाधन र चार्जिङ उपकरणहरूको अनुकूलता, गुणस्तरीयता र सुरक्षा सुनिश्चित गर्न आवश्यक मापदण्डहरू विकास गर्ने।	• विद्युतीय सवारीसाधन, चार्जिङ उपकरण र पूर्वाधारको लागि मापदण्डहरू तयार भई लागु भएका हुनेछन्।		२०२३-२०२४	५.०

	<ul style="list-style-type: none"> आयात गरिएका वा स्वदेशमै निर्मित/पार्टपूर्जा जोडिएका विद्युतीय सवारीसाधनहरूका लागि परीक्षण मापदण्डहरू विकास गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> विद्युतीय सवारीसाधनमा परीक्षणका लागि मापदण्डहरू विकास भई लागु भएका हुनेछन्। 	भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय, यातायात व्यवस्था विभाग	२०२३-२०२४	५.०
	<ul style="list-style-type: none"> आन्तरिक जलन यन्त्रका सवारीसाधनलाई विद्युतीय वा ठिमाहा सवारीसाधनमा रूपान्तरण गर्नका लागि नीति, निर्देशिका र मापदण्डहरू विकास गर्ने र विद्युतीय सवारीसाधनमा रूपान्तरण गरिएका सार्वजनिक सवारीहरूको हकमा सञ्चालन गर्न पाउने अधिकतम २० वर्षको प्रावधानलाई हटाउने। 	<ul style="list-style-type: none"> विद्युतीय सवारीसाधनमा आन्तरिक जलन यन्त्र सवलीकरणका लागि मापदण्डहरू विकास भई लागु भएका हुनेछन्। 	भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय, यातायात व्यवस्था विभाग	२०२३-२०२४	५.०
	<ul style="list-style-type: none"> सवारीसाधनमा प्रयोग गरिएका ब्याट्रीहरूको व्यवस्थापन गर्न र प्रयोगमा रहेकाको हकमा 	<ul style="list-style-type: none"> प्रयोग गरिएका ब्याट्रीहरूको व्यवस्थापनका लागि निर्देशिकाहरू विकसित र लागु भएका हुनेछन्। 	भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय, वन तथा	२०२४-२०२५	५.०

	उपयुक्तता अनुसार ब्याट्री फेंने वा ब्याट्री साटफेर गर्नेसम्बन्धी निर्देशिकाहरू विकास गर्ने।		वातावरण मन्त्रालय, यातायात व्यवस्था विभाग		
	• नयाँ गाडीहरूको लागि युरो ६ बराबरको मापदण्डहरू लागु गर्ने।	• युरो ६ बराबरको मापदण्डहरू प्रमाणित भएको, अनुमोदित भई लागु भएको हुनेछ।		२०२३-२०२४	१.०
	• सवारीसाधनहरूको लागि इन्धन किफायती मापदण्डहरू र स्तरीकरणको सुरुआत गर्ने।	• इन्धन किफायती मापदण्डहरू लागु भएका हुनेछन्।	यातायात व्यवस्था विभाग	२०२३-२०२४	३.०
	• प्रयोगमा रहेका सवारीसाधनहरूको उत्सर्जन सहित अवस्था परीक्षण गर्ने।	• सबै प्रदेशमा सवारीसाधनको अवस्था परीक्षण गर्ने व्यवस्था कार्यान्वयनमा आएको हुनेछ।	यातायात व्यवस्था विभाग	२०२३-२०२५	६०.०
	• काठमाडौँमा सार्वजनिक यातायात प्राधिकरण स्थापना गर्ने।	• सार्वजनिक यातायात प्राधिकरण स्थापना र सञ्चालन भएको हुनेछ।	भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय	२०२३-२०३०	१२०.०

<ul style="list-style-type: none"> • लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशी र सडक सुरक्षालाई विशेष ध्यान दिई काठमाडौं उपत्यकाको लागि एकीकृत यातायात गुरुयोजना तयार गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> • लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशी र सडक सुरक्षालाई विशेष ध्यान दिई काठमाडौं उपत्यकाको लागि यातायात गुरुयोजना तयार र लागु भएको हुनेछ। 	भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय	२०२३-२०२४	१०.०
<ul style="list-style-type: none"> • विभिन्न पालिकामा विद्युतीय बस सञ्चालन गर्न सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> • लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणलाई ध्यानमा राख्दै ३० वटा पालिकाहरूमा विद्युतीय बसहरू सञ्चालन गर्न सम्भाव्यता अध्ययन भएको हुनेछ। 	भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय	२०२३-२०२४	३०.०
<ul style="list-style-type: none"> • तीन वटा प्रदेशमा विद्युतीय बस सञ्चालन गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> • तीन वटा प्रदेशमा ३०० विद्युतीय बसहरू सञ्चालनमा आएका हुनेछन्। 	भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय	२०२३-२०२५	३,६००.०
<ul style="list-style-type: none"> • ठुला विद्युतीय बसहरूको सञ्चालनलाई प्राथमिकता दिने र काठमाडौं उपत्यकाका प्राथमिक मार्गहरूमा द्रुत विद्युतीय बस पास प्रणाली र 	<ul style="list-style-type: none"> • द्रुत विद्युतीय बस पास प्रणाली लागु भएको हुने र काठमाडौं उपत्यकामा कम्तीमा १५० वटा विद्युतीय बसहरू सञ्चालनमा आएका हुनेछ। 	भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय, सहरी विकास कोष	२०२३-२०३०	२८,८००.०

सहायक मार्गहरूमा साना सार्वजनिक विद्युतीय सवारीसाधन प्रयोगमा ल्याउने।					
• सार्वजनिक क्षेत्रमा विद्युतीय सवारीसाधन खरिद गर्ने र सबै सरकारी कार्यालयहरूमा निर्देशन पठाएर सरकारी स्वामित्वका सवारीसाधनहरूलाई विद्युतीय सवारीसाधनमा रूपान्तरण गर्ने लक्ष्य तय गर्ने।	• सन् २०२५ सम्ममा सरकारले खरिद गर्ने सबै सवारीसाधन मध्ये कम्तीमा ५० प्रतिशत विद्युतीय सवारीसाधन हुनेछ।	अर्थ मन्त्रालय	२०२३-२०२५	२,५००.०	
•मुख्य मुख्य सरकारी कार्यालयहरूमा चार्जिङ पूर्वाधार स्थापना गर्ने।	•मुख्य मुख्य सरकारी कार्यालयहरूमा १०० वटा चार्जिङ स्टेसनहरू सञ्चालनमा रहेका हुने।	नेपाल विद्युत प्राधिकरण	२०२३-२०२४	१००.०	
•विद्युतीय सवारीसाधनको प्रवर्धनका लागि सूचना र बजारीकरण अभियानको प्रारूप तयार गरी कार्यान्वयन गर्ने।	•प्रत्येक वर्ष विद्युतीय सवारीसाधनको प्रवर्धनका लागि सूचना र बजारीकरण अभियानको निश्चित सङ्ख्या।	भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय	२०२३-२०३०	५०.०	

<ul style="list-style-type: none"> पर्यटन यातायातबाट हुने कार्बन उत्सर्जन घटाउन नीतिगत व्यवस्था गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> पर्यटन क्षेत्रमा विद्युतीय सवारीसाधनको अनिवार्य प्रयोग सुनिश्चित गर्ने नीतिलाई लागु गरिएको हुनेछ। 	<ul style="list-style-type: none"> भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय, वन तथा वातावरण मन्त्रालय, संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय 	<ul style="list-style-type: none"> २०२३-२०२४ 	<ul style="list-style-type: none"> २.०
<ul style="list-style-type: none"> सहरहरूमा निजी तथा सार्वजनिक यातायातका लागि चार्जिङ पूर्वाधार स्थापना गर्न योजनाहरू तयार गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> सार्वजनिक सवारीसाधनका लागि चार्जिङ पूर्वाधार स्थापना गर्न योजनाहरू बनाइएको हुनेछ। 	<ul style="list-style-type: none"> भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय, नेपाल विद्युत प्राधिकरण 	<ul style="list-style-type: none"> २०२३-२०२४ 	<ul style="list-style-type: none"> १२.०
<ul style="list-style-type: none"> सार्वजनिक यातायातका लागि विभिन्न पालिकाहरूका बस बिसौनीहरूमा ठुला चार्जिङ स्टेसनहरू स्थापना गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> सन् २०२५ सम्म एक पटकमा कम्तीमा २० वटा बस चार्ज गर्ने क्षमता भएका १० वटा चार्जिङ स्टेसनहरू स्थापना भएका हुनेछन्। 	<ul style="list-style-type: none"> नेपाल विद्युत प्राधिकरण, स्थानीय सरकार 	<ul style="list-style-type: none"> २०२३-२०२५ 	<ul style="list-style-type: none"> १,०००.०

<ul style="list-style-type: none"> देशभरका विभिन्न स्थानहरूमा द्रुत चार्जिङ स्टेसनहरू स्थापना गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> सन् २०२५ सम्ममा एक पटकमा कम्तीमा तीन वटा गाडी चार्ज गर्न सक्ने क्षमता भएका १५० चार्जिङ स्टेसनहरू र सन् २०३० सम्ममा ५०० त्यस्ता चार्जिङ स्टेसनहरू स्थापना भएका हुनेछन्। 	नेपाल विद्युत प्राधिकरण	२०२३-२०३०	५,०००.०
<ul style="list-style-type: none"> विद्युतीय यातायातका विभिन्न पक्षहरूमा (सुरक्षा पक्षहरू सहित) पाठ्यक्रमहरू विकास गरी कार्यान्वयन गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> विद्युतीय यातायात सम्बन्धी ५ वटा पाठ्यक्रमहरू तयार भई सञ्चालनमा आउने, र महिला र अल्पसङ्ख्यक समूहको सहभागिता सम्बन्धी तथ्याङ्कहरू समावेश भएको हुनेछ। 	शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय	२०२३-२०३०	१०.०
<ul style="list-style-type: none"> व्यावसायिक विद्यालयहरूमा फर्त् तालिम कार्यक्रमहरू तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> महिला र अल्पसङ्ख्यक समूहका सहभागीहरूलाई विशेष प्राथमिकता दिई ५० वटा तालिम प्रदान गरिएको हुनेछ। 	शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय, प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्	२०२३-२०३०	५०.०

	<ul style="list-style-type: none"> • साना र मझौला उद्यमीहरू, र विद्युतीय सवारीसाधनमा संलग्न नव उद्यमीहरूको लागि विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> • महिला उद्यमी र अल्पसङ्ख्यक समूहका उद्यमीहरूलाई विशेष प्राथमिकता दिई ३० साना र मझौला उद्यमीहरूका लागि विशेष कार्यक्रम सञ्चालन भएको हुनेछ। 	उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय	२०२३-२०३०	३०.०
	<ul style="list-style-type: none"> • विद्युतीय सवारीसाधनका विभिन्न पक्षहरू जस्तै: जैविक इन्धन सवारीसाधनलाई विद्युतीय सवारीसाधनमा रूपान्तरण गर्न; चार्जिङ र ब्याट्री साटफेर प्रणालीलाई विकास गर्ने र विद्युतीय सार्वजनिक यातायात सञ्चालन गर्ने विधी सम्बन्धी अनुसन्धान र विकासमा सहयोग गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> • विद्युतीय सवारीसाधनसम्बन्धी अनुसन्धान र विकासमा रु. ८ करोड लगानी भएको हुनेछ। 	शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय, वन तथा वातावरण मन्त्रालय, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय, नेपाल विज्ञान तथा प्रविधि प्रज्ञा-प्रतिष्ठान	२०२३-२०३०	८०.०
	<ul style="list-style-type: none"> • विद्युतीय सवारीसाधनमा राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय अनुसन्धानकर्ताहरू बीच सञ्जाल विस्तार गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> • नेपाली र अन्तर्राष्ट्रिय अनुसन्धानकर्ताहरू बीच सञ्जालका 	नेपाल विज्ञान तथा प्रविधि प्रज्ञा-	२०२३-२०२४	१०.०

		लागि १० वटा समझदारीपत्रमा सहमति भएको हुनेछ।	प्रतिष्ठान र विश्वविद्यालयहरू		
	• यातायात व्यवस्था विभागको समन्वय र सूचना व्यवस्थापन प्रणाली सुधार गर्ने।	• यातायात व्यवस्था विभागको सूचना व्यवस्थापन प्रणाली अद्यावधिक गरिएको हुनेछ।	यातायात व्यवस्था विभाग	२०२३-२०२४	५.०
	• प्रत्येक प्रदेशहरूमा सूचना व्यवस्थापन प्रणाली स्थापना गर्ने।	• सबै प्रदेशहरूमा सूचना व्यवस्थापन प्रणाली परिचालन भएको हुनेछ।	यातायात व्यवस्था विभाग	२०२३-२०२४	१४.०
	• सबै सरोकारवालाहरूलाई यातायात क्षेत्रको तथ्याङ्क र जानकारी सहजरूपमा उपलब्ध गराउने।	• सन् २०२४ सम्ममा यातायात सम्बन्धित तथ्याङ्क र जानकारीमा वेबसाइटमार्फत सबैको पहुँच भएको हुनेछ।	यातायात व्यवस्था विभाग	२०२३-२०३०	१०.०
सन् २०३० सम्ममा सार्वजनिक यातायात र सामान ढुवानीमा सहयोग पुऱ्याउन २०० कि.मि. लामो विद्युतीय	• नेपालमा विद्युतीय रेल सञ्जाल विकास गर्नको लागि गुरुयोजना तयार गर्ने।	• विद्युतीय रेल सञ्जालको गुरुयोजना तयार भएको हुनेछ।	रेलवे विभाग	२०२३-२०२४	१०.०
	• पूर्व-पश्चिम विद्युतीय रेलवे निर्माणलाई तिब्रता दिने।	• पूर्व-पश्चिम र यससँग जोडिएका २०० किलोमिटर विद्युतीय	रेलवे विभाग	२०२३-२०३०	२,००,०००.०

रेल सञ्जाल विकास गर्ने।		रेलमार्गहरू निर्माण सम्पन्न भएको हुनेछ।			
	• काठमाडौँ-रक्सौल विद्युतीय रेलवेको विस्तृत परियोजना प्रतिवेदन तयार गर्ने।	• सन् २०२५ सम्ममा काठमाडौँ-रक्सौल विद्युतीय रेलवेको विस्तृत परियोजना प्रतिवेदन तयार भएको हुनेछ।	रेलवे विभाग	२०२३-२०२५	४०.०
	• काठमाडौँ-केरुङ विद्युतीय रेलमार्गको विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययन सम्पन्न गर्ने।	• काठमाडौँ-केरुङ विद्युतीय रेलमार्गको सम्भाव्यता अध्ययन सम्पन्न भएको हुनेछ।	रेलवे विभाग	२०२३-२०२८	४०.०
	• काठमाडौँ विद्युतीय मेट्रोको लागि विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययन पूरा गर्ने।	• काठमाडौँ विद्युतीय मेट्रोको लागि विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययन तयार भएको हुनेछ।	रेलवे विभाग	२०२३-२०२५	४०.०
सन् २०२५ सम्ममा सबै महानगरीय सहरहरूमा साइकल र पैदल यात्री लेनहरू	• वातावरणमैत्री यातायात प्रणाली तर्जुमा र सञ्चालन गर्न पालिकाहरूको क्षमता विकास गर्ने।	• कम्तीमा २० वटा पालिकाहरूमा क्षमता विकास सम्बन्धी तालिमहरू सञ्चालन भएको हुनेछन्।	भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय	२०२३-२०२५	५.०

भएका सडकहरू सुनिश्चित गर्ने।	• साइकल र पैदल यात्री लेनहरूको लागि मापदण्डहरू तयार गर्ने।	• साइकल र पैदल यात्री लेनहरूको लागि मापदण्डहरू स्थापित भएको हुनेछ।	सहरी विकास मन्त्रालय	२०२३-२०२५	५.०
	• सबै महानगरहरूमा साइकल र पैदलयात्री लेनहरूको लागि डिजाइनहरू तयार गर्ने र यसको निर्माणको लागि स्रोतहरू परिचालन गर्ने।	• साइकल र पैदलयात्री लेन सञ्जालहरू सबै महानगरमा डिजाइनहरू तयार हुनेछन्।	महानगर पालिकाहरू	२०२३-२०२५	१२०.०
	• सबै महानगरमा साइकल र पैदल लेनहरू निर्माण गर्ने।	• सबै महानगरमा गरी १०० कि.मि. साइकल र पैदल लेनहरू तयार भएको हुनेछ।	महानगर पालिकाहरू	२०२३-२०२५	२००.०
कुल					२,४९,३८२.०

२.२. कृषि, वन र अन्य भू-उपयोग क्षेत्रको कार्ययोजना

२.२.१. कृषि उपक्षेत्रको कार्ययोजना

एनडिसी लक्ष्य	क्रियाकलाप	मापन, प्रतिवेदन र प्रमाणीकरणको सूचक	प्रमुख सरकारी निकाय	क्रियाकलाप समयरेखा (सन्)	अनुमानित लागत (रु. दस लाखमा)
कृषि नीतिलाई संशोधन गरी जलवायु परिवर्तनको विषयलाई समावेश गर्ने।	<ul style="list-style-type: none"> सङ्घीय, प्रदेश र स्थानीय तहका परिमार्जित राष्ट्रिय कृषि नीति र कार्यक्रमहरूमा जलवायु परिवर्तन र एनडिसीका प्राथमिकताहरूलाई समाहित गर्ने। जलवायुमैत्री गाउँ र जलवायुमैत्री फार्महरूको लागि निर्देशिकाहरू परिमार्जन र अद्यावधिक गर्ने। परियोजना कार्यान्वयन र मापन, प्रतिवेदन र प्रमाणीकरणलाई सहज बनाउन सङ्घीय, प्रदेश र स्थानीय तहमा जलवायु परिवर्तन र लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक 	<ul style="list-style-type: none"> सन् २०२५ सम्ममा जलवायु परिवर्तन र एनडिसीका प्राथमिकताहरू संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका परिमार्जित राष्ट्रिय कृषि नीति र कार्यक्रमहरूमा समाहित भएको हुनेछ। जलवायुमैत्रीगाउँ र जलवायु-मैत्री फार्महरूको लागि मार्गदर्शनहरू परिमार्जन र अद्यावधिक भएको हुनेछ। सन् २०२५ सम्ममा जलवायुमैत्रीगाउँ र जलवायुमैत्री फार्म 	कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय, कृषि विभाग, पशु सेवा विभाग, प्रदेश सरकारहरू, स्थानीय सरकारहरू, किसान समूह	२०२३-२०२५	८००.०

	<p>समावेशीकरण एकाइहरू स्थापना गर्ने।</p> <ul style="list-style-type: none"> • लैङ्गिक उत्तरदायी र सामाजिक रूपमा समावेशी जलवायुमैत्री प्रविधि र अभ्यासहरूको समायोजन र विस्तारलाई सहज बनाउन निर्देशिकाहरू तयार गर्ने। 	<p>कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्न कम्तीमा १०० वटा कृषि समूहहरू सक्षम भएका हुनेछन्।</p> <ul style="list-style-type: none"> • सङ्घीय र प्रदेश तहमा जलवायु परिवर्तन र लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण एकाइ स्थापना भएको र सन् २०२५ सम्ममा स्थानीय तहमा सम्पर्क व्यक्ति तोकिएको हुनेछ। • सन् २०२४ सम्ममा विकसित लैङ्गिक-उत्तरदायी र सामाजिक रूपमा समावेशी जलवायु-मैत्री प्रविधिहरू र अभ्यासको समायोजन र विस्तारलाई सहज बनाउने निर्देशिकाहरू तयार हुनेछ। 			
	<ul style="list-style-type: none"> • कृषि क्षेत्रमा राष्ट्रियस्तरको उत्सर्जन र सञ्चितिकरणसम्बन्धी अवयवहरूको 	<ul style="list-style-type: none"> • सन् २०२५ सम्ममा कृषि क्षेत्रमा पशुपन्छी र धान उत्पादनको लागि राष्ट्रियस्तरको उत्सर्जन र सञ्चितिकरण 	<p>कृषि तथा पशुपन्छी विकास</p>	<p>२०२३-२०२५</p>	<p>१०.०</p>

<p>निर्धारण र कृषि क्षेत्रबाट हुने हरितगृह ग्यास उत्सर्जनको आधार तयार गर्ने।</p>	<p>अवयवहरूको निर्धारण र हरितगृह ग्यास उत्सर्जनको आधारभूत रेखा तयार भएको हुनेछ।</p>	<p>मन्त्रालय, वन तथा वातावरण मन्त्रालय</p>		
<p>• संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा गरिब, साना र महिला किसानहरू लगायत सरकारी अधिकारीहरू, किसान समूहहरू र उद्यमीहरूलाई लक्षित क्षमता विकास योजना र तालिम पाठ्यक्रमको विकास र कार्यान्वयन गर्ने।</p>	<p>• सङ्घीय, प्रदेश र स्थानीय तहका गरिब, साना र महिला किसानहरू लगायत सरकारी अधिकारीहरू, किसान समूहहरू, कृषिमा आधारित उद्यमीहरूलाई लक्षित गरी तालिमहरू सञ्चालन भएका हुनेछन्।</p>	<p>कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय, प्रदेश सरकारहरू, स्थानीय सरकारहरू</p>	<p>२०२३-२०२५</p>	<p>५०.०</p>
<p>• विशेष गरी योजना र बजेट तर्जुमा प्रक्रियामा हुने निर्णय प्रक्रियालाई सहयोग पुऱ्याउन तथ्यमा आधारित अनुसन्धान र अध्ययन गर्ने।</p>	<p>• सन् २०२५ सम्ममा बाली विविधीकरण, खाद्य सुरक्षा, कृषि मूल्य शृङ्खला, जलवायु उत्थानशील बाली र जलवायुमैत्री कृषि अभ्यासहरूमा कम्तीमा ५ वटा तथ्यमा आधारित अनुसन्धान/अध्ययन प्रतिवेदन वार्षिक रूपमा प्रकाशित भएको हुनेछ।</p>	<p>कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय, नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्</p>	<p>२०२३-२०२५</p>	<p>१००.०</p>

<p>सन् २०३० सम्ममा कृषियोग्य भूमिको प्राङ्गारिक पदार्थको मात्रा ३.९५ प्रतिशत पुग्ने।</p>	<ul style="list-style-type: none"> • जैविकरूपमा कुहिने छाद (मल्ल) र जीवाश्म कोइला (वायोचार) उत्पादन र प्रयोगजस्ता जलवायुमैत्री प्रविधिहरूको प्रवर्धन गर्ने। • घरायसी, समुदाय र संस्थागतस्तरमा जैविक मल (कम्पोस्ट, गड्यौला मल, हरियो मल, जैविक मल, फोहोर कुहिने गर्ने, बायोग्यास) को प्रयोगलाई प्रवर्धन गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> • सन् २०२४ सम्ममा जैविकरूपमा कुहिने छादका लागि; जैविक कीटनाशक, जीवाश्म कोइला, जैविकमलका मापदण्डहरू बनेका हुनेछ। • सन् २०३० सम्ममा माटोको जैविक पदार्थ बढाउन ६० प्रतिशत पालिकाहरूले जलवायुमैत्री प्रविधिहरू र अभ्यासहरू अपनाउने छन् (जस्तै- सुधारिएको बाली, भूमि र पशुपन्छी व्यवस्थापन)। 	<p>कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय, प्रदेश सरकारहरू, स्थानीय सरकारहरू</p>	<p>२०२३-२०३०</p>	<p>३,००,०००.०</p>
<p>सन् २०३० सम्ममा देशभर प्राङ्गारिक मल उत्पादन कारखानाको सङ्ख्या १०० पुग्ने।</p>	<ul style="list-style-type: none"> • घुम्तीबाली, घर बगैँचा र करेसाबारीको विविधीकरण, र मिश्रित बालीजस्ता सुधारिएका भू-व्यवस्थापन अभ्यासहरूलाई बढावा दिने। • वर्षभरी चरन व्यवस्थापन, र पशु आहार व्यवस्थापन गर्ने (आहार, एडिटिव, दाना अन्न प्रशोधनको प्रयोग) जस्ता सुधारिएको जीविकोपार्जनका अभ्यासहरू पहिचान र विस्तार गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> • सन् २०३० सम्ममा १०० वटा जैविक मल उत्पादन प्लान्टहरू स्थापना भएका हुनेछन्। 			

	<ul style="list-style-type: none"> • छाद, जैविक कीटनाशक, जैविक कोइला, जैविक मल (कम्पोस्ट, गड्यौला मल) का मापदण्डहरू बनाउने। • जैविक मल उत्पादन प्लान्टहरू स्थापना गर्ने। 				
अन्तरबाली खेती प्रणाली, कृषिवन, न्यूनतम खनजोत खेतीबाली र कृषिको अवशेष तथा पशुपन्छीको मलमूत्र व्यवस्थापन	<ul style="list-style-type: none"> • अन्तरबाली, कृषि-वन, बाली विविधीकरण, एकीकृत कीट व्यवस्थापन, असल कृषि अभ्यास र जैविक कृषिजस्ता जलवायुमैत्री प्रविधि र अभ्यासहरू प्रवर्धन गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> • सन् २०३० सम्ममा ५० वटा एकीकृत कीट व्यवस्थापन समूहहरूले सहयोग पाएका हुनेछन्। • सन् २०३० सम्ममा ५० हजार किसान परिवारलाई समेट्ने गरी १७ वटा असल कृषि अभ्यास (प्रत्येक प्रदेशमा २ वटा) सञ्चालन भएका हुनेछन्। • सन् २०३० सम्ममा ५०० वटा जैविक कृषि एकाइ र ३०० वटा जैविक प्रमाणीकरण प्रक्रियाहरू स्थापना भएका हुनेछन्। 	कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय, नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्, प्रदेश सरकारहरू, स्थानीय सरकारहरू	२०२३-२०३०	३९०.०

<p>कार्यलाई प्रवर्धन गर्ने।</p>	<ul style="list-style-type: none"> • शीत भण्डारण सुविधा, ढुवानी, प्रशोधन, गुणस्तर नियन्त्रण/खाद्य ग्रेडिड र बजार समन्वय विकास गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> •सन् २०३० सम्ममा कम्तीमा १०० वटा कृषक समूहहरूको क्षमता अभिवृद्धि हुनेछ। •सन् २०३० सम्ममा कम्तीमा ५० वटा शीत भण्डारण सुविधा र प्रशोधन केन्द्रहरू स्थापित भएका हुनेछन्। •सन् २०३० सम्ममा घरधुरीस्तरमा बाली भित्र्याउने नोकसानी (पोष्ट हार्भेस्ट लस) १० प्रतिशतले घटेको हुनेछ। 	<p>कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय, जल तथा मौसम विज्ञान विभाग, प्रदेश सरकारहरू, स्थानीय सरकारहरू</p>	<p>२०२३-२०३०</p>	<p>११,०४०.०</p>
	<ul style="list-style-type: none"> • खाद्य नोकसानीसम्बन्धी तालिमको आयोजना गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> • सन् २०३० सम्ममा खाद्य नोकसानीमा जनचेतना अभिवृद्धि गर्न २१ वटा कार्यशाला गोष्ठी/तालिम (प्रत्येक प्रदेशमा ३ वटा) र ३ वटा मिडिया अभियानहरू सञ्चालन भएको हुनेछ। 	<p>कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय, प्रदेश सरकारहरू, स्थानीय सरकारहरू</p>	<p>२०२३-२०३०</p>	<p>५०.०</p>

<p>सन् २०३० सम्ममा किम्बु र फलफूलका बगैँचाको क्षेत्र ६ हजार हेक्टरमा विस्तार गर्ने।</p>	<p>•सार्वजनिक तथा निजी सरोकारवालाहरूको संलग्नतामा फलफूल/चिया/कफी/अलैची/डालेघाँसका बगैँचाहरू स्थापना गर्ने।</p>	<p>•किम्बु, डालेघाँसका विरुवाहरू र फलफूलका बगैँचाहरू सन् २०२५ सम्ममा ५ हजार हेक्टरमा र सन् २०३० सम्ममा ६ हजार हेक्टरमा स्थापना भएका हुनेछन्।</p>	<p>कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय, प्रदेश सरकारहरू, स्थानीय सरकारहरू</p>	<p>२०२३-२०३०</p>	<p>१,२००.०</p>
<p>सामुदायिक बिउ बैंक तथा राष्ट्रिय जीन बैंकमार्फत जलवायु उत्थानशील रैथाने बिउ/बाली प्रजातिलाई</p>	<p>• बाली प्रजाति, पशु नस्ल, र जीन बैंकको अनुसन्धान र विकासमा सहयोग गर्ने।</p>	<p>• सन् २०३० सम्ममा जीन बैंक र सामुदायिक बिउ बैंकहरू मार्फत २० वटा विभिन्न वातावरणमा अनुकूलन हुने प्रजातिहरू पहिचान गरी संरक्षित भएका हुनेछन्।</p> <p>• सन् २०३० सम्ममा खडेरी/बाढी प्रतिरोधी बालीका २० प्रजाति पहिचान गरी संरक्षित भएको हुनेछ।</p> <p>• सन् २०३० सम्ममा ३वटा विभिन्न वातावरणमा अनुकूलन हुने रैथाने</p>	<p>कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय, नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्</p>	<p>२०२३-२०३०</p>	<p>१,५६९.०</p>

संरक्षण एवं प्रवर्धन गर्ने।		जनावरका नस्लहरू पहिचान गरी संरक्षित हुनेछन्।			
सन् २०३० सम्ममा २०० जलवायुमैत्री गाउँहरू र ५०० जलवायुमैत्री फार्महरू स्थापना गर्ने।	<ul style="list-style-type: none"> जलवायुमैत्रीगाउँ र जलवायुमैत्री फार्महरूको स्थापनाको लागि उचित प्रोत्साहन प्रदान गर्ने। पूर्व सूचना प्रणालीहरूलाई एकीकृत गर्न र लैङ्गिक उत्तरदायी तथा सामाजिक रूपमा समावेशी जलवायुमैत्री प्रविधिहरू र अभ्यासहरूको प्रवर्धन गर्न अवस्था विश्लेषण र निर्देशिकाहरू विकास गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> सन् २०२४ सम्ममा जलवायुमैत्री फार्महरू र जलवायुमैत्री गाउँहरूका लागि निर्देशिकाहरू विकास भएको हुनेछ। सन् २०३० सम्ममा बाली र पशुपन्छी दुबैलाई ध्यानमा राखी २०० वटा लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण जलवायुमैत्री गाउँहरू स्थापना भएका हुनेछन्। जलवायुमैत्री फार्महरूका लागि अनुदान र सहूलियतपूर्ण ऋणहरूमा कम्तीमा ५ हजार महिला घरमूली घरधुरीहरूको पहुँच बढाइएको हुनेछ। सन् २०३० सम्ममा बाली र पशुपन्छी दुबैलाई ध्यानमा राखी 	कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय, नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्, जल तथा मौसम विज्ञान विभाग, प्रदेश सरकारहरू, स्थानीय सरकारहरू	२०२३-२०३०	५७,९६०.०

		<p>२०० वटा जलवायुमैत्री फार्महरू स्थापना गरिएको हुनेछ।</p> <ul style="list-style-type: none"> सन् २०२४ सम्ममा कृषि-पशुपालनसम्बन्धी जानकारीलाई समायोजन गर्ने निर्देशिका तयार भएको हुनेछ। 			
	<ul style="list-style-type: none"> किसानहरूलाई प्रोत्साहनमार्फत बिजुली र सौर्य ऊर्जा प्रणालीद्वारा सिँचाइको प्रयोगलाई बढावा दिने। 	<ul style="list-style-type: none"> सन् २०३० सम्ममा ६० प्रतिशत पालिकाहरूमा नवीकरणीय कृषि मेसिनरी र पानी तात्रे पम्पहरूको व्यवस्था भएको हुनेछ। 	<p>कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय, वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्धन केन्द्र, प्रदेश सरकारहरू, स्थानीय सरकारहरू</p>	२०२३-२०३०	६३४.०
	<ul style="list-style-type: none"> लैङ्गिक-उत्तरदायी र सामाजिक समावेशी रूपमा पूर्व सूचना प्रणाली र कृषि मौसम- 	<ul style="list-style-type: none"> सन् २०३० सम्ममा ६० प्रतिशत पालिकाहरूमा पूर्व सूचना प्रणाली 	<p>कृषि तथा पशुपन्छी</p>	२०२३-२०३०	१२,७५१.०

	सल्लाह सेवाहरूको सेवा केन्द्रहरू स्थापना गर्ने ।	स्थापित र कृषि-परामर्श सेवाहरूको सुनिश्चित भएको हुनेछ ।	विकास मन्त्रालय, नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्, जल तथा मौसम विज्ञान विभाग, प्रदेश सरकारहरू, स्थानीय सरकारहरू		
	<ul style="list-style-type: none"> • धान बालीमा सुक्खा र भिजेको स्थान र सिधै बिउ छर्ने एवं पाखोबारी धान र धानको प्रजाति छनोट, धानको सघनता प्रणालीलगायत सुधारिएको सिँचाइ प्रणालीलाई प्रवर्धन गर्ने । 	<ul style="list-style-type: none"> • सन् २०२४ सम्ममा व्यावसायिक धान खेतीबाट उत्सर्जन हुने मिथेनको लागि आधार रेखा विकास भएको हुनेछ । • सन् २०२४ सम्ममा धान खेतीबाट निस्कने मिथेनको न्यूनीकरणका लागि मार्गदर्शनहरू विकास भएको हुनेछ । 	कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय, प्रदेश सरकारहरू, स्थानीय सरकारहरू,	२०२३-२०३०	१,१९,०८९.०

		<ul style="list-style-type: none"> • व्यावसायिक धान रोपणबाट मिथेन उत्सर्जन घटेको हुनेछ। 	नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद्		
सन् २०३० सम्ममा गोबर मल उत्पादन र उपयोगका लागि ५ लाख वटा सुधारिएका गोठ थप गर्ने।	<ul style="list-style-type: none"> • गुणस्तरीय गोठेमल उत्पादन र प्रयोगको लागि गाईवस्तु गोठहरू स्थापना/सुधार गरेर पशु गोठ सुधार कार्यक्रम लागु गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> • सन् २०३० सम्ममा १०० प्रतिशत गाईवस्तुको गोठ निर्माण वा सुधार भएको हुनेछ। • सन् २०३० सम्ममा कम्तीमा २ लाख ५० हजार घरधुरी गुणस्तरीय गोठेमल उत्पादन र यसको उचित प्रयोग गर्न सक्षम भएका हुनेछन्। • सुधारिएको मल व्यवस्थापनले हरितगृह ग्यास उत्सर्जनमा कमी भएको हुनेछ। 	कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय, प्रदेश सरकारहरू, स्थानीय सरकारहरू	२०२३-२०३०	१५,०००.०
कुल					५,२०,६४३.०

२.२.२. वन उपक्षेत्रका लागि कार्ययोजना

एनडिसी लक्ष्य	क्रियाकलाप	मापन, प्रतिवेदन र प्रमाणीकरणको सूचक	प्रमुख सरकारी निकाय	क्रियाकलाप समयरेखा (सन्)	अनुमानित लागत (रु. दस लाखमा)
तराई, भित्री मधेस, मध्य पहाडी र हिमाली वनक्षेत्रको दिगो र समावेशी व्यवस्थापन					
सन् २०३० सम्ममा, तराई र भित्री मधेस वनको ५० प्रतिशत र मध्य पहाडी र हिमाली वनहरूको २५ प्रतिशत क्षेत्रलाई (रेड प्लसको उपलब्ध स्रोत समेत समावेश गरी)	<ul style="list-style-type: none"> दिगो वन व्यवस्थापनका संस्थागत, राजनीतिक, सामाजिक, र प्रशासनिक समस्याहरू समाधान गर्न वन ऐन, नियम र नीति संशोधन गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> नीतिहरूको समीक्षा गर्न कम्तीमा १० वटा सरोकारवालाहरूसँगको छलफल सम्पन्न भएको हुनेछ। वन नीति र नियमवलीमा लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणलाई समायोजन गरिएको हुनेछ। 	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	२०२३-२०२४	९.९२
	<ul style="list-style-type: none"> दिगो वन व्यवस्थापनलाई समुदायमा आधारित वन व्यवस्थापन प्रणाली र बाहिरी वन क्षेत्रमा विस्तार गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> दिगो वन व्यवस्थापन को विस्तार १३ लाख ८१ हजार, ५०० हेक्टर सामुदायिक वनमा (१२ हजार ४२० सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूमा) र १ लाख हेक्टर साझेदारी वनमा (३७ समुदायमा आधारित), वन व्यवस्थापनले ढाकेको बाहिरी वन क्षेत्र 	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश सरकार, स्थानीय सरकार	२०२३-२०२४	१३,०४०.५

दिगो रूपमा व्यवस्थापन गर्ने।		१ लाख ७४ हजार हेक्टरमा विस्तार भएको हुनेछ।			
तराई, पहाड र उच्च पहाडको वनको औसत वार्षिक वृद्धिदर एवं मौज्दात वृद्धि गर्ने।	<ul style="list-style-type: none"> जोखिम र सङ्कटापन्न चुरे भू-परिधिसहितका क्षेत्रहरूमा वन व्यवस्थापन योजनाहरूको विकास र कार्यान्वयन गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> १ वटा राष्ट्रिय वन रणनीतिक योजना, ७७ वटा जिल्लास्तरीय रणनीतिक वन व्यवस्थापन योजना, १५ वन संरक्षण क्षेत्र व्यवस्थापन योजनाहरू (१० वर्तमान), साथै प्रदेशमा तयार र सञ्चालनमा रहेका योजनाहरूको समेत कार्यान्वयन भएका हुनेछ। चुरे भू-परिधिको संरक्षणमा केन्द्रित १ हजार सामुदायिक वन व्यवस्थापन योजनाहरू तयार भई कार्यान्वयन भएका हुनेछन्। स्वदेशी र बहुमूल्यको गैरकाष्ठ वन पैदावार र औषधिजन्य, सुगन्धित वनस्पतिहरू र लोपोन्मुख प्रजातिहरू निजी र कबुलियती वनको १० हजार हेक्टरमा खेती गरिएका हुनेछ। 	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश सरकार, स्थानीय सरकार, राष्ट्रपति चुरे-तराई संरक्षण विकास समिति	२०२३-२०२५	६,८४०.४
कृषि वनसहित सम्भाव्य सार्वजनिक र निजी जग्गामा वृक्ष रोपण/पुनः वृक्षरोपण गर्ने।					

		<ul style="list-style-type: none"> पारिस्थितिकीय प्रणालीसम्बद्ध सेवाहरूका लागि ३ हजार समूहहरूमा कार्यसम्पादनमा आधारित भुक्तानीहरू भएको हुनेछ। 			
<ul style="list-style-type: none"> पहाडी र हिमाली क्षेत्रहरूमा समुदायमा आधारित, स्थानीय र प्रदेशद्वारा व्यवस्थित वन/चरन-खर्कमा विशेष कार्यक्रमहरू लागु गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> ३२ जिल्लाहरूका ९६ वन/चरन -खर्क व्यवस्थापन योजनाहरूमा सहयोग भएको हुनेछ। लुम्बिनी प्रदेश: पशुपन्छीको उन्नत जात र गाईवस्तुको गोठ; र ७५ प्रतिशत भू-भागमा पशुपालनका लागि पौष्टिक घाँसको व्यवस्था भएको हुनेछ। 	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश सरकार, स्थानीय सरकार, राष्ट्रपति चुरे-तराई मधेश संरक्षण विकास समिति	२०२३-२०३०	४८०.०	
<ul style="list-style-type: none"> राष्ट्रिय वन क्षेत्र बाहिरको वन लगायत निजी तथा सार्वजनिक जग्गाको दिगो व्यवस्थापनमा सहयोग गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> ०.५ हेक्टर मुनिको क्षेत्रफलका चिया बगान र वनस्पतिको स्थिति र यसले नक्सा र विवरण तयार हुने। निजी जग्गामा ४३ हजार हेक्टर र सार्वजनिक जग्गामा १७,२०० हेक्टर वृक्षारोपण भएको हुनेछ। 	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश सरकार, स्थानीय सरकार	२०२३-२०३०	१६,९७६.४	

	<ul style="list-style-type: none"> • कबुलियती वन, नहर, सडक छेउका क्षेत्रहरू, सीमान्त जग्गाहरू र नदी किनारहरू जस्ता सार्वजनिक जग्गाहरूमा कृषि-वन प्रणालीलाई बढावा दिने। 	<ul style="list-style-type: none"> • १० हजार हेक्टर निजी र सार्वजनिक जग्गाका कृषि-वन प्रवर्धन भएको हुनेछ; कबुलियती वनको ३० हजार हेक्टरमा कृषिवनका लागि कबुलियती वन उपभोक्ता समूहलाई सहयोग पुगेको हुनेछ; ५ वटा प्रविधियुक्त ठुला नर्सरीहरू निर्माण भएका हुनेछ; चिया बगानका लागि ४,३६७.२ लाख बहुवर्षीय बिरुवा उत्पादित र खरिद भएको हुनेछ; र १,५०० लाख बहुवर्षीय बिरुवा व्यक्ति तथा घरधुरीलाई वितरण भएको हुनेछ। 	<p>वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश सरकार, स्थानीय सरकार, राष्ट्रपति चुरे-तराई मधेश संरक्षण विकास समिति, कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय</p>	<p>२०२३-२०३०</p>	<p>१७,०८४.४</p>
	<ul style="list-style-type: none"> • महत्त्वपूर्ण वन र जलाधार क्षेत्रहरूमा पारिस्थितिकीय प्रणालीमा आधारित अनुकूलन कार्यक्रमहरू लागु गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> • १३ जिल्लाहरूका हैसियत विप्रेका वन र संवेदनशील जलाधार क्षेत्रमा पारिस्थितिकीय प्रणालीमा आधारित अनुकूलन कार्यक्रमहरू लागु भएको हुनेछन्। 	<p>वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश सरकार, स्थानीय सरकार, राष्ट्रपति चुरे-तराई मधेश संरक्षण विकास समिति</p>	<p>२०२३-२०२६</p>	<p>६,५००.०</p>

	<ul style="list-style-type: none"> उपभोक्ता समूहहरूको कार्ययोजनामा दिगो र जलवायु-उत्थानशील वन व्यवस्थापन अभ्यासहरूलाई समायोजन गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> सबै सामुदायिक वन, साझेदारी वन र कबुलियती वनका कार्य योजनाहरूमा दिगो, जलवायु-उत्थानशील र लैङ्गिक उत्तरदायी वन व्यवस्थापन सिद्धान्तहरू र अभ्यासहरूलाई समायोजन गरिएको हुनेछ। 	<p>वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश सरकार, स्थानीय सरकार, राष्ट्रपति चुरे-तराई मधेश संरक्षण विकास समिति</p>	<p>२०२३-२०३०</p>	<p>१,७३३.१</p>
	<ul style="list-style-type: none"> कटानी गरिएका वनपैदावारको सडेर/गलेर जाने कारणले हुने हानि-नोक्सानीलाई कम गर्न यसको विक्री वितरणलाई छिटो छरितो बनाउने उपायहरू पहिचान गरी कार्यान्वयन गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> काठ आयात/निर्यात नीति संशोधित भएको हुनेछ; सडेर /गलेर बिग्रने वन पैदावारको हानि-नोक्सानी ५० प्रतिशतले घटेको हुनेछ। पुरस्कृत हुने वन उद्यमको सङ्ख्या। 	<p>वन तथा वातावरण मन्त्रालय, निजी क्षेत्र</p>	<p>२०२३-२०३०</p>	<p>१६,८२४.५</p>
	<ul style="list-style-type: none"> काठको खेर जाने हिस्सा कम गर्न र वन स्रोतको राम्रो उपयोग गर्न काठ 	<ul style="list-style-type: none"> सन् २०३० सम्ममा काठ प्रशोधनको दक्षतामा ७५ प्रतिशतले वृद्धि भएको हुनेछ। 	<p>वन तथा वातावरण मन्त्रालय, निजी क्षेत्र</p>	<p>२०२३-२०३०</p>	

	<p>प्रशोधनको दक्षता बढाउन उद्योगहरूलाई प्रोत्साहन गर्ने।</p>	<ul style="list-style-type: none"> • १२ लाख पूर्ण-समय बराबरको हरित रोजगारी सिर्जना भएको हुनेछ। 			
	<ul style="list-style-type: none"> • महिला, आदिवासी जनजाति, मधेसी, दलितहरूको सीप, प्रविधि, वित्त, र गुणस्तर स्रोतहरूको (जस्तै- पानी, वन पैदावार), पहुँचमा सुधार गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> • १० हजार महिला, आदिवासी जनजाति, मधेसी र दलित सदस्यहरूले प्रशिक्षण र/वा सेवा प्रदायकमार्फत् प्रविधि र सिपमा पहुँच प्राप्त गरेका हुनेछन्। • महिला, आदिवासी जनजाति, मधेसी र दलित केन्द्रित गैर काष्ठ वन पैदावार खेतीसम्बन्धी ७ हजार योजना सम्पन्न भएका हुनेछन्। • ५,१२० महिला, आदिवासी जनजाति, दलित र मधेसीलाई नेतृत्व विकास र प्रतिनिधित्वको लागि सहयोग गरिएको हुनेछ। 	<p>वनस्पति विभाग, प्रदेश सरकार, स्थानीय सरकार</p>	<p>२०२३-२०३०</p>	<p>४,९७४.५</p>
	<ul style="list-style-type: none"> • समुदायमा आधारित र सरकारद्वारा मौजुदा व्यवस्थित वन क्षेत्रमा 	<ul style="list-style-type: none"> • पहाडी र हिमाली क्षेत्रमा समुदायद्वारा व्यवस्थित वन क्षेत्र बाहिका १ लाख ३८ 	<p>प्रदेश सरकार, स्थानीय सरकार</p>	<p>२०२३-२०३०</p>	<p>५,५२.००</p>

	समावेश गर्न उपयुक्त वन व्यवस्थापन पद्धतिहरू पहिचान गरी कार्यान्वयन गर्ने।	हजार हेक्टर वन क्षेत्रमा पहिचान गरिएको व्यवस्थापन मोडल प्रयोग भएको हुनेछ।			
सामुदायिक वन व्यवस्थापन अन्तर्गतको वनले नेपालको वन क्षेत्रको कम्तीमा ६० प्रतिशत क्षेत्र ओगटेको हुने। व्यवस्थापन समितिमा ५० प्रतिशत महिला प्रतिनिधित्व र प्रमुख पदमा दलित तथा	<ul style="list-style-type: none"> समुदायमा आधारित वन व्यवस्थापनका कार्यक्रमहरू नेपालका अन्य भू-भागमा विस्तार र सुदृढ गर्ने। जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी निर्णय प्रक्रियामा महिला, आदिवासी जनजाति, मधेसी, दलित, स्थानीय समुदाय, निजी क्षेत्र र गरिबहरूको ५० प्रतिशत प्रतिनिधित्व तथा अर्थपूर्ण 	<ul style="list-style-type: none"> थप ३ लाख ५२ हजार ७५० हे. सामुदायिक वन र ३२ हजार हे. कबुलियती वन स्थापित भएको हुनेछ। सबै जिल्ला, प्रदेश र सङ्घीय तहमा बहु-सरोकारवाला सम्मिलित संस्थागत संरचनाहरू गठन र सञ्चालित भएका हुनेछन्, जसमा वार्षिक १६ वटा समन्वय बैठकहरू आयोजना हुनुका साथै बैठकहरूमा ५० प्रतिशत महिलाको प्रतिनिधित्व भएको हुनेछ। १० वटा महत्त्वपूर्ण कार्यशाला गोष्ठीहरू आयोजना गरिनुका साथै ५ वटा नीति सारांश विकसित भएका हुनेछन्। 	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश सरकार, स्थानीय सरकार	२०२३-२०३०	३५,४९८.८

आदिवासी जनजातिको समानुपातिक प्रतिनिधित्वको व्यवस्था गर्ने।	र समानुपातिक सहभागिता सुनिश्चित गर्ने।				
	<ul style="list-style-type: none"> वन सम्बद्ध संघ-संस्था तथा समुदायहरूको क्षमता अभिवृद्धिका आवश्यकताहरू पहिचान गरी आवश्यक सीप, ज्ञान, र प्रशासनिक सहायता उपलब्ध गराउने। 	<ul style="list-style-type: none"> संस्थागत क्षमता, प्रविधि, र तालिमको आवश्यकता पहिचान कार्य पूरा भएको हुनेछ; तालिम पाठ्यक्रम डिजाइन भएको हुनेछ; सङ्घीय र प्रदेश मानव संसाधन परिचालन निर्देशिका लागु भएको हुनेछ। उपयुक्त सामाजिक क्षमता अन्तर मूल्याङ्कन र विधिहरू पहिचान गरिएका हुनेछन्। 	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश सरकार, स्थानीय सरकार	२०२३-२०२६	
	<ul style="list-style-type: none"> सङ्घीय, प्रदेश र स्थानीयस्तरमा वन कर्मचारीहरूको व्यवस्थापन र नेतृत्व क्षमता, लैङ्गिक जवाफदेहिता, प्रतिबद्धता र मनोबलमा सुधार ल्याउने। 	<ul style="list-style-type: none"> १ वटा सार्वजनिक रूपमा उपलब्ध इन्टरनेटमा आधारित मानव संसाधन जानकारी, १ वटा गुनासो व्यवस्थापन संयन्त्र स्थापित र व्यवस्थित भएका हुनेछन्। कम्तीमा ५ वटा लैङ्गिक उत्तरदायित्व सम्बन्धी कार्यक्रमहरू, सङ्घीय र प्रदेश 	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	२०२३-२०२६	

		<p>स्तरमा पुरुष र महिला वन कर्मचारीहरूलाई लक्षित गरी सञ्चालन हुनेछ।</p> <ul style="list-style-type: none"> • सबै तहका प्रमुख पदहरूमा विकसित लैङ्गिक नेतृत्वको सङ्ख्यामा उल्लेखनीय रूपमा वृद्धि भएको हुनेछ। 			
	<ul style="list-style-type: none"> • सामाजिक सुरक्षा र लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीताका तथ्याङ्कहरू समावेश एक प्रभावकारी मापन, अनुगमन र प्रतिवेदन प्रणालीसहितको वेबमा आधारित राष्ट्रिय वन व्यवस्थापन सूचना प्रणाली विकास गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> • सामाजिक सुरक्षा र लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण समावेश तथ्याङ्क सहित वेबमा आधारित NFMS मा अद्यावधिक जानकारी संलग्न भएको हुनेछ। 	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	२०२३-२०२६	
दिगो वन तथा पारिस्थितिकीय प्रणाली व्यवस्थापनबाट वन फँडानी र वन तथा पारिस्थितिकीय प्रणालीको हास रोकिएको					

कुल जमिनको ४५ प्रतिशत हिस्सा वनअन्तर्गत कायम भएको र अन्य काष्ठयुक्त जमिन ४ प्रतिशतमा सीमित राख्ने। चुरे क्षेत्र लगायतका हैसियत बिग्रेको वन क्षेत्रको पुनर्स्थापना र व्यवस्थापन गर्ने।	•भौगोलिक र पारिस्थितिक क्षेत्रमा हुने वन फँडानी र हानि-नोक्सानीको नक्सामाङ्कन र सूची तयार गर्ने।	• प्रत्येक ५ वर्षमा राष्ट्रिय वनको अवस्था र विनाश तथा वन क्षयिकरणको नक्सामाङ्कन र सूची तयार हुनेछ।	वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र, रेड कार्यान्वयन केन्द्र, वन तथा वातावरण मन्त्रालय	२०२३-२०३०	१,६७५.५
	•वनमा सम्भाव्य वृक्षारोपण क्षेत्रहरूको नक्सामाङ्कन गर्ने।	• प्रत्येक ५ वर्षमा वनको राष्ट्रिय अवस्थासम्बन्धी नक्सा र विकसित वन क्षेत्रहरूको सूची तयार भएको हुनेछ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र, रेड कार्यान्वयन केन्द्र	२०२३-२०३०	
	•बाढी पहिरोको उच्च जोखिममा पर्ने वनहरूमा बायोइन्जिनियरिङ र दिगो भू-संरक्षणका क्रियाकलापहरू प्रवर्धन गर्ने।	• नदी-किनार संरक्षण र थिग्रन नियन्त्रणको लागि ४००० हेक्टर क्षेत्रफलमा बायोइन्जिनियरिङका अभ्यासहरू कार्यान्वयन भएका हुनेछ; बायो-इन्जिनियरिङ, जैविक संरचना र अन्य उत्थानशील उपायहरू मार्फत् ३०८० वटा पहिरो नियन्त्रण गरिएको हुने; बाढी-सम्भाव्य क्षेत्रहरू पहिचान र नक्सामाङ्कन गरिएको हुनेछ;	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश सरकार, राष्ट्रपति चुरे-तराई मधेश संरक्षण विकास	२०२३-२०३०	

		पहिचान गरिएका बाढी-सम्भाव्य क्षेत्रमा ५० मि. X ५० मि. साइजका १५० वटा मोल्ड (Mould) निर्माण गरिएको हुनेछ।			
•नदी किनार, नदी उकास क्षेत्र, बाढी पहिरोले क्षतिग्रस्त र जोखिमयुक्त क्षेत्र, सडक छेउका साथै सहरी क्षेत्रमा वृक्षरोपण गर्ने।	•सशुल्क चौकीदारद्वारा व्यवस्थित (५ वर्षको लागि) १० हजार हेक्टर वन क्षेत्रमा वृक्षरोपण स्थापित र संरक्षित भएको हुनेछ; ५,००० हेक्टर सडक किनारामा वृक्षरोपण गरी पुनर्स्थापना भएको हुनेछ; र राष्ट्रिय राजमार्ग, सहरी क्षेत्र र नदी किनारको दुवै छेउमा ५०० कि.मि. वृक्षरोपणसहित रुखको (ट्री) लाइन तयार भएको हुनेछ। • वन क्षेत्रमा कार्यरत र लाभान्वित महिला समूहको सङ्ख्या वृद्धि भएको हुनेछ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश सरकार, स्थानीय सरकार, राष्ट्रपति चुरे-तराई मधेश संरक्षण विकास	२०२३-२०३०		५,२३६.७
• भूस्खलन नियन्त्रण गर्न बायोइन्जिनियरिङ, जैविक संरचना र अन्य उत्थानशील उपायहरू अपनाउने।	•बायोइन्जिनियरिङ, वनस्पति, र अन्य उत्थानशील उपायहरू मार्फत् ३,०५० वटा भूस्खलनहरू नियन्त्रण गरिएको हुने।	वन तथा भू-संरक्षण विभाग, प्रदेश सरकार, स्थानीय सरकार	२०२३-२०३०		३,०५०.०

	<ul style="list-style-type: none"> बाढी, आगलागी, हिमपहिरो, हिमताल विष्फोटनबाट सृजित बाढीबाट जंगली जनावरहरू लाई बचाउन जलवायुजन्य प्रकोप सम्बन्धी वेब पोर्टलको स्थापनासहित पूर्व सूचना प्रणाली स्थापना गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> चितवन, बारा, पर्सा, र शुक्लाफाँटा संरक्षित क्षेत्रमा बाढी पूर्व सूचना प्रणाली स्थापना भएको हुनेछ। आवश्यक सिप, वन्यजन्तु एम्बुलेन्स र अन्य उपकरणले सुसज्जित ५ वटा द्रुत वन्यजन्तु उद्धार टोली (मोरङ, चितवन, पोखरा, बाँके र धनगढी) बनेर कार्यान्वयन हुनेछ। 	<p>वन तथा वातावरण मन्त्रालय, ऊर्जा जलस्रोत र सिँचाई मन्त्रालय, राष्ट्रिय विपद न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन प्राधिकरण,</p>	<p>२०२३-२०२४</p>	<p>११५.०</p>
	<ul style="list-style-type: none"> मिचाहा प्रजातिहरूको एकीकृत नियन्त्रणका उपायहरू पहिचान गरी र कार्यान्वयन गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> सबै प्रदेशहरूको मिचाहा प्रजातिहरूको सूची र बासस्थान विश्लेषण कार्य पूरा भएको हुनेछ; व्यवस्थापन रणनीति र योजना कार्यान्वयनमा भएको हुनेछ; धेरै निजी कम्पनीहरूले बायो-ब्रिकेट उत्पादन र बिक्रीको लागि सहयोग गरेका हुनेछन्; <u>गण्डकी प्रदेश</u>: गण्डकी प्रदेशका सिमसार क्षेत्रहरूमा भएका मिचाहा प्रजाति नियन्त्रित/व्यवस्थित हुनेछ; यसका साथै प्रदेशमा 	<p>वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश सरकार</p>	<p>२०२३-२०२६</p>	<p>५८०.०</p>

		<p>युट्रोफिकेसनको समस्या ५० प्रतिशतले घटेको हुनेछ।</p> <ul style="list-style-type: none"> • मिचाहा प्रजातिहरूको एकीकृत नियन्त्रणका उपायहरूको २८० प्रदर्शन प्लटहरू स्थापना गरिएका हुनेछ, जसमध्ये कम्तीमा १४० वटा महिला उपभोक्ता समूहहरूको नेतृत्वमा भएका हुनेछन्। • सुदूरपश्चिम प्रदेश: तराईमा नमुनाको रूपमा मिचाहा प्रजाति नियन्त्रण गर्न अग्रेसो रोपण गरिनेछ। 			
	<ul style="list-style-type: none"> • प्लान्ट क्वारेन्टाइन, र विषादी व्यवस्थापन केन्द्रलाई सुदृढ बनाउने। 	<ul style="list-style-type: none"> • अर्ध वार्षिक समन्वय बैठकहरू आयोजित हुनेछ; विषादी नियन्त्रणका उपायहरूलाई लागु गरिएको हुनेछ। • गण्डकी प्रदेश: पोखरा अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलमा क्वारेन्टाइन केन्द्र स्थापना हुनेछ। 	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश सरकार	२०२३-२०३०	१०२.५

		<ul style="list-style-type: none"> • लुम्बिनी प्रदेश: एक टिस्यु-कल्चर र थप प्रयोगशाला स्थापना गरिनेछ। 			
	<ul style="list-style-type: none"> • अतिक्रमित र हैसियत बिग्रीएका वन क्षेत्रको पुनर्स्थापना र व्यवस्थापन गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> • १०० वटा प्रदर्शन स्थलहरूमा विभिन्न हैसियत बिग्रीएका जमिन पुनर्स्थापना प्रविधिबाट स्थापित र व्यवस्थित गरिएका हुनेछ। • १००० वटा सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूले हैसियत बिग्रीएका जमिनको पुनर्स्थापना गर्न एकीकृत माटो र जलाधार व्यवस्थापनलाई सहयोग गरेका हुनेछ। • वन क्षेत्रमा बसोबास गर्ने १० हजार भूमिहीन, गरिबहरूलाई संरक्षण कार्यहरूमा रोजगारी दिइएको हुनेछ; र तिनमा, ५ हजार भन्दा बढी महिला, गरिब आदिवासी जनजाति समावेश हुनेछन्। • प्रदेश एक: सीमाङ्कन घोषणा गरी ६३ हजार हे. क्षेत्रफलमा वृक्षरोपण भएको हुनेछ; चुरेलगायतका अतिक्रमित वन क्षेत्रको ६० 	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश सरकार	२०२३-२०३०	२४,६००.०

		हजार हेक्टरमा वृक्षारोपण र ५ वर्षसम्म तलबी वन हेरालुको व्यवस्था हुनेछ; १७५ वटा वैज्ञानिक र जलवायु-उत्थानशील भू-उपयोग व्यवस्थापन योजना लागु गरिएका हुनेछ।				
	<ul style="list-style-type: none"> समुदायमा आधारित वन डढेलो व्यवस्थापन कार्यक्रमको विकास र कार्यान्वयन गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> ज्ञान व्यवस्थापनसहितको हानि तथा नोकसानी विश्लेषण आवधिक अध्ययनहरू हुनेछ। जनचेतना अभिवृद्धि, क्षमता अभिवृद्धि (सुरक्षा कर्मचारी, वन कर्मचारी, समुदाय) कार्यक्रम सञ्चालन गरिएको हुनेछ। घरधुरी र सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरूलाई प्रोत्साहन गर्न पुरस्कार प्रणाली, सामुदायिक डढेलो नियन्त्रण बीमा जस्ता प्रोत्साहन संयन्त्र अपनाइएको हुनेछ। 	राष्ट्रिय न्यूनीकरण व्यवस्थापन प्राधिकरण, सरकार	विपद तथा प्रदेश	२०२३-२०३०	१२,९५६.५

		<ul style="list-style-type: none"> • डढेलो नियन्त्रणका लागि समन्वय र कार्यान्वयन गर्न संस्थागत संयन्त्र स्थापना भएको हुनेछ। • सुक्खा भिराला जमिनहरूमा डढेलो प्रतिरोधी र सदाबहार प्रजातिहरूको संरक्षण गर्न १० हजार उपभोक्ता समूहहरू संलग्न भएका हुनेछन्। सुक्खा वन क्षेत्रहरूमा वर्षाको पानी सङ्कलन पोखरी निर्माणका लागि २० हजार समुदायले योगदान गरेका हुनेछन्। • <u>मधेस प्रदेश</u>: अधिकांश तराई र भित्री मधेसमा जैविक पदार्थ (बायोमास) र खस्यौटो (डेब्रीस) जलाउने कार्यलाई पूर्ण रूपमा रोक्न समुदायहरू परिचालन गरिएको हुनेछ। राष्ट्रिय वनमा सामुदायिक वन डढेलो व्यवस्थापन रणनीति लागु गर्न १६ हजार सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरू संलग्न गरिएको हुनेछ। 			
--	--	--	--	--	--

<ul style="list-style-type: none"> • उच्च जोखिमका क्षेत्रहरू वरिपरि इन्धन/आगो नियन्त्रक (फायरब्रेक) हरू स्थापना गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> • ६०० कि. मि. नयाँ अग्निरेखा निर्माण गरिएको र संरक्षण क्षेत्रहरूमा ४ हजार कि. मि. मौजुदा अग्निरेखा मर्मत गरिएको हुनेछ; वातावरण र जैविक विविधतालाई ध्यानमा राख्दै औद्योगिकस्तरमा वार्षिक ३० हजार टन बजार योग्य बायो-प्यालेट, ब्रिकेट र जैविक कोइला उत्पादन हुनेछ। • वनजंगल र सहरी संगैका आसपास क्षेत्रहरूलाई लक्षित गरी विशेष योजनाहरू तर्जुमा भएका हुनेछन्। 	<p>वन तथा वातावरण मन्त्रालय, राष्ट्रिय विपद न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन प्राधिकरण, प्रदेश सरकार र निजी क्षेत्र</p>	<p>२०२३-२०३०</p>	<p>६२०.०</p>
<ul style="list-style-type: none"> • राष्ट्रिय वनका डढेलो अनुगमन र व्यवस्थापन एकाइलाई सुदृढ बनाउने। 	<ul style="list-style-type: none"> • सङ्घीय र प्रदेश तहमा निर्णय सहयोगी प्रणालीसहित डढेलो पहिचान र अनुगमन प्रणाली स्थापना भएको हुनेछन्। • १६ हजार वन उपभोक्ता समूहले सामुदायिकस्तरको डढेलो व्यवस्थापन रणनीति कार्यान्वयन गरेको हुनेछन्। • मधेस प्रदेश: डढेलो नियन्त्रक गठन र परिचालन हुनेछ; तथा जिल्लास्तरीय डढेलो 	<p>वन तथा वातावरण मन्त्रालय, राष्ट्रिय विपद न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन प्राधिकरण, प्रदेश सरकार</p>	<p>२०२३-२०२६</p>	<p>२,६२४.५०</p>

		नियन्त्रण सञ्जाल गठन, परिचालन तथा सशक्तीकरण भएको हुनेछ।			
अन्य काठयुक्त वन ४ प्रतिशतमा सीमित रहने गरी कुल जमिनको ४५ प्रतिशत क्षेत्र वन कायम गर्ने।	• नेपाल उत्थानशील चुरे क्षेत्र निर्माण परियोजना कार्यान्वयन गर्ने।	• ५ लाख ७४ हजार १८० टन कार्बन डाइ अक्साइड बराबरको औसत वार्षिक उत्सर्जन कटौती भएको हुनेछ, जुन २० वर्षे परियोजना अवधिको १ करोड १४ लाख ८० हजार टन कार्बन डाइ अक्साइड बराबर हो।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	२०२३- २०२८	१३,३४०.०
चुरे क्षेत्रमा रहेको समेत गरी हैसियत बिग्रेको वनको पुनस्थापना र व्यवस्थापन गर्ने।	• तराई भू परिधि परियोजनामा दिगो वन व्यवस्थापनमा आधारित उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रमको सफल कार्यान्वयन सुनिश्चित गर्ने।	• ३ करोड ४२ लाख १७ हजार २ शय २० टन कार्बनडाइअक्साइड बराबरको सञ्चित हुनेछ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	२०२३- २०२८	४,५२९.९
	• समृद्धिको लागि वन परियोजनाको सफल कार्यान्वयन सुनिश्चित गर्ने	• १ करोड ७७ लाख ४० हजार टन कार्बन डाइअक्साइड बराबर हटाइएको हुनेछ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	२०२३- २०२६	२,८००.०

<ul style="list-style-type: none"> गण्डकी नदी बेसिनका जोखिममा परेका समुदाय र पारिस्थितिक प्रणालीहरूको जलवायु उत्थानशीलता सुनिश्चितता गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> २ लाख ९७४ टन कार्बनडाइअक्साइड बराबर हटाइएको हुनेछ। 	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश सरकार	२०२३-२०२७	३,९५९.०	
<ul style="list-style-type: none"> वाग्मती प्रदेश, गण्डकी प्रदेश र लुम्बिनी प्रदेश समेट्ने गरी लिफ गठबन्धनमा पेश गरिएको उत्सर्जन घटाउने कार्यक्रमलाई कार्यान्वयन गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> २ करोड ६० लाख टन कार्बन डाइअक्साइड बराबर हटाइएको हुनेछ। 	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश सरकार	२०२३-२०२६	३,४००.०	
<ul style="list-style-type: none"> राष्ट्रिय वन बाहिरका वन, चिया बगान तथा अन्य स्रोत साधनले ढाकेका क्षेत्रहरूको 	<ul style="list-style-type: none"> कम्तीमा १० अनुसन्धान क्रियाकलापहरू गरिएको हुनेछ। 	वन अनुसन्धान र तालिम केन्द्र	२०२३-२०३०	१,२९४.०	

	नक्साङ्कनलगायतका ज्ञान व्यवस्थापन र अनुसन्धान क्रियाकलापहरूलाई प्रवर्धन गर्ने।	• वन अनुसन्धान र तालिम केन्द्रमा रहेको ज्ञान व्यवस्थापन विषयगत क्षेत्रलाई बलियो बनाइएको हुनेछ।			
सुधारिएको वन र पारिस्थितिकीय प्रणाली स्वास्थ्य र सेवाहरू मार्फत कार्वन सञ्चितीकरण क्षमता समृद्ध भएको					
सन् २०२५ सम्ममा वृक्षरोपण र वन पुनर्स्थापनाको क्षतिपूर्तिको लागि वन विकास कोष संस्थागत गरी भू-उपयोग क्षेत्रको कार्वन सञ्चितीकरण क्षमता अभिवृद्धि गर्ने।	• वन क्षेत्रको सिमाङ्कन गर्ने र सुकुम्बासी बस्ती व्यवस्थापन रणनीति तयार गर्ने। • दिगो वन व्यवस्थापन र लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणमैत्री समुदायस्तरमा वन गस्ती	• वन क्षेत्रको सीमांकन सम्पन्न भएको हुनेछ। • ८० हजार हेक्टरमा फैलिएको सुकुम्बासी बस्तीहरूको व्यवस्थापन गरिएको हुनेछ। • लुम्बिनी प्रदेश: सन् २०३० सम्ममा ४० हजार हेक्टरमा सुकुम्बासी बस्तीको व्यवस्थापन भएको हुनेछ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश र स्थानीय सरकार	२०२३-२०३०	३००.०
		• संरक्षण क्षेत्रहरूसहित सबै प्रदेशमा ९६ वटा वनमैत्री गस्ती एकाइ स्थापना भएका हुनेछन्। • ४ हजार ५०९ वटा सामुदायिक वन एकाइद्वारा नियमित गस्ती गरिएको हुनेछ।	वन तथा वातावरण विषय हेर्ने मन्त्रालय, बागमती प्रदेश	२०२३-२०२६	९२.३१

	एकाइ स्थापना, विस्तार र सुदृढ गर्ने।	• गस्तीका लागि ४ हजार ७०० प्याकेज फिल्ड सामग्री (गियर) प्रदान गरिएको हुनेछ।			
	• निजी तथा सार्वजनिक जग्गा र कबुलियती वन क्षेत्रको उचित व्यवस्थापन प्रणालीमा आधारित व्यवस्थापन कार्यमा सहयोग गर्ने।	• ७५३ वटै स्थानीय तहकानिजी तथा सार्वजनिक जग्गा र कबुलियती वन क्षेत्रको उपयुक्त व्यवस्थापन प्रणालीलाई सहयोग गर्ने।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय र स्थानीय सरकार	२०२३- २०२६	६,७७७.०
	• मौजुदा कार्बन मापन, अनुगमन विधि र उपायहरूको प्रयोग गरी सबै वन व्यवस्थापन प्रणालीहरूका व्यवस्थापन योजनाहरूको अद्यावधिक गर्ने र सुधार गर्ने।	• २२ हजार ५९९ सामुदायिक वनव्यवस्थापन योजनाहरू सम्भावित क्षेत्र विस्तारसहित संशोधित गरिएको हुनेछ; ३९ साझेदारी वनव्यवस्थापन योजना संशोधित भएको हुनेछ; ७ हजार ६८२ कबुलियती वनव्यवस्थापन योजना जीविकोपार्जन सुधार योजना समावेश गरी परिमर्जित भएको हुनेछ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश सरकार, स्थानीय सरकार	२०२३- २०३०	९,७३३.९

		<ul style="list-style-type: none"> • माथिका सबै योजनाहरूमा कम्तीमा ५० प्रतिशत महिला समूहहरू सहभागी भएका हुनेछन्। 			
<ul style="list-style-type: none"> • राष्ट्रिय तथा जिल्लास्तरीय अतिक्रमण समिति र कार्यान्वयन निकायहरूको सुदृढ गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> • १० वटा राष्ट्रियस्तरमा अतिक्रमण नियन्त्रण तथा व्यवस्थापन समितिको स्थापना भएको हुनेछ; २० वटा राष्ट्रिय अतिक्रमण नियन्त्रण तथा व्यवस्थापन कार्यटोली र अर्धवार्षिक बैठक सम्पन्न भएको हुनेछ; १० जिल्ला अतिक्रमण नियन्त्रण तथा व्यवस्थापन कार्यटोलीको त्रैमासिक बैठक सम्पन्न भएको हुनुका साथै, ६० हजार हेक्टर अतिक्रमित वनक्षेत्र पुनः स्थापना भएको हुनेछ। 	<ul style="list-style-type: none"> वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकार 	<ul style="list-style-type: none"> २०२३-२०३० 	<ul style="list-style-type: none"> १२,१८५.० 	
<ul style="list-style-type: none"> • वन क्षेत्रमा गैरकानूनी रूपमा बसोबास गर्ने भूमिहीन गरिबहरूलाई जीविकोपार्जनका लागि प्रोत्साहन र सहयोग गर्ने 	<ul style="list-style-type: none"> • २० हजार वा सोभन्दा बढी वन क्षेत्रमा गैरकानूनी रूपमा बसोबास गर्ने भूमिहीन गरिबहरूलाई वन विकास कार्यहरूमा रोजगारी र आय आर्जनका अवसर दिलाइएको हुनेछ। 	<ul style="list-style-type: none"> वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश सरकार 	<ul style="list-style-type: none"> २०२३-२०३० 	<ul style="list-style-type: none"> ५००.० 	

	<ul style="list-style-type: none"> • वन र पारिस्थितिकीय प्रणालीको पुनर्स्थापना र जीविकोपार्जनलाई सहयोग गर्न वन विकास कोष निर्देशिकाको कार्यान्वयन गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> • वन विकास कोष निर्देशिकाको स्वीकृति भएको हुनेछ; १० हजार हेक्टर वन क्षेत्रको जग्गाको मुआब्जाका लागि रु. ३५ अर्ब विनियोजन भएको हुनेछ। • वन विकास कोष परिचालनमार्फत वन र पारिस्थितिकीय प्रणाली पुनर्स्थापन भई यसबाट ठूलो सङ्ख्यामा समुदाय, आदिवासी जनजाति र महिलाहरू लाभान्वित भएका हुनेछन्। 	<p>वन तथा वातावरण मन्त्रालय</p>	<p>२०२३-२०३०</p>	<p>३५,०००.०</p>
	<ul style="list-style-type: none"> •सार्वजनिक-निजी साझेदारीमा सहरी वनलाई प्रवर्धन गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> • सहरी क्षेत्रहरूमा न्यूनतम ३० प्रतिशत हरियाली सुनिश्चित गर्दै सबै नगरपालिकाहरूमा सहरी वन योजनाहरू बनेर लागु गरिएका हुनेछन्। • प्रदेश नं १: सहरी क्षेत्रमा ४ हजार हेक्टर क्षेत्रमा वृक्षारोपण भएको हुनेछ। 	<p>वन तथा वातावरण मन्त्रालय र स्थानीय सरकार</p>	<p>२०२३-२०३०</p>	<p>१,६००.०</p>

	<ul style="list-style-type: none"> •पूर्वाधार विकास र मर्मतका लागि प्रयोग गरिएको वन क्षेत्रको जमिनको क्षतिपूर्ति र वातावरणीय मापदण्डको सुनिश्चित गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> • परियोजना विकासकर्ताबाट १० हजार हेक्टर वन क्षेत्र वा सो बराबरको मुआब्जा रकम दिएको हुनेछ। • वन क्षेत्र प्रयोग गर्ने नयाँ परियोजनाहरूले शत प्रतिशत नै ऐन र नीतिबमोजिम वातावरणीय मापदण्ड पालना गर्ने छन्। 	<p>वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश सरकार</p>	<p>२०२३-२०३०</p>	<p>१००.०</p>
	<ul style="list-style-type: none"> • संवेदनशील चरन र खर्क क्षेत्रहरूमा चरन नियन्त्रणका उपायहरू अवलम्बन गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> • ५ हजार हेक्टर घाँसे मैदानको व्यवस्थापन र पुनर्स्थापना भएको हुनेछ। • <u>बागमती प्रदेश</u>: ७० हजार स्टल फिडिडका लागि गोठ निर्माण भएको हुनेछ; ९६० कि.मि. कोरल बार निर्माण भएको हुनेछ; ९६० हे. र ७ हजार घरधुरीका लागि घाँस स्लिप/राइजोम रोपण र वितरण गरिएको हुनेछ। • <u>कर्णाली प्रदेश</u>: कम्तीमा १० प्रतिशत खर्क क्षेत्रको दिगो रूपमा व्यवस्थित गरिएको हुनेछ। 	<p>वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश सरकार</p>	<p>२०२३-२०३०</p>	<p>२,०००.०</p>

	<ul style="list-style-type: none"> वर्तमान संरक्षित क्षेत्र प्रणालीको प्रभावकारी व्यवस्थापनलाई सुदृढ गर्ने तथा स्थानीय समुदायहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> २० वटा संरक्षण क्षेत्रहरू प्रभावकारी रूपमा व्यवस्थित गरिएका हुनेछन्। २० वटा पार्क/आरक्ष/संरक्षण क्षेत्रहरूका व्यवस्थापन योजनाहरू तयार भई कार्यान्वयन गरिएका हुनेछन्। १ हजार ४१ समुदायमा आधारित व्यवस्थापन योजनाहरू तयार भई कार्यान्वयन गरिएका हुनेछन्। १०० सुरक्षित कार्यस्थल निर्माण भएका हुनेछन्। 	<p>वन तथा वातावरण मन्त्रालय, राष्ट्रिय निकुन्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग</p>	<p>२०२३-२०३०</p>	<p>४५,८९९.८</p>
	<ul style="list-style-type: none"> वन पारिस्थितिकीय प्रणालीको जलवायु परिवर्तन संवेदनशीलता मूल्याङ्कन गरी स्थानीयस्तरका व्यवस्थापन योजनाहरूमा समायोजन गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> वन पारिस्थितिकीय प्रणालीको राष्ट्रव्यापी मूल्याङ्कन/विक्षेपण र नक्साङ्कन पूरा भएको हुनेछ। २० वटा एकीकृत र सहभागितामूलक पारिस्थितिकीय प्रणालीमा आधारित संरक्षण परियोजनाहरू लागु भएका हुनेछन्। 	<p>वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश सरकार, राष्ट्रिय निकुन्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग</p>	<p>२०२३-२०३०</p>	<p>५,८००.०</p>

		<ul style="list-style-type: none"> • १५ वटा वन संरक्षण क्षेत्रहरूले समुदायमा आधारित एकीकृत संरक्षण अभ्यासहरू लागु गरेका हुनेछन्। 			
<p>अन्य काठयुक्त वन ४ प्रतिशतमा सीमित रहने गरी कुल जमिनको ४५ प्रतिशत क्षेत्र वन कायम गर्ने।</p> <p>चुरे क्षेत्रमा रहेको समेत गरी हैसियत बिग्रेको वनको पुर्नस्थापना र व्यवस्थापन गर्ने।</p>	<ul style="list-style-type: none"> • जलवायु परिवर्तन र जैविक विविधता स्रोतको बीमाका लागि स्व-स्थानीय र पर-स्थानीय उद्यान, चिडियाखाना, प्रजनन केन्द्र/कार्यक्रम, बिउ बैंक र जीन बैंकहरू मार्फत वनस्पति र जनावरको आनुवंशिक स्रोतहरूको संरक्षण प्रवर्धन गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> • ६ वटा नयाँ चिडियाखाना, १२ वटा नयाँ वनस्पति उद्यान स्थापित भएको हुनेछन्; गुणस्तरीय बिउको लागि २०० वटा वन बिउ बगैँचा व्यवस्थित हुनेछन्; विभिन्न पारिस्थितिक क्षेत्रहरूका वन बिउ बगैँचा र वनस्पति उद्यानहरूमा प्रजातिहरूको विस्तार २० प्रतिशतले वृद्धि भएको हुनेछ। • थप वनस्पति र वन्यजन्तु संरक्षण क्षेत्रहरू जस्ता स्व-स्थानीय संरक्षण क्षेत्र स्थापित भएका हुनेछन्। 	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश सरकार, राष्ट्रिय निकुन्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग	२०२३-२०३०	३,१६०.०
	<ul style="list-style-type: none"> • जलवायु-संवेदनशील मुख्य जातिहरूका लागि बासस्थान सुधार कार्यक्रम प्रवर्धन गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> • जोखिम तथा सडकटापन्न प्रजातिहरूलाई लक्षित गरी संरक्षण योजनाहरू तयार भएका हुनेछन्। 	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, राष्ट्रिय निकुन्ज तथा	२०२३-२०२६	७,७३७.५

	<ul style="list-style-type: none"> • ३० हजार हेक्टर घाँसे मैदान व्यवस्थापन र मर्मत सम्भार गरिएको हुनेछ; ५ हजार पानी पोखरीहरू व्यवस्थित र मर्मत सम्भार गरिएको हुनेछ। • मानव वन्यजन्तु द्वन्द्व ५० प्रतिशतले घटेको हुनेछ। 	वन्यजन्तु संरक्षण विभाग		
<ul style="list-style-type: none"> • उत्थानशील भू-परिधिका लागि सहभागितामूलक भू-परिधिस्तरीय रणनीति तयार गरी कार्यान्वयन गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> • भू-परिधि रणनीति र योजना तर्जुमा गरिएका हुनेछन्; २० वटा संवेदनशील कोरिडोरहरू पुनर्स्थापित र व्यवस्थित भएका हुनेछन्। • भू-परिधि रणनीति र योजनामा लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणका कार्य, सूचक र बजेट समावेश भएको हुनेछ। 	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	२०२३-२०३०	९००.०
<ul style="list-style-type: none"> • वन पारिस्थितिकीय प्रणाली सेवा प्रमाणीकरण र पारिस्थितिकीय प्रणाली सेवाहरूको भुक्तानीको 	<ul style="list-style-type: none"> • एक स्वतन्त्र वन पारिस्थितिकीय प्रणाली सेवा प्रमाणीकरण स्थापना र पारिस्थितिकीय 	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश सरकार	२०२३-२०२६	३०.०

लागि उपयुक्त संस्थागत व्यवस्थाको विकास र प्रवर्धन गर्ने।	प्रणाली सेवाहरूको लागि भुक्तानी व्यवस्था र सञ्चालन भएको हुनेछ।			
•जैविक विविधता महत्त्वका उच्च क्षेत्रहरूमा सामाजिक र वातावरणीय सुरक्षालाई बलियो बनाउन पहल गर्ने।	• सामाजिक र वातावरणीय सुरक्षा प्रणालीमा गुनासो व्यवस्थापनसम्बन्धी संयन्त्र सञ्चालन भएको हुनेछ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	२०२३-२०२६	२,६३०.०
	• सबै नयाँ परियोजना विकासकर्ताहरूले ऐन र निर्देशिकाहरूको प्रावधानहरूको पालना गरेका हुनेछन्। • संवेदनशील वन्यजन्तु बासस्थानमा रहेका पूर्वाधारहरूलाई वन्यजन्तुमैत्री ओभरपास, अन्डरपास, र क्यानोपी पुलजस्ता पूरक संरचनाहरूले सहयोग पुऱ्याएको हुनेछ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय	२०२३-२०३०	
• प्रमुख सहर वरपरका क्षेत्रहरूमा हरियालीलाई प्राथमिकता दिने र प्रवर्धन गर्ने।	• १० वटा सहरभित्र र वरपरका क्षेत्रहरूमा खाद्यबालीका साथै कृषि-वन स्थापना र प्रवर्धन भएको हुनेछ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश सरकार, स्थानीय सरकार	२०२३-२०३०	५,५००.०

	<ul style="list-style-type: none"> समुदाय र निजी क्षेत्रसँगको साझेदारीमा प्रकृतिमा आधारित पर्यापर्यटन व्यवस्थापन योजना तयार गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> १० प्रमुख पर्यटकीय गन्तव्यहरूमा पर्यटन व्यवस्थापन योजना तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको हुनेछ। गण्डकी प्रदेश: ५ प्रमुख पर्यटन गन्तव्यमा पर्यटन व्यवस्थापन योजना तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याएको हुनेछ; स्थानीय सरकारसँगको साझेदारीमा १ हजार वटा उपभोक्ता समूहमा कम्तीमा ५० प्रतिशत महिलाहरूले व्यवस्थापन गरेका उप-समूहहरूलाई सहयोग गरिएको हुनेछ र निजी क्षेत्रद्वारा विकसित र व्यवस्थित पारिस्थितिक पर्यटन उद्यमहरूको सङ्ख्यामा उल्लेखनीय वृद्धि भएको हुनेछ। कम्तीमा १०० वटा समुदायमा आधारित पारिस्थितिक योजनाहरू तयार भएका हुनेछन्। 	<p>वन तथा वातावरण मन्त्रालय प्रदेश सरकार, स्थानीय सरकार, संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय</p>	<p>२०२३-२०२६</p>	
<p>जलाधार र सिमसार, स्वास्थ्य र सेवाहरू संरक्षित र सुधार भएका हुने</p>					

<p>सन् २०३० सम्ममा कम्तीमा २० जिल्लाहरूमा जलाधार स्वास्थ्यलाई उच्च अवस्थाको श्रेणीमा स्तरोन्नति गर्ने।</p>	<ul style="list-style-type: none"> सङ्घीय, प्रदेश र स्थानीय तहमा माटो र जलाधार व्यवस्थापनको लागि संस्थागत संरचना बनाउन मौजुदा संरचनालाई पुनर्गठन गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> जलाधार व्यवस्थापनको लागि संगठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण सम्पन्न भएको र सङ्घीय, प्रदेश र स्थानीय तहमा उचित संरचनाहरू स्थापना गरिएको हुनेछ। भू तथा जलाधार व्यवस्थापन विभाग भित्र जलवायु परिवर्तन एकाइ स्थापना भएको हुनेछ। 	<p>वन तथा वातावरण मन्त्रालय</p>	<p>२०२३-२०३०</p>	<p>०.५</p>
<p>सन् २०३० सम्ममा नेपालका सिमसारहरूको सर्वेक्षण गरी सङ्कटापन्न सिमसारहरूको दिगो व्यवस्थापन गर्ने।</p>	<ul style="list-style-type: none"> हैसियत बिग्रेको वन र जलाधारहरूको पुनर्स्थापना संरक्षण र प्राकृतिक पुनर्स्थापनाका उपायहरू मार्फत् गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> जलाधार जोखिम मूल्याङ्कन पूरा भई एकीकृत संरक्षण र व्यवस्थापनका लागि ५० वटा संवेदनशील जलाधारलाई प्राथमिकतामा राखिएको हुनेछ; मूलाधार (स्प्रिङ्गसेड) व्यवस्थापनको सङ्ख्यामा वृद्धि; सहरी खानेपानी वितरण योजना र जलविद्युत बाँध भएका कम्तीमा १० वटा जलाधार भएका २५ जिल्लामा ५० एकीकृत जलाधार व्यवस्थापन परियोजनाहरू कार्यान्वयनमा आएका हुनेछन्; एकीकृत जलाधार व्यवस्थापन र पारिस्थितिकीय सेवा 	<p>वन तथा वातावरण मन्त्रालय, राष्ट्रपति चुरे तराई मधेश संरक्षण विकास समिति</p>	<p>२०२३-२०३०</p>	<p>१५,००९.८</p>

		भुक्तानीमा केन्द्रित निर्देशिकाहरू तयार भएका हुनेछन्।			
	<ul style="list-style-type: none"> • महत्त्वपूर्ण र संवेदनशील जलाधारहरूलाई संरक्षित जलाधारको रूपमा पहिचान, घोषणा र व्यवस्थापन गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> • फेवातालसहित ५ वटा जलाधारहरू कानूनी र व्यवस्थापनका उपायहरूसहित संरक्षित जलाधार घोषित भएका हुनेछन्। 	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश सरकार	२०२३-२०३०	२,५००.०
	<ul style="list-style-type: none"> • प्रत्येक जलाधार उपयोगका लागि निजी जग्गासहित एकीकृत भूमि-उपयोग प्रणाली र मोडेलहरू विकास गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> • प्रत्येक प्रदेशमा विभिन्न भौगोलिक क्षेत्रहरू समेट्ने गरी उप-जलाधार केन्द्रित २१ प्रदर्शन स्थलहरू स्थापित भई प्रदर्शन र सिकाइ केन्द्रहरूको रूपमा स्थापित र व्यवस्थित गरिएका हुनेछन्, जसमध्ये ५० प्रतिशत गरिब, आदिवासी जनजाति र महिलाहरूले नेतृत्व गरिरहेका हुनेछन्। • परीक्षण गरिएको भू-उपयोग मोडेलहरू जस्तै- दिगो वन व्यवस्थापन, पारिस्थितिकीय सेवाका लागि भुक्तानीको विस्तारित भएको हुनेछ। 	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश सरकार, स्थानीय सरकार, राष्ट्रपति चुरे तराई मधेश संरक्षण विकास समिति	२०२३-२०३०	६९०.०

	<ul style="list-style-type: none"> सिँचाइ र पिउने पानीको लागि प्रभावकारी र कम लागत र पानी बचत हुने प्रविधिको प्रवर्धन गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> वर्षाको पानी सङ्कलन गर्नका लागि १ हजार वटा बाँधहरू निर्माण र मर्मत सम्भार भएका हुनेछन्; १ हजार वटा पानी मुहान संरक्षण र मूल तथा कुवाको पानीको बहुउपयोग योजनाहरू सम्पन्न भएका हुनेछन्; जल प्रवाह नियमन र आकस्मिक बाढीको रोकथामका लागि १ हजार वटा पानी मुहानहरूको संरक्षण भएको हुनेछ। 	<p>वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश र स्थानीय सरकार, राष्ट्रपति चुरे तराई मधेश संरक्षण विकास समिति</p>	<p>२०२३-२०३०</p>	<p>३,०००.०</p>
	<ul style="list-style-type: none"> नदी-बेसिन केन्द्रित एकीकृत संरक्षण र अनुकूलन व्यवस्थापनलाई बलियो बनाउने। 	<ul style="list-style-type: none"> बेसिन संरक्षण रणनीतिहरू तयार भई स्वीकृत भएका हुनेछन्; कोशी, गण्डकी, कर्णाली र महाकाली नदी बेसिनका लागि ४ वटा नदी बेसिन व्यवस्थापन योजना तयार भई स्वीकृत भएका हुनेछन्; ४ वटा बेसिनहरूका व्यवस्थापन योजनाहरू कार्यान्वयनका लागि सहयोग पुगेको हुनेछ। रणनीतिहरू र योजनाहरूले लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरणलाई 	<p>वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश सरकार, राष्ट्रपति चुरे तराई मधेश संरक्षण विकास समिति</p>	<p>२०२३-२०३०</p>	<p>१,०५४.७</p>

		कार्यक्रमहरू, सूचकहरू र बजेटसँग समायोजन गरिएको हुनेछ।			
•सिमसार जैविक विविधता बढाउँदै एकीकृत र उत्थानशील सिमसार संरक्षण र व्यवस्थापनलाई प्रवर्धन गर्ने ।	• संरक्षण प्राथमिकीकरणका लागि राष्ट्रव्यापी सिमसार सूची र जोखिम मूल्याङ्कनको १ वटा कार्यक्रम पूरा भएको हुनेछ; सिमसार व्यवस्थापन मार्गदर्शन तर्जुमा भएको हुनेछ; चुरे र मध्यपहाडी क्षेत्रका १७५ वटा अति संवेदनशील सिमसार क्षेत्रहरूको दिगो रूपमा व्यवस्थित भएका हुनेछन्। • <u>गण्डकी प्रदेश</u> : फेवाताल संरक्षित जलाधार घोषणा र फेवाताल संरक्षित जलाधार व्यवस्थापन योजना तयार भएको हुनेछ।	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश सरकार, राष्ट्रपति चुरे-तराई मधेश संरक्षण विकास समिति	२०२३-२०३०	२,००६.०	
•एकीकृत जलाधार व्यवस्थापन, पानी पुनः प्रयोग र पानीको बहुउपयोगलाई प्रवर्धन र नियमन गर्ने।	• नदी प्रणालीमा आधारित एकीकृत जलाधार व्यवस्थापन चुरेका १६४ वटा नदी प्रणालीहरूमा लागु गरिएको हुनेछ; जलवायुजन्य प्रकोप नियन्त्रणका लागि २ हजार ७०० वटा संवेदनशील स्थानहरू व्यवस्थित भएका हुनेछन्; ३७ जिल्ला र ७	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, ऊर्जा जलस्रोत तथा सिँचाई मन्त्रालय, राष्ट्रपति चुरे-तराई मधेश	२०२३-२०३०	५१,९१७.५	

		<p>प्रदेशस्तरीय चुरे समन्वय समिति गठन गरी कार्यान्वयन भएका हुनेछन्।</p> <ul style="list-style-type: none"> • सुदूरपश्चिम प्रदेश: ६ वटा जलाधार व्यवस्थापन योजना तर्जुमा भएका हुनेछन्; ३ वटा योजना कार्यान्वयन (माथिल्लो कर्णाली—बाजुरा र अछाम) भएका हुनेछन्; कम्तिमा १ जलाधार क्षेत्र संरक्षण वा संरक्षित क्षेत्र घोषणा गरिएको हुनेछ; एउटा सिमसार क्षेत्र रामसार क्षेत्रमा सूचीकृत भएको हुनेछ; २० प्रतिशत जोखिमयुक्त सिमसार क्षेत्र संरक्षित भएको हुनेछ; र छेडे दह नियन्त्रणमा रहेको हुनेछ। 	संरक्षण समिति	विकास		
विभिन्न व्यवस्थापन प्रणालीहरूबाट प्राप्त निष्पक्ष र समान लाभहरू (कार्बन र गैरकार्बन) सुनिश्चित गर्ने						
स्थानीय समुदायहरूले कार्बन व्यापार र अन्य बजार एवं अन्य संयन्त्रबाट	•महिला, आदिवासी जनजाति, मधेसी, दलित र स्थानीय समुदाय र वनमा आत्मनिर्भर गरिबहरूको वन स्वामित्व सुरक्षाका	• ३० हजार वटा समुदायमा आधारित व्यवस्थापन योजनाहरू र ४ वटा सहयोगी कार्यन्वयन निर्देशिकाहरूले वातावरण र जलवायु सुरक्षाका उपायहरू र लक्षित	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश सरकार, स्थानीय सरकार, उपभोक्ता समूहहरू	२०२३-२०२६		२,२५०.०

<p>प्राप्त हुने लाभहरूको निष्पक्ष र समतामूलक उचित हिस्सा प्राप्तिको सुनिश्चितता गर्न लाभ बाँडफाँट संयन्त्र स्थापना र सञ्चालन गर्ने।</p> <p>सन् २०३० सम्ममा संस्थागत संयन्त्र र संरचनाहरू एवं सामाजिक र वातावरणीय</p>	<p>लागि वातावरण र जलवायु अनुकूलनका उपायहरू लागु गर्ने।</p>	<p>समूहहरूका वनको स्वामित्व सुरक्षालाई एकीकृत गरेको हुनेछ।</p>			
		<ul style="list-style-type: none"> सबै तहका संस्थागत संयन्त्रहरूमा सम्बन्धित अधिकारवाला र सरोकारवाला समूहहरूको पूर्व सूचीत र विधिवत प्रतिनिधित्व हुनेछ; ३५० वटा प्रचारप्रसार र जागरूकता अभियानका प्याकेज पूरा भएका हुनेछन्; ३ हजार उपभोक्ता समूहलाई कार्यसम्पादनमा आधारित भुक्तानीको लागि सहयोग भएको हुनेछ। 	<p>वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश सरकार, स्थानीय सरकार, उपभोक्ता समूहहरू</p>	<p>२०२३- २०३०</p>	<p>२,५२८.३</p>
			<ul style="list-style-type: none"> अधिकारवालाहरू र सरोकारवालाहरूको प्रतिनिधित्व भएका ३१६० वटा योजना, समीक्षा तथा अभिमुखीकरण बैठकहरू र संयुक्त अनुगमन कार्यक्रम आयोजना भएको हुनेछ। 	<p>वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश सरकार, स्थानीय सरकार, उपभोक्ता समूहहरू</p>	<p>२०२३- २०३०</p>
	<p>•नीति र कानुनी दस्तावेजहरूमा</p>	<ul style="list-style-type: none"> संशोधित नीति र कार्यान्वयन तहहरूमा कार्बन अधिकार तोकिएको हुनेछ। 	<p>वन तथा वातावरण मन्त्रालय,</p>	<p>२०२३- २०२४</p>	<p>२९.६</p>

<p>सुरक्षा तथा स्वतन्त्र, पूर्व र सूचीत सहमतिका लागि प्रशस्त बजेटको सुनिश्चितता गर्ने; स्थानीय समुदाय, महिला र आदिवासी जनजातिको लागि वनको स्वामित्व, वित्त र प्रविधिमा पहुँच सुनिश्चित गर्ने।</p>	<p>कार्बनसम्बन्धी अधिकारहरू तोक्ने।</p> <ul style="list-style-type: none"> भविष्यको अन्तराष्ट्रिय संयन्त्रबाट उत्पन्न हुन सक्ने कार्बन क्रेडिटको बजारीकरण र बिक्रीको लागि पारदर्शी र सहभागितामूलक संयन्त्र स्थापना गर्ने। पेरिस सम्झौताको धारा ६ अनुसार गैरबजारमा आधारित प्रावधान सहित कार्बन व्यापार र लाभ बाँडफाँट गर्ने संयन्त्रहरू सिर्जना गर्न ऐन तथा नियमावली तर्जुमा वा संशोधन गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> सङ्घीय र प्रदेशस्तर मा तोकिएका कार्यसूचीसहितको बहु-सरोकारवाला र लक्षित सरोकारवालाहरूको प्रतिनिधित्व गर्ने संरचना बनेर सञ्चालित रहनेछ। कार्बन व्यापार र लाभ बाँडफाँट संयन्त्रको प्रावधानसहित वन ऐन नियमावली संशोधन हुनेछ। 	<p>वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश सरकार</p> <p>वन तथा वातावरण मन्त्रालय</p>	<p>२०२३-२०२४</p> <p>२०२३-२०२४</p>	<p>२४०.०</p> <p>२९.६</p>
---	--	---	---	-----------------------------------	--------------------------

	<ul style="list-style-type: none"> अधिकारवालाहरू बीच कार्बन र गैर-कार्बन लाभहरूको समन्यायिक बाँडफाँटको लागि पारदर्शी र समावेशी संयन्त्र स्थापना गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> अधिकारवालाहरू बीच एक पारदर्शी र जवाफदेही तवरबाट कार्बन र गैर-कार्बन लाभ बाँडफाँट पद्धतिको विकास तथा सञ्चालन हुनेछ। 	<p>वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश सरकार</p>	<p>२०२३-२०२४</p>	<p>५०.०</p>
	<ul style="list-style-type: none"> वन व्यवस्थापन योजनाहरूमा परम्परागत जलवायु परिवर्तन अनुकूलन र न्यूनीकरणका ज्ञान र अभ्यासहरू एकीकृत गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> आदिवासी जनजाति र दलितहरूको परम्परागत अभ्यासहरू दस्तावेजमा समावेश गर्नुका साथै सिफारिसहरूलाई सान्दर्भिक निर्देशिकाहरूमा समावेश गरिएको हुनेछ। वनमा आधारित परम्परागत उद्यमबाट १ हजार ४०० दलित समुदायका सामुदायिक वन उपभोक्ता सदस्यहरूलाई सहयोग पुगेको हुनेछ। ३५० वटा बृहत् जनचेतना अभियानबाट स्थानीय समुदायका सदस्यहरू र लक्षित समूहहरू सशक्त बनेका हुनेछन्। 	<p>वन तथा वातावरण मन्त्रालय, प्रदेश सरकार, स्थानीय सरकार, उपभोक्ता समूहहरू</p>	<p>२०२३-२०३०</p>	<p>८८३.७२</p>

		<ul style="list-style-type: none"> • धेरै परम्परागत संस्थाहरू र तिनीहरूको सुशासन प्रवर्धन भएको हुनेछ। 			
कुल					४,१५,४९८.५५

२.३. फोहोरमैला क्षेत्रको कार्ययोजना

एनडिसी लक्ष्य	क्रियाकलाप	मापन, प्रतिवेदन र प्रमाणीकरणको सूचक	प्रमुख सरकारी निकाय	क्रियाकलाप समयरेखा (सन्)	अनुमानित लागत (रु. दस लाखमा)
सरसफाइ					
सन् २०२५ सम्ममा ३८ करोड लिटर प्रति दिन फोहोर पानीलाई विसर्जन गर्नुभन्दा पहिले प्रशोधन गर्ने र ६० हजार घन मिटर प्रति वर्ष मानव मलमूत्रजन्य फोहोरको व्यवस्थापन गर्ने।	<ul style="list-style-type: none"> ऊर्जा तथा मलको उत्पादनमा मात्र सीमित नरही फोहोर पानी प्रशोधन प्लान्टहरूको विकास र कार्यान्वयन गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> सन् २०२४ सम्म ३१ वटा फोहोर पानी प्रशोधन प्लान्टहरू डिजाइन गरिएका हुनेछन्। सन् २०२५ सम्ममा ३१ वटा प्रशोधन प्लान्ट निर्माण भई सञ्चालित हुनेछ। प्रत्येक प्रशोधन प्लान्टका लागि सञ्चालन तथा मर्मत संभार कार्यविधि (फोहोरपानी निस्कासन मापदण्डअनुसारको सुपरिवेक्षण र अनुगमनसहित) तयार भएको हुनेछ। सञ्चालन र मर्मत प्रणाली सम्बन्धमा प्रति प्लान्टमा एकका दरले कम्तीमा ३१ तालिमहरू सञ्चालन गरिएका हुनेछन्। 	सहरी विकास मन्त्रालय, खानेपानी तथा ढल व्यवस्थापन विभाग, काठमाडौं उपत्यका खानेपानी लिमिटेड —आयोजना कार्यान्वयन निर्देशनालय	२०२३-२०२५	७४,८४३.०

	<ul style="list-style-type: none"> • मानव मलमूत्रजन्य फोहोर प्रशोधन प्लान्टहरू स्थापना गरी ऊर्जा र मल उत्पादन गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> • सन् २०२४ सम्ममा १५ वटा मानव मलमूत्रजन्य फोहोर प्रशोधन प्लान्टहरू डिजाइन गरिएका हुनेछन्। • सन् २०२५ सम्ममा १५ वटा मानव मलमूत्रजन्य फोहोर प्रशोधन प्लान्टहरू निर्माण र सञ्चालित हुनेछन्। • फोहोरपानी विसर्जन मापदण्डको सुपरिवेक्षण र अनुगमनसहित विकसित प्रशोधन प्रणालीहरूको सङ्ख्याअनुसार सञ्चालन र मर्मत संभार निर्देशिका विकास भएको हुनेछ। • सञ्चालन र मर्मत प्रणाली सम्बन्धमा प्रति प्लान्टमा एकका दरले कम्तीमा १५ वटा तालिमहरू सञ्चालन गरिएका हुनेछन्। 	<p>खानेपानी तथा ढल व्यवस्थापन विभाग, काठमाडौं उपत्यका खानेपानी लिमिटेड —आयोजना कार्यान्वयन निर्देशनालय</p>	<p>२०२३-२०२५</p>	<p>८२,६८४.०</p>
	<ul style="list-style-type: none"> • सरसफाइ प्रणालीबाट हरितगृह ग्यासको अभिलेखीकरणमा अधिकारीहरूको क्षमता 	<ul style="list-style-type: none"> • सन् २०२५ सम्ममा हरितगृह ग्यासको मापन प्रणालीको विकास भई मौजुदा प्रणालीमा एकीकृत हुनेछ। 	<p>खानेपानी मन्त्रालय, वन तथा वातावरण</p>	<p>२०२३-२०२५</p>	<p>५.०</p>

	<p>अभिवृद्धिसहित सरसफाइ क्षेत्रको हरितगृह ग्यासको मापन प्रणाली विकास गर्ने</p>	<ul style="list-style-type: none"> विषयगत अधिकारीहरूको क्षमता अभिवृद्धि लक्षित तालिमहरू सञ्चालन भएको हुनेछन्। 	मन्त्रालय, स्थानीय सरकार		
	<ul style="list-style-type: none"> जलवायु परिवर्तनलाई विषयगत क्षेत्रमा समायोजन गर्ने कार्यको सहजीकरण गर्न विषयगत जलवायु परिवर्तन समन्वय समिति गठन गर्ने जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी क्षमता विकास गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> खानेपानी मन्त्रालयको नेतृत्वमा विषयगत जलवायु परिवर्तन समन्वय समिति गठन भएको हुनेछ। 	खानेपानी मन्त्रालय	२०२३-२०२५	३.०
<p>फोहोर पानी र मानव मलमूत्रजन्य फोहोरबाट ऊर्जा र जैविक मलको सहउत्पादनमा जोड दिने।</p>	<ul style="list-style-type: none"> खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता विषयगत क्षेत्रको नीति प्रारूपमा सरसफाइबाट उत्पादन हुने वस्तुहरूको उचित व्यवस्थापनसहित अन्तिम उत्पादनशील प्रयोगलाई एकीकृत गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता सम्बन्धी राष्ट्रिय नीतिमा सरसफाइबाट उत्पादित पदार्थको उत्पादनमूलक अन्तिम उत्पादनशील प्रयोग एकीकृत र प्रतिबिम्बित हुनेछ। 	खानेपानी मन्त्रालय	२०२३-२०२५	२.०

	<ul style="list-style-type: none"> स्थापना भइसकेका फोहोर पानी प्रशोधन प्लान्ट र मानव मलमूत्रजन्य फोहोर प्रशोधन प्लान्टहरूमा उत्पादनमूलक पुनः प्रयोग प्रणाली लागु गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> कम्तीमा ५० प्रतिशत फोहोर पानीका प्लान्ट र ५० प्रतिशत मानव मलमूत्रजन्य प्लान्ट (बायोग्यास वा मल) मा उत्पादनमूलक पुनः प्रयोग प्रणाली लागु भएको हुनेछ। पुनः प्रयोग निर्देशिका विकसित भएको हुनेछ। 	<p>खानेपानी तथा ढल व्यवस्थापन विभाग, काठमाडौं उपत्यका खानेपानी लिमिटेड —आयोजना कार्यान्वयन निर्देशनालय</p>	<p>२०२३-२०२५</p>	<p>८.०</p>
	<ul style="list-style-type: none"> पुनः प्रयोग उत्पादनको लागि बजार मूल्य शृङ्खला स्थापना गर्ने। (वर्तमान सन्दर्भमा बायोग्यास र मल) 	<ul style="list-style-type: none"> व्यापारिकस्तरमा उत्पादित उत्पादनहरूको पुनः प्रयोग सुनिश्चित गर्न बजार मूल्य शृङ्खला (नीति, प्रोत्साहन, अनुदान विकसित भएका हुनेछ। 	<p>उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ,</p>	<p>२०२३-२०३०</p>	<p>८.०</p>
<p>सन् २०३० सम्ममा औद्योगिक र नगरजन्य फोहोर एवं मानव मलमूत्रजन्य फोहोर प्रशोधन</p>	<ul style="list-style-type: none"> पालिकाहरूको फोहोर पानीको लागि यसको अनुगमन संयन्त्र (सुक्ष्म प्रदूषक र विषादी) सहितको फोहोरपानी विसर्जन मापदण्ड विकास गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> पालिकाहरूको फोहोर पानी विसर्जनको मापदण्ड (अनुकूलित, वृद्धि र अनुगमन, प्रदर्शन) स्वीकृत भएको हुनेछ। 	<p>खानेपानी मन्त्रालय, वन तथा वातावरण मन्त्रालय, स्थानीय सरकार</p>	<p>२०२३-२०३०</p>	<p>२.०</p>

गर्न सार्वजनिक र निजी क्षेत्रका लागि उपयुक्त वातावरण सिर्जना गर्ने।	<ul style="list-style-type: none"> प्रभावकारी अनुगमनका लागि सरकारको तीनै तहमा लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण उत्तरदायी क्षमता अभिवृद्धि गर्ने 	<ul style="list-style-type: none"> तीनै तहका सरकारको स्पष्ट भूमिका र जिम्मेवारीसहितको अनुगमन संयन्त्रलाई संस्थागत गरिएको हुनेछ। तीनै तहको सरकारमा कम्तीमा ५० प्रतिशत महिला सहभागिता सुनिश्चित गरी तालिम सञ्चालन भएको हुनेछ। 			
	<ul style="list-style-type: none"> सरसफाइ क्षेत्रमा निजी लगानीलाई आकर्षित गर्न (जस्तै: वञ्चित/प्राथमिकता क्षेत्रमा सरसफाइ/मानव मलमूत्रजन्य फोहोर व्यवस्थापन) सरसफाइ उपकरणमा लाग्ने भन्सार कर कटौती गर्ने जस्ता नीतिहरूको विकास गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> निजी क्षेत्रले लगानी गर्न नीतिगत वातावरण तयार भएको हुनेछ। 	खानेपानी मन्त्रालय	२०२३-२०३०	३.०
	<ul style="list-style-type: none"> खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता (क्षेत्रका लागि सार्वजनिक निजी साझेदारी 	<ul style="list-style-type: none"> सरसफाइको लागि सार्वजनिक निजी साझेदारी कार्यक्रम डिजाइन गर्न पालिकाहरूलाई सहयोग गर्न सङ्घीयस्तरमा 	खानेपानी मन्त्रालय, उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति	२०२३-२०३०	५.०

	मोडेलहरूका मार्गदर्शन विकास गर्ने।	सार्वजनिक निजी साझेदारी मार्गदर्शनहरू विकसित भएका हुनेछन्।	मन्त्रालय, नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ,		
कुल					१,५७,५६३.०
ठोस फोहोर					
सन् २०३० सम्ममा कम्तीमा १०० वटा पालिकामा फोहोर पृथकीकरण, पुनःचक्रीय प्रयोग र फोहोरबाट ऊर्जा उत्पादन कार्यक्रमको विकास र कार्यान्वयन गर्ने।	• स्थानीय तहमा जलवायु-उत्थानशील र लैङ्गिक उत्तरदायी ठोस फोहोर व्यवस्थापनलाई मार्गदर्शन गर्न नीतिगत ढाँचा विकास गर्ने।	• १०० वटा पालिकाहरूका खुला स्थानमा फोहोर जलाउने, जथाभावी फोहोर थुपार्ने जस्ता खराब अभ्यासहरूका लागि दण्ड र प्रकृतिअनुसार स्रोतमा वर्गीकरण जस्ता असल अभ्यासहरूको प्रोत्साहनलगायतका नियमहरू स्थानीय आवश्यकताअनुसार नीतिगत ढाँचा विकसित गरिएको हुनेछ।	सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, प्रदेश सरकार, स्थानीय सरकार	२०२३-२०३०	२०.०
	• १०० वटा पालिकाको लागि ठोस फोहोरमैला व्यवस्थापन गुरुयोजना विकास गर्ने।	• १०० वटा पालिकामा ठोस फोहोरमैला व्यवस्थापन गुरुयोजनाहरू विकसित भई परिष्कृत तथा लागु गरिएका हुनेछन्।	स्थानीय सरकार	२०२३-२०३०	२००.०

	<ul style="list-style-type: none"> सबै स्थानीय सरकारहरूलाई प्राविधिक रूपमा मार्गदर्शन गर्न जलवायु उत्थानशील र वातावरणीय उत्तरदायी प्रविधिका राष्ट्रिय मार्गदर्शन/मापदण्ड तर्जुमा गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> फोहोर व्यवस्थापन प्रविधिमा राष्ट्रियस्तरको मार्गदर्शन/मापदण्डहरू विकास गरी लागु भएको हुनेछ। 	<p>वन तथा वातावरण मन्त्रालय, सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय</p>	<p>२०२३-२०३०</p>	<p>३.०</p>
	<ul style="list-style-type: none"> फोहोर व्यवस्थापन गर्न १०० वटा पालिकाको संस्थागत क्षमता अभिवृद्धि गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> प्रत्येक पालिकामा १ जनाका दरले १०० जना सम्पर्क व्यक्तिहरू र लैङ्गिक उत्तरदायी ठोस फोहोर व्यवस्थापन योजनाको नेतृत्व र कार्य गर्न सक्षम हुनेछन्। 	<p>सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, स्थानीय सरकार</p>	<p>२०२३-२०३०</p>	<p>२.०</p>
	<ul style="list-style-type: none"> ठोस फोहोर व्यवस्थापन कार्यान्वयनमा स्थानीय तहलाई सहयोग गरी सक्षम बनाउन संस्थागत संयन्त्रको विकास गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> स्थानीय तहमा फोहोर व्यवस्थापनलाई सहयोग गर्न संस्थागत संरचना स्थापना भएको हुनेछ। क्षमता अभिवृद्धिका साथै विस्तारित प्राविधिक सहयोगसम्बन्धी 	<p>सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय</p>	<p>२०२३-२०३०</p>	<p>२.०</p>

		क्रियाकलापहरूको लागि प्रसार गर्न केन्द्र स्थापना गरिएका हुनेछन्।			
	<ul style="list-style-type: none"> सङ्कलन, अद्यावधिक र प्रसारको माध्यमबाट आधारभूत तथ्याङ्क व्यवस्थापनलाई विकसित र संस्थागत बनाउने। 	<ul style="list-style-type: none"> ठोस फोहोरमैलामा राष्ट्रियस्तरको तथ्याङ्क विकसित भई नियमित अध्यावधिकको लागि संस्थागत संयन्त्र स्थापना भएको हुनेछ। स्थानीय, प्रदेशदेखि सङ्घीय तहसम्म प्रतिवेदन संयन्त्र स्थापित भएको हुनेछ। 	सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय	२०२३-२०३०	२०४.०
	<ul style="list-style-type: none"> ठोस फोहोर विषयगत क्षेत्रको लागि एनडिसीसँग सम्बन्धित कार्यहरूलाई सहयोग गर्न समन्वय संयन्त्रको विकास गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> विषयगत एनडिसी समन्वय संयन्त्रको विकास गरिएको हुनेछ। 	सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय	२०२३-२०३०	३.०
	<ul style="list-style-type: none"> ठोस फोहोरमैला व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित सबै क्रियाकलापहरूको अनुगमन गर्न (सूचना व्यवस्थापन प्रणालीमा 	<ul style="list-style-type: none"> तीनै तहका सरकारको सहभागितामा अनुगमन संयन्त्र विकास भई संस्थागत भएको हुनेछ। 	सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय	२०२३-२०३०	५.०

	एकीकृत गरी) तीनै तहका सरकारहरूको सहभागितामा अनुगमन संयन्त्रको विकास गर्ने।				
फोहोर व्यवस्थापनमा तीन सिद्धान्त (न्यूनीकरण, पुनः प्रयोग र पुनः चक्रीय प्रयोग) प्रवर्धन गर्नुका साथै सङ्गे र नसङ्गे फोहोरको स्रोतलाई पृथकीकरण र व्यवस्थापन गर्ने।	<ul style="list-style-type: none"> १०० वटा पालिकाहरूमा फोहोर वर्गीकरणका लागि डस्टबिन वितरण गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> १०० वटापालिकाहरूमा फोहोर वर्गीकरणका कार्य लागु भएको हुनेछ। उपयुक्त सार्वजनिक स्थानहरू र १०० वटा नगरपालिकाहरूका सरकारी कार्यालयहरूमा ३ वटा बिन प्रणाली लागु गरिएको हुनेछ। घरेलु र सामुदायिकस्तरमा वर्गीकरण गरिएको फोहोर सङ्कलन गर्न संयन्त्र स्थापना गरिएको हुनेछ। 	स्थानीय सरकार	२०२३-२०३०	३००.०
	<ul style="list-style-type: none"> पुनः प्रयोगयोग्य र पर्यावरणमैत्री उत्पादनहरू (प्रोत्साहन, असल अभ्यासहरू एवं तिनीहरूको बजारीकरण) लाई प्रवर्धन गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> पर्यावरणमैत्री उत्पादनहरूको बजार बढाउन १० वटा उद्यमहरूको प्रवर्धन गर्ने। 	उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, स्थानीय	२०२३-२०३०	५.०

			सरकार, नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ		
	<ul style="list-style-type: none"> फोहोर वर्गीकरणमा मिडियामा आधारित र समुदायमा आधारित जनचेतना जगाउने कार्यक्रमको आयोजना गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> फोहोर व्यवस्थापनसम्बन्धी नियमित सचेतना कार्यक्रम र सामुदायिक स्तरमा १०० वटा वार्षिक अभियानहरू सञ्चालन भएका हुनेछन्। जागरूकता अभियान प्रसारण गर्न १०० वटा स्थानीय सञ्चार माध्यमहरू परिचालन भएका हुनेछन्। 	उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, प्रेस काउन्सिल	२०२३-२०३०	८०.०
	<ul style="list-style-type: none"> शिक्षा क्षेत्रसँगको सहकार्यमा फोहोरमैला वर्गीकरणमा विद्यालयमा आधारित सचेतना (प्राथमिक तहमा) कार्यहरू सुरु गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> प्राथमिक तहका लागि फोहोरमैला वर्गीकरण गर्ने विषयमा पाठ्यक्रम विकास भएको हुनेछ। फोहोर वर्गीकरणलाई प्राथमिक शिक्षा पाठ्यक्रममा मूलप्रवाहीकरण गरिएको हुनेछ। 	स्थानीय सरकार, शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय	२०२३-२०३०	३.०

ठोस फोहोरमैला, फोहोरपानी, मानव मलमूत्रजन्य फोहोरबाट ऊर्जा र प्राङ्गारिक मलको सहउत्पादनमा जोड दिने।	<ul style="list-style-type: none"> फोहोरबाट ऊर्जा र मल उत्पादन गर्ने प्लान्ट स्थापना गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> सार्वजनिक र निजी सहकार्यमार्फत ५० वटा फोहोरबाट ऊर्जा र मल उत्पादन गर्ने प्लान्ट स्थापना भएको हुनेछ। सार्वजनिक र निजी सहकार्यमार्फत ५० मध्ये ५ प्लान्टहरूले अन्तरपालिकास्तरमा (केही छिमेकी नगरपालिकाका लागि) प्रशोधन सेवा दिएको हुनेछ। 	स्थानीय सरकार, प्रदेश सरकार, वैकल्पिक ऊर्जा प्रवर्धन केन्द्र	२०२३-२०३०	(ऊर्जा क्षेत्रको कार्ययोजनामा रु. ५ अर्ब समावेश भएको)
	<ul style="list-style-type: none"> बायोग्यास र प्राङ्गारिक मलको लागि बजार मूल्य शृङ्खला स्थापना गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> व्यापारिक स्तरमा उत्पादित उत्पादनहरूको पुनः प्रयोग सुनिश्चित गर्न बजार मूल्य शृङ्खला (नीति, प्रोत्साहन, अनुदान(स्थापना गरिएको हुनेछ। 	नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ	२०२३-२०३०	८.०
	<ul style="list-style-type: none"> घरायसी र सामुदायिक कम्पोष्टिलाई प्रवर्धन गर्ने। मुख्य सहरी क्षेत्रमा फोहोर कम गर्न (क्षमता अभिवृद्धि, उपकरण सहयोग(को लागि 	<ul style="list-style-type: none"> कम्तीमा २० प्रतिशत घरपरिवारलाई समेट्ने गरी १०० वटा नगरपालिकामा कम्पोष्टिड गर्ने कार्य प्रवर्धन गरिएको हुनेछ। घरधुरीमा आधारित जैविक फोहोर व्यवस्थापनसम्बन्धी लैङ्गिक उत्तरदायी कार्यक्रमहरू १०० वटा पालिकाहरूमा 	स्थानीय सरकार	२०२३-२०३०	१००.०

	कौसीखेती र सहरी करेसाबारी प्रवर्धन गर्ने।	कौसीखेती वा सहरी कार्यक्रमहरूसँग जोडिएका र कार्यान्वयन भएका हुनेछन्।			
सन् २०३० सम्ममा नजलाउने प्रविधिको प्रयोगद्वारा स्वास्थ्य क्षेत्रका फोहोरहरूको उचित व्यवस्थापन गरी १,४०० वटा स्वास्थ्य केन्द्रका फोहोरहरू जलाउन प्रतिबन्ध लगाउने।	• स्थानीय तहमा स्वास्थ्य सेवासँग सम्बन्धित फोहोर व्यवस्थापनका लागि निर्देशिका /मापदण्ड विकास गरी कार्यान्वयन गर्ने।	• १४०० वटा स्वास्थ्य संस्थाहरूमा फोहोर व्यवस्थापनसम्बन्धी मापदण्ड सञ्चालन प्रक्रियाहरू विकसित र लागु भएका हुनेछन्। • पालिकाको नियमित फोहोर व्यवस्थापनमार्फत नै स्वास्थ्यसम्बन्धी समस्या समाधान भएको हुनेछ।	स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय, प्रदेश सरकार, स्थानीय सरकार, स्वास्थ्य सेवा केन्द्रहरू	२०२३-२०३०	५.०
	• स्वास्थ्य सेवा केन्द्रका फोहोर व्यवस्थापनमा नजलाउने प्रविधिको विकास प्रवर्धन गर्ने।	• १४०० स्वास्थ्य सेवा केन्द्रहरूमा नजलाउने प्रविधिहरूको स्थापना र प्रयोग गरिएको हुनेछ। • ५ नगरपालिकामा ५ केन्द्रीय स्वास्थ्य सेवा सम्बन्धी फोहोर व्यवस्थापन केन्द्र स्थापना गरिएका हुनेछ।	स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय, प्रदेश सरकार, स्थानीय सरकार, स्वास्थ्य सेवा केन्द्रहरू	२०२३-२०३०	२१,०००.०
	• स्वास्थ्य सेवा केन्द्रहरूमा नजलाउने प्रविधि लागु गर्न	• फोहोर व्यवस्थापन गर्न स्वास्थ्य सेवा केन्द्रका १४०० कर्मचारीहरूको (प्रत्येक	स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या	२०२३-२०३०	२.०

	<p>स्वास्थ्यकर्मी/स्वास्थ्य सेवा फोहोर व्यवस्थापन कार्यमा संलग्न प्राविधिकहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने।</p>	<p>केन्द्रका २ जनाका दरले) लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण उत्तरदायी क्षमता अभिवृद्धि भएका हुनेछन्।</p>	<p>मन्त्रालय, प्रदेश सरकार, स्थानीय सरकार, स्वास्थ्य सेवा केन्द्रहरू</p>		
	<p>• स्वास्थ्य क्षेत्र सम्बन्धित फोहोर व्यवस्थापनमा राष्ट्रिय स्थिति प्रतिवेदन विकास गरी प्रकाशित गर्ने।</p>	<p>• स्वास्थ्य क्षेत्र सम्बन्धित फोहोर व्यवस्थापनमा राष्ट्रिय स्थिति प्रतिवेदन आवधिक रूपमा प्रकाशित भएको हुनेछ।</p>	<p>स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय, प्रदेश सरकार, स्थानीय सरकार, स्वास्थ्य सेवा केन्द्रहरू</p>	<p>२०२३-२०३०</p>	<p>५.०</p>
	<p>• स्वास्थ्य क्षेत्रको फोहोर व्यवस्थापन गर्दा सिर्जना हुने खतराहरू, घटनाहरू तथा नजलाउने प्रविधि प्रयोग गर्न रहेका अवरोधहरूसम्बन्धी अध्ययनमा सहयोग गर्ने।</p>	<p>• स्वास्थ्य क्षेत्रका फोहोर नजलाउने प्रविधिका अवरोधहरूको कारण हुने खतरा र घटनाहरूका अध्ययनहरू भएको हुनेछन्।</p>	<p>स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय, प्रदेश सरकार, स्थानीय सरकार, स्वास्थ्य सेवा केन्द्रहरू</p>	<p>२०२३-२०३०</p>	<p>२.५</p>

सन् २०३० सम्ममा सार्वजनिक र निजी क्षेत्र दुबैलाई औद्योगिक र नगरपालिकाको फोहोर प्रशोधन गर्न उपयुक्त वातावरण सिर्जना गर्ने।	<ul style="list-style-type: none"> • औद्योगिक तथा नगरपालिकाको फोहोरमैला व्यवस्थापन लक्षित उचित अभ्यासहरूको लागि मार्गदर्शनहरू तयार गरी कार्यान्वयन गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> • औद्योगिक तथा नगरपालिकाको फोहोर व्यवस्थापनका लागि उचित अभ्यासहरू सम्बन्धी मार्गदर्शनहरू विकसित, अनुमोदित र लागु गरिएका हुनेछन्। 	उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ	२०२३-२०३०	६.०
	<ul style="list-style-type: none"> • ठोस फोहोरमैला क्षेत्रमा निजी लगानी प्रवाहलाई आकर्षित गर्न नीतिहरू विकास गर्न सहयोग गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> • निजी लगानी प्रवाहको लागि उपयुक्त वातावरण सिर्जना गर्न दुई वटा नीतिहरू विकास गरी स्वीकृत र कार्यान्वयन गरिएका हुनेछन्। 	सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, स्थानीय सरकार	२०२३-२०३०	३.०
	<ul style="list-style-type: none"> • फोहोरमैला व्यवस्थापनको लागि सार्वजनिक निजी साझेदारी मार्गदर्शनहरू डिजाइन गरी नगरपालिकाहरूलाई सहयोग गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> • फोहोरमैलाको लागि व्यावहारिक सार्वजनिक निजी साझेदारी कार्यक्रम डिजाइन गर्न नगरपालिकाहरूलाई सहयोग गर्न सङ्घीयस्तरमा सार्वजनिक निजी साझेदारी मार्गदर्शनहरू विकसित भएका हुने। 	उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, नेपाल	२०२३-२०३०	५.०

			उद्योग वाणिज्य महासंघ,		
कुल					२१,९६३५.
जम्मा कूल					१,७९,५२६.५

२.४. औद्योगिक प्रक्रिया र उत्पादित वस्तुको प्रयोग, र सहरी बसोबास क्षेत्रको कार्ययोजना

एनडिसी लक्ष्य	क्रियाकलाप	मापन, प्रतिवेदन र प्रमाणीकरणको सूचक	प्रमुख सरकारी निकाय	क्रियाकलाप समयरेखा (सन्)	अनुमानित लागत (रु. दश लाखमा)
औद्योगिक प्रक्रिया र उत्पादित वस्तुको प्रयोग					
सन् २०२५ सम्ममा ठुला उद्योगहरूबाट हुने उत्सर्जन अनुगमन गर्न निर्देशिका तर्जुमा तथा आवश्यक संयन्त्र स्थापित गर्ने।	<ul style="list-style-type: none"> औद्योगिक विकासलाई जलवायु-उत्थानशील बनाउन मापदण्ड र निर्देशिकाहरू विकास गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> मापदण्ड र निर्देशिकाहरू विकसित र अनुमोदित भएका हुनेछन्। 	उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, वन तथा वातावरण मन्त्रालय, वातावरण विभाग	२०२३-२०२५	५००.०

	<ul style="list-style-type: none"> • उत्सर्जन कम गर्ने प्रविधि प्रयोग गर्न बनेका मापदण्डहरू परिमार्जन गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> • मापदण्डहरू संशोधित र सञ्चालनमा रहेका हुनेछन्। 	उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, वन तथा वातावरण मन्त्रालय, वातावरण विभाग	२०२३-२०३०	५००.०
	<ul style="list-style-type: none"> • नियमपरक कार्यान्वयन संयन्त्रको अनुगमनको लागि संस्थागत संयन्त्र स्थापना गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> • नियमपरक कार्यान्वयनको संस्थागत संयन्त्र रहेको हुनेछ। 	उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, वातावरण विभाग	२०२३-२०२४	५००.०
सन् २०३० सम्ममा कोईला खपत एवं वायु प्रदूषण कम गर्न उत्सर्जन मापदण्ड निर्माण र कार्यान्वयन समेत गरी इँटा र सिमेन्ट उद्योगमा न्यून उत्सर्जन प्रविधिको प्रयोग गर्ने।	<ul style="list-style-type: none"> • इँटा र सिमेन्ट उद्योगहरूका उत्सर्जन मापदण्डहरू अद्यावधिक गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> • उत्सर्जन मापदण्डहरू अद्यावधिक भएका हुनेछन्। 	उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, वातावरण विभाग	२०२४	१,५००.०
	<ul style="list-style-type: none"> • सिमेन्ट र इँटा उद्योगहरूमा तथ्याङ्क र उत्सर्जन मापन नियमित रूपमा सङ्कलन र 	<ul style="list-style-type: none"> • राष्ट्रिय तथ्याङ्क सङ्कलन प्रणाली सञ्चालनमा रहेको हुनेछ। 	उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, वातावरण विभाग	२०२३-२०३०	१०,०००.०

	अद्यावधिक गर्न संयन्त्रको विकास र प्रवर्धन गर्ने।				
	•सिमेन्ट उद्योगमा कार्बन सोस्ने, यसको प्रयोग गर्ने र यसलाई भण्डारण गर्ने, कार्बन क्याप्चर युटिलाइजेसन एण्ड स्टोरेज जस्ता स्वच्छ प्रविधिहरू पहिचान गरी परीक्षण गर्ने।	• पहिचान गरिएका सिमेन्ट उद्योगहरूमा (प्रत्येक प्रदेशमा कम्तीमा १ वटा) कार्बन सोस्ने, यसको प्रयोग गर्ने र यसलाई भण्डारण गर्ने कार्यको सम्भाव्यता अध्ययन र परीक्षण सम्पन्न भएका हुनेछन्।	उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, वातावरण विभाग	२०२३-२०३०	८०,०००.०
	• सबै उद्योगहरूमा उष्ण प्रक्रिया (प्रोसेस हिट), बॉयलर र मोटिभ पावरमा विद्युतीकरणको प्रयोगलाई बढावा दिने।	•औद्योगिक क्षेत्रमा व्यापक रूपमा विद्युतीकरणको प्रयोग गरिएको हुनेछ।	उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, वातावरण विभाग	२०२३-२०३०	२०,०००.०
	•परम्परागत ईँटाभट्टाहरूलाई आधुनिक र सुधारिएको ईँटाभट्टाहरू, जस्तै जिगज्याग	•सहरी नगरपालिकामा रहेका सबै ईँटाभट्टालाई आधुनिक ईँटाभट्टाले प्रतिस्थापन गरिएको हुनेछ।	उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, वातावरण विभाग	२०२३-२०२५	३०,०००.०

	भट्टा र विद्युतीय सुरुङ भट्टाहरूमा बदल्ने।				
	• उद्योगहरूमा थर्मल प्रक्रियाको लागि हरित इन्धन (विद्युत, फोहोर र हाइड्रोजन) को सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने।	• सम्भाव्यता अध्ययन पूरा गरी सम्बन्धित मन्त्रालयले अनुमोदन गरेको हुनेछ।	उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, वातावरण विभाग	२०२३	२,०००.०
	• ठुला उद्योगहरू (धातु, सिमेन्ट र इँटा) मा उष्ण प्रक्रियाका लागि उपयुक्त र किफायती विद्युतीय प्रविधिको पहिचान र प्रवर्धन गर्ने।	• ठुला उद्योगहरूमा उष्ण प्रक्रियाको लागि विद्युतीय प्रविधि अपनाइएको हुनेछ।	उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, ऊर्जा जलस्रोत तथा सिँचाइ मन्त्रालय	२०२३- २०३०	१०,०००.०
कुल					१,५५,०००.०
सहरी बसोबास					
सबै पालिकाहरूमा न्यून कार्बन तथा जलवायु उत्थानशील सहरी	• न्यून कार्बन र जलवायु- उत्थानशील सहरी बसोबासलाई बढावा दिन	• भवन संहिता परिमार्जन र अनुमोदित भएको हुनेछ।	सहरी विकास मन्त्रालय	२०२३- २०२४	३,०००.०

बसोबासमा जोड दिई राष्ट्रिय भवन संहिताको कार्यान्वयन गर्नुका साथै एकीकृत सहरी विकास योजनाहरू तयार गर्ने।	भवन संहिताहरू परिमार्जन गर्ने।				
	• एकीकृत र जलवायु उत्थानशील सहरी विकास योजनाहरू विकास गरी सबै नगरपालिकाहरूमा लागु गर्ने।	• एकीकृत र जलवायु उत्थानशील सहरी विकास योजनाहरू सबै नगरपालिकाहरू द्वारा विकसित र लागु गरिएको हुनेछ।	सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन, सहरी विकास मन्त्रालय, स्थानीय सरकार	२०२३-२०३०	१,०००.०
	• सबै नगरपालिकाहरूमा जलवायु-उत्थानशील भवन संहिताहरू कडाईमा साथ लागु गर्ने।	• सबै नगरपालिकाहरूले भवन संहिताहरू लागु गरेका हुनेछन्।	सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन, सहरी विकास मन्त्रालय, स्थानीय सरकार	२०२३-२०३०	४,०००.०
• न्यून कार्बन र जलवायु-उत्थानशील सहरी बसोबासको अवधारणालाई आत्मसात गर्न जनचेतना	• प्रत्येक नगरपालिकाबाट कम्तिमा ३ जना कर्मचारीहरूलाई जलवायु उत्थानशील सहरी विकास सम्बन्धमा तालिम दिइएको हुनेछ।	सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन, सहरी	२०२३-२०२४	१०,०००.०	

	अभिवृद्धि गर्ने र नगरपालिकाहरूलाई क्षमता विकास गर्न सहयोग गर्ने।		विकास मन्त्रालय स्थानीय सरकार		
	• भवन संहिताको कडाइका साथ लागु गर्न अनुगमन र प्रतिवेदन संयन्त्रहरू स्थापना गर्ने।	• सबै नगरपालिकाहरूमा अनुगमन र प्रतिवेदन प्रणाली स्थापना र सञ्चालनमा आएका हुनेछन्।	सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन, सहरी विकास मन्त्रालय, स्थानीय सरकार	२०२३-२०३०	५,०००.०
सन् २०२५ सम्ममा न्यून कार्बन तथा जलवायु उत्थानशील सहरी बसोबासका कार्यक्रम समावेश गरी सहरी वातावरण व्यवस्थापन निर्देशिका परिमार्जन गर्ने।	• सहरी वातावरणको व्यवस्थापनसम्बन्धी मार्गदर्शनहरू परिमार्जन गरी जलवायु उत्थानशील बनाउने।	• सहरी वातावरण व्यवस्थापन मार्गदर्शनहरू संशोधित भएका हुनेछन्।	सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन, सहरी विकास मन्त्रालय, स्थानीय सरकार	२०२३	२,०००.०
	• साइकल यात्रा, वृक्षरोपण, हरित पेटी र पार्कहरूको मर्मत र विद्युतीय	• केही नगरपालिकाहरू हरित र जलवायु उत्थानशील सहरी केन्द्रका	सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन	२०२३-२०३०	२०,०००.०

	<p>सवारीसाधनको प्रयोगद्वारा सहरी क्षेत्रमा कम कार्बन र जलवायु उत्थानशील अभ्यासहरू पहिचान र प्रवर्धन गर्ने।</p>	<p>रूपमा विकसित र स्थापित भएका हुनेछन्।</p>	<p>मन्त्रालय, सहरी विकास मन्त्रालय, स्थानीय सरकार</p>		
	<p>• ऊर्जा प्रदर्शन प्रमाणीकरण (इनर्जी परफरमेन्स सर्टिफिकेसन) को राष्ट्रिय प्रणाली विकास गर्ने।</p>	<p>• ऊर्जा प्रदर्शन प्रमाणीकरणको राष्ट्रिय प्रणाली विकास भएको हुनेछ।</p>	<p>सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन, सहरी विकास मन्त्रालय, स्थानीय सरकार</p>	<p>२०२५</p>	<p>५,०००.०</p>
	<p>• ऊर्जा बचत हुने भवनहरूको नवीकरण र नयाँ निर्माण कार्यलाई नवीनतम विधिहरूबाट प्रोत्साहन गर्ने (सहुलियतपूर्ण ऋण, ऊर्जा दक्षता/ स्वेत प्रमाणपत्र प्रणाली)।</p>	<p>• कम्तीमा ३० प्रतिशत नयाँ भवनहरूले ऊर्जा-बचतका योजनाहरू अपनाएका हुनेछन्।</p>	<p>सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन, सहरी विकास मन्त्रालय, स्थानीय सरकार</p>	<p>२०२३- २०३०</p>	<p>३०,०००.०</p>

	<ul style="list-style-type: none"> आर्किटेक, इन्जिनियर, निर्माण व्यवसायी र कामदारहरूलाई ऊर्जा कम खपत गर्ने भवनहरूको निर्माणका बारेमा प्रशिक्षण प्रदान गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> ऊर्जा कम खपत हुने भवन निर्माणमा दक्ष मानव संसाधन विकास भएको हुनेछ। 	<p>सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, सहरी विकास मन्त्रालय, स्थानीय सरकार</p>	<p>२०२३</p>	<p>१०,०००.०</p>
	<ul style="list-style-type: none"> व्यावसायिक भवनहरूका लागि ऊर्जा अभिलेखीकरण अनिवार्य बनाउने। 	<ul style="list-style-type: none"> व्यावसायिक भवनहरूका लागि ऊर्जा अभिलेखीकरण शुरू भएको हुनेछ। 	<p>सहरी विकास मन्त्रालय</p>	<p>२०२३-२०३०</p>	<p>२,०००.०</p>
	<ul style="list-style-type: none"> सहरी घरधुरी र समुदायलाई लक्षित गर्दै हरियाली प्रवर्धन क्रियाकलापहरू (वृक्षारोपण, कौसी खेती) लाई प्रवर्धन गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> नगरपालिकाहरूले आफ्नो हरियाली प्रवर्धन क्रियाकलापहरू (वृक्षारोपण, कौसी खेती) ३० प्रतिशतले वृद्धि गरेका हुनेछन्। 	<p>वन तथा वातावरण मन्त्रालय, स्थानीय सरकार</p>	<p>२०२३-२०३०</p>	<p>१८,०००.०</p>

	<ul style="list-style-type: none"> • जलवायु उत्थानशीलतालाई वातावरणमैत्री स्थानीय शासन कार्यक्रममा समायोजन गर्ने। 	संशोधित वातावरणमैत्री स्थानीय शासन कार्यक्रमको मार्गदर्शन तयार भएको हुनेछ।	सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, स्थानीय सरकार	२०२३	५,०००
	<ul style="list-style-type: none"> • वातावरण र जलवायुमैत्री भवन निर्माण प्रविधि (काठ र अन्य पदार्थ) को प्रवर्धन गर्न क्षमता अभिवृद्धि गर्ने। 	•नयाँ र अनुकूलित प्रविधिको विकासमा दक्ष मानव संसाधन तयार भएका हुनेछन्।	उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, वन तथा वातावरण मन्त्रालय	२०२३-२०२५	२५,०००.०
कुल					१,४०,०००.०
जम्मा कुल					२,९५,०००.०

२.५. लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण र सुशासन अन्तरसम्बन्धित विषयहरूको कार्ययोजना

२.५.१. लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण अन्तरसम्बन्धित विषयको कार्ययोजना

एनडिसी लक्ष्य	क्रियाकलाप	मापन, प्रतिवेदन र प्रमाणीकरणको सूचक	प्रमुख सरकारी निकाय	क्रियाकलाप समयरेखा (सन्)	अनुमानित लागत (रु. दस लाखमा)
लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणलाई एकीकृत गरी एनडिसी लक्ष्यहरू प्राप्त गर्नका लागि, २०३० सम्ममा कार्ययोजना तयार गर्ने। जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी	<ul style="list-style-type: none"> सरकारी अधिकारीहरू, नागरिकसमाज र निजी क्षेत्रहरूको जलवायु परिवर्तनको राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिबद्धताहरू, राष्ट्रिय नीतिहरू, लैङ्गिक उत्तरदायित्व र लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणसम्बन्धी मूल्याङ्कन उपकरणहरूको निर्माणमा क्षमता वृद्धि गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> २०३० सम्ममा सङ्घीय, प्रदेश र स्थानीय सरकारहरूको लागि लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणको मूलप्रवाहीकरणसम्बन्धी क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम सञ्चालन भएको हुनेछ। सङ्घीय र प्रदेश सरकारका सबै मन्त्रालय र विभागहरूमा लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण एकाइहरू (कार्यविवरण र अधिकारसहित) को स्थापना हुनेछन्। 	महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय, सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, राष्ट्रिय योजना आयोग, प्रदेश सरकार, स्थानीय सरकार	२०२३-२०३०	१४,०००.०

<p>नीति निर्माण तथा स्थानीय, प्रदेश र राष्ट्रियस्तरमा योजना, अनुगमन र कार्यान्वयन प्रक्रियाको क्रममा महिला, बालबालिका, युवा, आदिवासी जनजाति (आइपी) र सीमान्तकृत समूहहरूको समान र अर्थपूर्ण सहभागिता सुनिश्चित गर्न जीविकोपार्जनका स्रोतहरू (मानव र वित्तीय) सहित विशेष</p>	<ul style="list-style-type: none"> • सबै तहमा लैङ्गिक र जलवायु उत्थानशील विशेषज्ञहरूको क्षमता (भूमिका, जिम्मेवारी र प्राविधिक सीपहरूमा) अभिवृद्धि गर्ने। • सबै तहमा लैङ्गिक र जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी सञ्जालहरूलाई सहयोग गर्ने। • लैङ्गिक क्षेत्रका आधिकारिक व्यक्तिहरूको समन्वय र बैठकहरूलाई सहयोग गर्ने। • जलवायु सङ्कटापन्न समूहहरू (विशेष गरी वृद्ध, बालबालिका, महिला, दुर्गम क्षेत्रमा बसोबास गर्ने मानिसहरू, आदि) मा जलवायु परिवर्तनको जोखिम 	<ul style="list-style-type: none"> • लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण एकाइहरूको आधिकारिक व्यक्तिहरू (कार्यविवरण र अधिकारसहित) स्थानीय सरकारहरूबाट पहिचान गरी नियुक्ति गरिएको हुनेछ। • कम्तिमा लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण र जलवायु परिवर्तन स्रोत व्यक्तिहरू नियुक्त भएको हुनेछ। • राष्ट्रिय, प्रदेश र स्थानीयस्तरहरूमा कम्तिमा १० वटा लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण-जलवायु परिवर्तन सञ्जालहरू स्थापना भई सञ्चालनमा रहेका हुनेछन्। • लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण हेर्ने आधिकारिक व्यक्तिहरू संलग्न कम्तिमा २५ वटा बैठकहरू सञ्चालन भएको हुनेछ। 			
--	--	--	--	--	--

<p>कार्यक्रमहरू विकास तथा कार्यान्वयन गर्ने।</p> <p>जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी मञ्चमा महिला, आदिवासी</p>	<p>र सङ्कटापन्नताको अवस्था पहिचान गर्ने।</p> <ul style="list-style-type: none"> • लैङ्गिक-उत्तरदायी बजेट कोडको कार्यान्वयनलाई संशोधन र कार्यान्वयनमा सहयोग गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> • १०० स्थानहरूमा समूहस्तरको जलवायु परिवर्तन जोखिम र सङ्कटापन्नताको अवस्था पहिचान गरिएको हुनेछ। • पर्याप्त लैङ्गिक-उत्तरदायी बजेटको विनियोजन/बजेटको अनुपातमा वृद्धि भएको हुनेछ। 			
<p>जनजाति र युवाको नेतृत्व ,सहभागिता एवं वार्ता क्षमता बढाउने।</p> <p>प्रगति र उपलब्धिको प्रतिवेदनमा लैङ्गिक</p>	<ul style="list-style-type: none"> • स्थानीय, प्रदेश र राष्ट्रियस्तरको नीति विकासमा महिला, बालबालिका, युवा, आदिवासी जनजाति (आइपी), स्थानीय समुदाय र सीमान्तकृत समूहहरूको नेतृत्व, वार्ता सीप र सहभागिता बढाउनको लागि कार्ययोजना तयार गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> • २०२४ सम्ममा कार्ययोजना तयार भई अनुमोदित भएको हुनेछ। • जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी छलफल र वार्तामा महिला, युवा, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, आदिवासी जनजाति, दलित र सीमान्तकृत समूहहरूलगायत नागरिक समाजको प्रतिनिधित्वको सहभागिता कम्तिमा ५०% सुनिश्चित भएको हुनेछ। 	<p>महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय, वन तथा वातावरण मन्त्रालय</p>	<p>२०२३-२०२४</p>	<p>५०.०</p>
<p>खण्डीकृत</p>	<ul style="list-style-type: none"> • लक्षित समूहहरू (महिला, आदिवासी जनजाति, युवा, 	<ul style="list-style-type: none"> • महिला, आदिवासी जनजाति, युवा, अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू, स्थानीय 	<p>महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक</p>	<p>२०२३-२०३०</p>	<p>४००.०</p>

<p>तथ्याङ्कको सुनिश्चितता गर्ने।</p>	<p>अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू, स्थानीय समुदायहरू, दलितहरू र सीमान्तकृत समूहहरू) को जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी क्षमता अभिवृद्धि गर्ने।</p> <ul style="list-style-type: none"> महिलाहरूको (विशेष गरी भर्खरै जागिरमा प्रवेश गरेका महिला अधिकारीहरू), आदिवासी जनजाति, युवा, स्थानीय समुदाय र सीमान्तकृत समूहहरूको जलवायु परिवर्तन बैठकहरूमा वार्ता तथा पैरवी क्षमता र नेतृत्व वृद्धि गर्ने। 	<p>समुदायहरू, दलित र सीमान्तकृत समूहहरू जलवायु परिवर्तनका मुद्दाहरू, लैङ्गिक अन्तर विश्लेषण र यस्को जलवायु परिवर्तन र दिगो विकासका लक्ष्यहरूसँगको तालमेलका साथै सामाजिक र वातावरणीय सुरक्षा प्रावधानहरूमा रहेका सान्दर्भिक नीतिहरूमा प्रशिक्षित र सक्षम भएका हुनेछन्।</p> <ul style="list-style-type: none"> महिला, आदिवासी जनजाति, युवा, स्थानीय समुदाय र सीमान्तकृत समूहहरूबाट जलवायु अगुवाहरू र नेतृत्व वर्गको सङ्ख्या उल्लेखनीय रूपमा वृद्धि भएको हुनेछ। 	<p>मन्त्रालय, वन तथा वातावरण मन्त्रालय</p>		
	<ul style="list-style-type: none"> लैङ्गिक, सामाजिक र सांस्कृतिक पक्षहरूमा जलवायु परिवर्तनले पार्ने प्रभावहरूका 	<ul style="list-style-type: none"> २०३० सम्ममा लैङ्गिक, सामाजिक र सांस्कृतिक पक्षहरूमा जलवायु परिवर्तनले पार्ने प्रभावहरूका बारेमा कम्तीमा १० 	<p>वन तथा वातावरण मन्त्रालय, शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय,</p>	<p>२०२३-२०३०</p>	<p>२००.०</p>

	<p>बारेमा अनुसन्धान र नीति निर्माणमा सहयोग गर्ने।</p>	<p>वटा अनुसन्धान र नीति सारहरू प्रकाशित भएको हुनेछ।</p>	<p>राष्ट्रिय विज्ञान तथा प्रविधि प्रतिष्ठान</p>		
	<p>• लैङ्गिक र सामाजिक बहिष्करण मूल्याङ्कनलाई एकीकृत गर्दा मापन, प्रतिवेदन र प्रमाणीकरणको लैङ्गिक-विभेदित तथ्याङ्क समावेश गर्ने।</p>	<p>• २०२४ सम्ममा लैङ्गिक र सामाजिक बहिष्करण मूल्याङ्कनको परिणाम र, जलवायु परिवर्तन-सम्बन्धित योजना र मापन, प्रतिवेदन र प्रमाणीकरणमा एकीकृत भएको हुनेछ।</p> <p>• लैङ्गिक लेखापरीक्षण र अनुगमन संयन्त्र २०२४ सम्ममा स्थापना र कार्यान्वयनमा आएको हुनेछ।</p> <p>• २०२५ र २०३० मा मापन, प्रतिवेदन र प्रमाणीकरणमा लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशिकरण र बहिष्करण तथ्याङ्कको प्रतिवेदन तयार गरिएको हुनेछ।</p> <p>• २०२४ र २०२९ को एनडिसी प्रतिवेदन पेश गर्नु अघि ८ विषयगत मन्त्रालयहरूले लैङ्गिक समानता तथा</p>	<p>महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय, वन तथा वातावरण मन्त्रालय, शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय, सहरी विकास मन्त्रालय, ऊर्जा जलस्रोत तथा सिँचाइ मन्त्रालय, स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय, उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय, संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय, कृषि तथा पशुपन्छी विकास</p>	<p>२०२३-२०३०</p>	<p>२००.०</p>

		<p>सामाजिक समावेशीकरणको अवस्था मूल्याङ्कन गरेका हुनेछन्।</p> <ul style="list-style-type: none"> • लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण लेखापरीक्षण/मूल्याङ्कनका लागि बजेट छुट्याइएको हुनेछ। 	<p>मन्त्रालय, गृह मन्त्रालय, राष्ट्रिय विज्ञान तथा प्रविधि प्रतिष्ठान, प्रदेश सरकार, स्थानीय सरकारहरू</p>		
	<ul style="list-style-type: none"> • वन तथा वातावरण मन्त्रालयको जलवायु परिवर्तन र लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण रणनीति र कार्ययोजना (२०२०) लागु गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> • जलवायु परिवर्तन र लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण रणनीति र कार्ययोजना (२०२०) सबै ८ मन्त्रालयहरूद्वारा २०३० सम्ममा कार्यान्वयन गरिसकेको हुनेछन्। • ८ विषयगत मन्त्रालयहरूले पर्याप्त बजेट विनियोजन गरी जलवायु परिवर्तन र लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण रणनीति र कार्ययोजना (२०२०) कार्यान्वयन गरेका हुनेछन्। • ८ विषयगत मन्त्रालयहरूले २०२४ सम्ममा लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक 	<p>महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय, वन तथा वातावरण मन्त्रालय, शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय, सहरी विकास मन्त्रालय, ऊर्जा जलस्रोत तथा सिँचाइ मन्त्रालय, स्वास्थ्य तथा जनसङ्ख्या मन्त्रालय, उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय,</p>	<p>२०२३-२०३०</p>	<p>८००.०</p>

		<p>समावेशीकरण लेखा/मूल्याङ्कनका लागि पर्याप्त बजेट विनियोजन गरेका हुनेछन्।</p> <ul style="list-style-type: none"> • २०२४ सम्ममा ८ विषयगत मन्त्रालयहरूद्वारा वार्षिक रूपमा लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण लेखापरीक्षण र परिणाम अनुगमन गरेका हुनेछन्। 	<p>संस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय, कृषि तथा पशुपन्छी मन्त्रालय, गृह मन्त्रालय, राष्ट्रिय विज्ञान तथा प्रविधि प्रतिष्ठान, प्रदेश र स्थानीय सरकारहरू</p>		
कुल					१५,६५०.०

२.५.२. सुशासन अन्तरसम्बन्धित विषयहरूका लागि कार्ययोजना

एनडिसी लक्ष्य	क्रियाकलाप	मापन, प्रतिवेदन र प्रमाणीकरणको सूचक	प्रमुख सरकारी निकाय	क्रियाकलाप समयरेखा (सन्)	अनुमानित लागत (रु. दस लाखमा)
एनडिसी कार्यान्वयनलाई सहज बनाउन जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी नीति, ऐन र नियमावलीहरू लागु गर्ने र संस्थागत क्षमता सुदृढ गर्ने।	<ul style="list-style-type: none"> एनडिसीका लक्ष्यहरूलाई आगामी सोह्रौँ योजना, अन्य सरकारी अन्तरविषयगत नीतिहरू र दीर्घकालीन योजनाहरूमा एकीकृत गर्ने। संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका वार्षिक योजना र बजेट प्रक्रियामा एनडिसीका लक्ष्य र क्रियाकलापहरू एकीकृत गर्ने। क्रियाकलापहरूको योजना र कार्यान्वयनसम्बन्धी निर्णय प्रक्रियालाई समावेशी बनाउन 	<ul style="list-style-type: none"> सङ्घीय र प्रदेशस्तरहरूमा सरकारको विषयगत क्षेत्रहरूको विद्यमान मुख्य नीतिहरूले एनडिसी लक्ष्यहरूलाई सम्बोधन र २०२४ सम्ममा प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गरिएको हुनेछ। एनडिसी लक्ष्यहरू पूरा गर्न सरकारी बजेट विनियोजनमा वृद्धि भएको हुनेछ। निर्णय प्रक्रियालाई समावेशी बनाउन आवश्यक तौर तरिकाहरू विकास भई परिचालनमा आएको हुनेछ। सार्वजनिक, निजी र अन्तर्राष्ट्रिय लगानीहरू सुनिश्चित गर्ने नवीन उपाय र 	अर्थ मन्त्रालय, वन तथा वातावरण मन्त्रालय, विषयगत मन्त्रालयहरू, राष्ट्रिय योजना आयोग	२०२३-२०२४	२००.०

	<p>आवश्यक तौर तरिकाहरू विकास गर्ने।</p> <ul style="list-style-type: none"> जलवायु परिवर्तनका प्रभाव कम गर्ने सार्वजनिक, निजी र अन्तर्राष्ट्रिय लगानीहरू सुनिश्चित गर्ने नवीन उपाय र विधिहरूको विकास गरी कार्यान्वयन गर्ने। 	<p>विधिहरूको विकास गरी कार्यान्वयनमा ल्याईएको हुनेछ।</p>			
<p>युवालगायत महिला, र आदिवासी जनजाति र अन्य सम्बन्धित सरोकारवालाहरूसँगको सहकार्यमा संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारहरू बीचको संस्थागत समन्वयलाई सुदृढ गर्ने।</p>	<ul style="list-style-type: none"> अन्तर-मन्त्रालय जलवायु परिवर्तन समन्वय समिति र प्रदेश जलवायु परिवर्तन समन्वय समितिलाई सुदृढ गर्ने। विषयगत र अन्तरसम्बन्धित विषयगत कार्य समूहहरूको त्रैमासिक समीक्षा बैठकहरू आयोजना गर्न सहयोग गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> अन्तर-मन्त्रालय जलवायु परिवर्तन समन्वय समिति र प्रदेश जलवायु परिवर्तन समन्वय समिति, वातावरण संरक्षण र जलवायु परिवर्तन व्यवस्थापन परिषद र जलवायु परिवर्तन एकाइहरू र सम्पर्क सदस्यहरूका लागि वार्षिक रूपमा कम्तिमा १ अभिमुखीकरण/पुनर्ताजगी तालिम आयोजना गरिएको हुनेछ। अन्तर-मन्त्रालय जलवायु परिवर्तन समन्वय समिति र प्रदेश जलवायु परिवर्तन 	<p>वन तथा वातावरण र विषयगत मन्त्रालयहरू</p>	<p>२०२३-२०३०</p>	<p>८००.०</p>

<p>एनडिसी कार्यान्वयनको समन्वय र सहजीकरण गर्ने।</p>	<ul style="list-style-type: none"> राष्ट्रिय वातावरण संरक्षण र जलवायु परिवर्तन व्यवस्थापन परिषद्लाई सक्रिय रूपमा सञ्चालन गर्न सहयोग गर्ने। स्थानीय तहमा जलवायु परिवर्तन एकाइको स्थापना गर्ने र यसको सञ्चालन र सुदृढीकरण गर्ने। 	<p>समन्वय समितिको कम्तिमा द्विवार्षिक बैठकहरू आयोजना भएको हुनेछ।</p> <ul style="list-style-type: none"> विषयगत अन्तरसम्बन्धित कार्य समूहको प्रति वर्ष कम्तिमा ४ वटा बैठकहरू आयोजना भएको हुनेछ। राष्ट्रिय वातावरण संरक्षण र जलवायु परिवर्तन परिषद्को बैठक वर्षमा कम्तिमा एक पटक बसेको हुनेछ। जलवायु परिवर्तन एकाइहरू २०२४ सम्ममा सङ्घीय र प्रदेश तहमा स्थापना भएको हुनेछ। र २०२४ सम्ममा ७५३ स्थानीय तहमा जलवायु परिवर्तन सम्बन्धित सम्पर्क व्यक्ति नियुक्त भएको हुनेछ। 			
	<ul style="list-style-type: none"> युवा, महिला र आदिवासी जनजातिको प्रतिनिधित्व सुनिश्चित गर्दै उच्चस्तरीय जलवायु परिवर्तन सञ्चालन समितिको स्थापना गर्ने र 	<ul style="list-style-type: none"> २०२३ सम्ममा उच्चस्तरीय जलवायु परिवर्तन निर्देशक समिति (युवा, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण, र आदिवासी जनजातिहरूको 	<p>नेपाल सरकार, प्रदेश सरकारहरू, स्थानीय सरकारहरू</p>	<p>२०२३-२०३०</p>	

	<p>स्थानीय तहको समन्वय संयन्त्रलाई सहजीकरण गर्ने।</p>	<p>प्रतिनिधिको सुनिश्चिता गर्दै) स्थापना र सञ्चालन भएको हुनेछ।</p> <ul style="list-style-type: none"> • वार्षिक रूपमा कम्तिमा २ उच्चस्तरीय जलवायु परिवर्तन निर्देशक समितिको बैठक आयोजना भएको हुनेछ। • २०३० सम्ममा कम्तिमा ५०% स्थानीय तहमा जलवायु परिवर्तन समन्वय संयन्त्रको स्थापना भई सञ्चालनमा आएको हुनेछ। 			
	<ul style="list-style-type: none"> • एनडिसीको न्यूनीकरण र अनुकूलन दुवै पक्षहरू समेट्ने र राष्ट्रिय अनुकूलन योजनाको लागि गठित विद्यमान विषयगत/अन्तरविषयगत कार्यसमूहहरूको पुनर्गठन/पुनःपरिभाषित र कार्यान्वयन गर्ने। • एनडिसी कार्यान्वयन, वित्तीय, र प्रतिवेदनसम्बन्धी 	<ul style="list-style-type: none"> • विद्यमान विषयगत/अन्तर विषयगत कार्य समूहहरूको कायदेशि कार्यान्वयनमा आएको हुनेछ। • वार्षिक रूपमा कम्तिमा ३ वटा बैठकहरू सञ्चालनमा आएको हुनेछ। • अनौपचारिक समूहहरूको स्थापना भएको र सञ्चालनमा आएको हुनेछ। 	नेपाल सरकार	२०२३-२०३०	

	विशेष मुद्दाहरूमा छलफलको लागि महिला, आदिवासी जनजाति र सामुदायिक समूहहरूलाई लक्षित गर्दै अनौपचारिक समूहहरू स्थापना गर्ने।				
विभिन्न तहको सरकारहरू (स्थानीय, प्रदेश, राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय) लगायत महिला, आदिवासी जनजाति, युवाहरू साथै विभिन्न क्षेत्र र सरोकारवालाहरू बीच सञ्चारको स्पष्ट मार्गचित्र स्थापना गर्ने।	<ul style="list-style-type: none"> जलवायु परिवर्तनमा चासो राख्ने सबैसरकारी र गैरसरकारी सरोकारवालाहरूको पहिचान गर्ने। एनडिसीको प्रगतिको योजना, कार्यान्वयन र प्रतिवेदनको लागि संघ, प्रदेश र स्थानीय सरकारहरूबीच सञ्चार संयन्त्र स्थापना गर्ने। एनडिसी कार्यान्वयन र प्रतिवेदनको लागि प्राविधिक 	<ul style="list-style-type: none"> नीति प्रक्रिया र प्रतिवेदन संयन्त्रमा सरोकारवालाहरूको संलग्नताका लागि मार्गदर्शन तयार भएको हुनेछ। सङ्घीय, प्रदेश र स्थानीय सरकारहरूले एनडिसी लक्ष्यहरूतर्फ गरेको प्रगतिको प्रतिवेदन संयन्त्र स्थापना भई कार्यान्वयनमा आएको हुनेछ। स्थानीय, प्रदेश र सङ्घीयस्तरबाट एनडिसी प्रगतिको त्रैमासिक र वार्षिक प्रतिवेदन तयार भएको हुनेछ। 	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, विषयगत मन्त्रालयहरू, राष्ट्रिय योजना आयोग		१,०००.०

	<p>मार्गदर्शन प्रदान गर्न प्राविधिक कार्यसमूहलाई औपचारिक बनाउने।</p> <ul style="list-style-type: none"> • एनडिसी लक्ष्य/कार्यान्वयन योजनाको हालको प्रगति प्रतिवेदन मन्त्रीस्तरीय विकास कार्य समिति, पूर्व-राष्ट्रिय विकास कार्य समिति र राष्ट्रिय विकास कार्य समितिमा प्रस्तुत गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> • प्रगति प्रतिवेदन गर्न अनलाइन सूचना व्यवस्थापन प्रणाली २०२४ सम्म स्थापना भएको हुनेछ। • एनडिसी कार्यान्वयनको प्रतिवेदनलाई सहज बनाउन, गैरसरकारी निकायहरू जस्तै: गैरसरकारी संस्थाहरू, विकास साझेदारहरू, निजी क्षेत्रहरूद्वारा कम्तिमा ३ बैठक/कार्यशालाहरू सम्पन्न गरिएको हुनेछ। • मन्त्रीस्तरीय विकास कार्य समिति, पूर्व-राष्ट्रिय विकास कार्य समिति र राष्ट्रिय विकास कार्य समितिमा प्रगति रिपोर्टहरू प्रस्तुत गरिएको हुनेछ। 			
<p>नीतिहरू कार्यान्वयन गर्न र जिम्मेवार मन्त्रालयहरूमा सहकार्य र समन्वय सुदृढ गर्न सरकारी</p>	<ul style="list-style-type: none"> • विषयगत क्षेत्रहरूमा सम्बन्धित सरकारी संस्थाहरूको क्षमता विकास आवश्यकताहरूको मूल्याङ्कन गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> • क्षमता विकास योजना २०२४ सम्ममा कार्यान्वयन गरिएको हुनेछ। • २०२५ सम्ममा सबै तहहरूका विषयगत क्षेत्रहरूका कम्तिमा ५०% जलवायु- 	<p>वन तथा वातावरण मन्त्रालय, सङ्घीय मामिला</p>	<p>२०२३-२०२५</p>	<p>२१९.५६</p>

<p>निकायहरूमा क्षमता विकास गर्ने।</p>	<ul style="list-style-type: none"> • एनडिसी कार्यान्वयनलाई सहज बनाउन संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका सान्दर्भिक सरकारी संस्थाहरूको क्षमतालाई सुदृढ गर्ने। 	<p>सम्बन्धित सरकारी अधिकारीहरू सक्षम भएका हुनेछन्।</p> <ul style="list-style-type: none"> • संघ, प्रदेश र स्थानीय तहका कम्तीमा ५०० सरकारी प्राविधिक कर्मचारीहरूले २०३० सम्ममा तालिम लिएको हुनुपर्ने हुनेछ। 	<p>तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय</p>		
<p>एनडिसीको वित्तीय र लगानी ढाँचा साथै सार्वजनिक र निजी क्षेत्रको कोषमा पहुँचसम्बन्धी समस्याहरू कम गर्दै वित्तलाई व्यवस्थित गर्ने रणनीति सञ्चालनमा ल्याउने।</p>	<ul style="list-style-type: none"> • एनडिसी कार्यान्वयनको लागि वित्त पहुँच र विविधिकरणमा जलवायु वित्त रणनीति र कार्ययोजना तयार गरी कार्यान्वयन गर्ने। • एनडिसी केन्द्रित लगानी रणनीति र योजना विकास गर्ने। • जलवायु वित्तीय रणनीति र कार्ययोजनाको भावनाअनुसार 	<ul style="list-style-type: none"> • एनडिसी वित्तीय र लगानी जुटाउन जलवायु वित्त रणनीति र कार्ययोजना तयार भई कार्यान्वयनमा आएको हुनेछ। • एनडिसीलाई लक्षित गरी कम्तीमा १ वटा लगानी सम्मेलन आयोजना भएको हुनेछ। • निजी क्षेत्र र वित्तीय संस्थाहरूबाट २५%, सरकारी स्रोतहरूबाट २५%, र अन्तर्राष्ट्रिय विकास साझेदारहरू र जलवायु परिवर्तन संयन्त्रहरूबाट ५०% कोषमा लगानी सुनिश्चित भएको हुनेछ। 	<p>वन तथा वातावरण मन्त्रालय, अर्थ मन्त्रालय</p>	<p>२०२३-२०३०</p>	<p>८००.०</p>

	एनडिसी लगानी योजनालाई अघि बढाउने।				
एनडिसीको वित्तीय र लगानी ढाँचामा समानता र समावेशीता सुनिश्चित गर्न।	<ul style="list-style-type: none"> • एनडिसी कार्यान्वयनमा निष्पक्षता, समानता र समावेशीता सुनिश्चित गर्न कार्ययोजना बनाउने। • एनडिसी कार्यान्वयन गर्दा सहभागिताको सुनिश्चितता र निर्णय प्रक्रिया र लाभको बाँडफाँट गर्दा महिला, बालबालिका, युवा, आदिवासी जनजाति र सीमान्तकृत समूहहरूमा समान पहुँच सुनिश्चित गर्दै समानताका सिद्धान्तहरू समावेश गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> • २०२३ सम्ममा समता र समावेशीतासम्बन्धी कार्ययोजना बनेको हुनेछ। • महिला, बालबालिका, युवा, आदिवासी जनजाति र सीमान्तकृत समूहहरूको क्रियाकलापमा ५०% भन्दा बढी सहभागिता भएको हुनेछ। • एनडिसी कार्यान्वयनबाट लाभान्वित लक्षित समूहहरूको सङ्ख्यामा उल्लेखनीय रूपमा वृद्धि भएको हुनेछ। 	वन तथा वातावरण मन्त्रालय, अर्थ मन्त्रालय	२०२३-२०३०	५००.०
पारदर्शिताका लागि तथ्याङ्क व्यवस्थापन प्रणालीहरू र मापन,	<ul style="list-style-type: none"> • तथ्याङ्कको विकास र प्रमाणीकरण ढाँचाको सुदृढीकरणका साथै एनडिसी 	<ul style="list-style-type: none"> • वार्षिक रूपमा हरितगृह ग्यास सूचीकरण प्रतिवेदन प्रकाशित भएको हुनेछ। 	वन तथा वातावरण मन्त्रालय,	२०२३-२०३०	७००.०

<p>प्रतिवेदन तथा प्रमाणीकरण) को उद्देश्यहरूमा फर्त संस्थाहरूभित्र ज्ञान र सीपको प्रवर्धन गर्ने।</p>	<p>लक्ष्यहरूको तथ्याङ्कमा आधारित अनुगमन र मूल्याङ्कनलाई बढावा दिने।</p> <ul style="list-style-type: none"> • एनडिसी कार्यान्वयनमा सिकेका पाठहरू समावेश गर्दै उत्कृष्ट र असल अभ्यासहरू पहिचान गर्ने। • मापन, प्रतिवेदन र प्रमाणीकरणको विधि र परिणामहरू व्यापक रूपमा विस्तार गरेर पारदर्शिता बढाउने। • एनडिसी कार्यान्वयनको प्रगति सुनिश्चित गर्न सार्वजनिक उत्तरदायित्व सुनिश्चित गर्ने। 	<ul style="list-style-type: none"> • पारदर्शिता प्रतिवेदन द्विवार्षिक रूपमा प्रकाशित भएको हुनेछ। • निर्देशक समितिलाई एनडिसी प्रगति बारे जलवायु परिवर्तन व्यवस्थापन महाशाखाले द्विवार्षिक प्रतिवेदन बुझाएको हुनेछ। • नेपाल सरकारले जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्र सङ्घीय महासन्धिलाई प्रतिवेदन बुझाएको हुनेछ। • सात प्रदेश र तोकिएका स्थानीय तहहरूमा जलवायु परिवर्तनका कार्यहरूको सार्वजनिक वार्षिक लेखापरीक्षण गरिएको हुनेछ। • प्रत्येक वर्ष जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी राष्ट्रिय अडिट भएको हुनेछ। 	<p>विषयगत मन्त्रालयहरू, राष्ट्रिय योजना आयोग, प्रदेश सरकारहरू, स्थानीय सरकारहरू</p>		
<p>कुल</p>					<p>४,२१९.५६</p>

३. अनुकूलन

नेपाल सरकारद्वारा आवश्यक सबै तहमा अनुकूलन कार्यहरूको कार्यान्वयनमार्फत जलवायु परिवर्तनको असरहरूलाई अल्पकालीन (सन् २०२५ सम्म), मध्यकालीन (सन् २०३० सम्म), र दीर्घकालीन (सन् २०५० सम्म) रूपमा सम्बोधन गर्न राष्ट्रिय अनुकूलन योजना तर्जुमा गरिएको छ। यसले पेरिस सम्झौताको आवश्यकताअनुसारले देशको अनुकूलन सञ्चारको साधनको रूपमा कार्य गर्नेछ।

पेरिस सम्झौताको धारा ७.१० र ७.११ अनुसार, २०२१ अक्टोबरमा नेपालले राष्ट्रिय अनुकूलन योजना (राष्ट्रिय अनुकूलन योजना) पेश गरेको थियो। राष्ट्रिय अनुकूलन योजनाले पेरिस सम्झौतामा समावेश अनुकूलन लक्ष्य र कार्यान्वयनका आवश्यक माध्यमहरू पूरा गर्नमा नेपालको योगदानलाई प्रष्ट गरेको छ। साथै, नेपालको राष्ट्रिय अनुकूलन योजनाले जलवायु-उत्थानशील समाज निर्माण गरी राष्ट्रको सामाजिक-आर्थिक समृद्धिमा योगदान पुऱ्याउने परिकल्पना गरेको छ। यसले जलवायुजन्य विपद् र अतिशय घटनाहरूबाट हुने हानि र नोक्सानीलाई २०५० सम्ममा ९० प्रतिशतभन्दा कममा राख्ने र सबै सङ्कटापन्न समुदाय, जोखिमपूर्ण बस्ती, पूर्वाधार र जीविकोपार्जनका स्रोतहरूको उत्थानशीलता निर्माण गर्ने लक्ष्य राखेको छ। विषयगत अनुकूलन कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयन गरेर राष्ट्रिय अनुकूलन योजनाको लक्ष्य हासिल गर्ने संकल्प यो योजनामा गरिएको छ। नेपालको राष्ट्रिय अनुकूलन योजना लैङ्गिक उत्तरदायी, नीतिगत सुशासन, एकीकृत, बहु-सरोकारवाला संलग्न, पारिस्थितिकीय प्रणालीमा आधारित, सामाजिक समावेशीकरण र कसैलाई नछुटाउने सिद्धान्तहरूबाट निर्देशित छ।

राष्ट्रिय जलवायु परिवर्तन नीति, २०७६ मा उल्लेखित नौ वटा विषयगत क्षेत्रहरूमा राष्ट्रिय अनुकूलन योजनाले प्राथमिकताका कार्यक्रमहरू तय गरेको छ। साथै, यसले सरकारलाई राष्ट्रिय विकास लक्ष्यहरू र दिगो विकासका लक्ष्यहरूलगायत गरिबी निवारण, लैङ्गिक समानता, कृषि क्षेत्रको रूपान्तरण र जलवायु-अनुकूल पूर्वाधारसम्बन्धी लक्ष्य हासिल गर्न मद्दत गर्दछ। कार्यक्रममा राष्ट्रको समग्र लक्ष्य र उद्देश्यमा योगदान पुऱ्याउने तथा जलवायु सङ्कटापन्नता र जोखिमहरूलाई सम्बोधन गर्न सक्ने अल्पकालीन (२०२५ सम्म), मध्यम (२०३५ सम्म) र दीर्घकालीन (२०५० सम्म) अनुकूलन कार्यहरू समावेश छन्। २०२५ सम्मका अल्पकालीन कार्यहरू पन्ध्रौँ पञ्चवर्षीय विकास योजना र नेपाल सरकारको कोभिड-१९ पश्चातको पुनर्उत्थान योजनामा तोकिएका राष्ट्रिय विकासका प्राथमिकताहरूसँग सम्बन्धित छन्। सन् २०३० सम्मका मध्यकालीन कार्यहरू नेपालको दोस्रो एनडिसी, खूद शून्य उत्सर्जनको दीर्घकालीन रणनीति, हानि तथा नोक्सानीको राष्ट्रिय ढाँचा, जलवायु परिवर्तन र लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण रणनीति र कार्ययोजना, जलवायु-

उत्थानशील योजना र बजेटका मार्गदर्शक र दिगो विकासका लक्ष्यहरूको मार्गचित्रमा तोकिएका प्राथमिकताका कार्यहरूसँग सम्बन्धित छन्।

राष्ट्रिय अनुकूलन योजनाले ६४ वटा रणनीतिक प्राथमिकताका अनुकूलन परियोजनाहरू, अनुमानित लागत र अवधि, राष्ट्रिय नीतिहरूसँगको समायोजन र यी परियोजनाहरूद्वारा सम्बोधन गरिने जलवायु संकटसन्नता र जोखिमहरूको उल्लेख गरेको छ। नेपालको अनुकूलन कार्यक्रमहरूको प्रभावकारितामा विशेष गरी संस्थागत र व्यवहारिक प्रक्रियाहरू, प्रविधिहरूको प्रयोग र जलवायु-उत्थानशील योजनाहरूको डिजाइन र जलवायुमैत्री अभ्यासहरू समावेश छन्, जसले आर्थिक, सामाजिक र वातावरणीय क्षेत्रको दिगोपना र विपद् जोखिम न्यूनीकरणलाई सम्बोधन गर्दछ।

राष्ट्रिय अनुकूलन योजना प्रक्रियालाई कार्यान्वयन गर्न संलग्न मुख्य संस्थाहरूमा सम्माननीय प्रधानमन्त्रीज्यूको अध्यक्षतामा रहेको वातावरण संरक्षण र जलवायु परिवर्तन व्यवस्थापन राष्ट्रिय परिषद्; अन्तर-मन्त्रालय जलवायु परिवर्तन समन्वय समिति; वन तथा वातावरण मन्त्रालय; अर्थ मन्त्रालय; परराष्ट्र मन्त्रालय; राष्ट्रिय योजना आयोग; सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय, गृह मन्त्रालय र राष्ट्रिय विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन प्राधिकरण; स्थानीय र प्रदेश मन्त्रालयहरूबाट विषयगत र अन्तर विषयगत कार्य समूहहरू, स्थानीय जलवायु परिवर्तन व्यवस्थापन समिति, नागरिकसमाज, महिला, आदिवासी जनजाति, बालबालिका, युवा सञ्जालहरू र निजी क्षेत्रहरू छन्।

नेपालले राष्ट्रिय अनुकूलन योजना कार्यान्वयन गर्न दुवै राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय वित्त परिचालन गर्नेछ। नेपालको राष्ट्रिय अनुकूलन योजनाको प्राथमिकताका कार्यहरू २०५० सम्म कार्यान्वयन गर्न कुल अनुमानित लागत ४७.४ अर्ब अमेरिकी डलर छ। राष्ट्रिय अनुकूलन योजना कार्यान्वयन गर्न सन् २०५० सम्म नेपालले १.५ अर्ब अमेरिकी डलर योगदान गर्नेछ र २०५० सम्म कुल ४५.९ अर्ब अमेरिकी डलर बाह्य सहयोग आवश्यक पर्ने छ। मध्यम अवधिको लागि सरकारलाई राष्ट्रिय अनुकूलन योजनाको कार्यान्वयनमार्फत अनुकूलन सेवाहरू प्रदान गर्न प्रति वर्ष २.१ अर्ब अमेरिकी डलर आवश्यक पर्नेछ।

अनुकूलन कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्न प्रत्येक विषयगत क्षेत्रको लागत अनुमानले सबै भन्दा बढी लागत कृषि र खाद्य सुरक्षा क्षेत्रमा (११.२ अर्ब अमेरिकी डलर), त्यसपछि वन, जैविक विविधता र जलाधार संरक्षण क्षेत्र (२०५० सम्म ८.७ अर्ब अमेरिकी डलर) र विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन क्षेत्रमा (२०५० सम्म ८.०५ अर्ब अमेरिकी डलर) आवश्यक पर्ने देखाउँछ। पर्यटन, प्राकृतिक र सांस्कृतिक सम्पदा क्षेत्रअन्तर्गत साना कार्यक्रमहरू रहेकाले २०५० सम्म १.१३ अर्ब अमेरिकी डलर बजेट आवश्यक देखिएको छ। सन् २०५० सम्म लैङ्गिक समानता, सामाजिक समावेशीकरण, जीविकोपार्जन र

सुशासन क्षेत्रका कार्यहरूलाई सबलीकरण गर्ने अनुकूलनका कार्यक्रमहरूमा ०.२३ अर्ब अमेरिकी डलरको लागत आवश्यकता छ।

जलवायु परिवर्तनको सम्पर्क निकायको हैसियतले वन तथा वातावरण मन्त्रालयको राष्ट्रिय अनुकूलन योजनाको कार्यान्वयनको समीक्षा र प्रतिवेदन तयार पार्न जिम्मेवार रहेको छ। वातावरण संरक्षण ऐनमा व्यवस्था गरिएअनुसार राष्ट्रिय अनुकूलन योजना कार्यान्वयनको समीक्षा र सङ्कटापन्नता र जोखिम मूल्याङ्कन प्रत्येक पाँच वर्षमा हुनेछ र प्रत्येक दस वर्षमा राष्ट्रिय अनुकूलन योजनाको अद्यावधिक गरिनेछ। वन तथा वातावरण मन्त्रालयका साथै प्राविधिक कार्य समूहहरूलाई सङ्घीयस्तरमा लागु हुने आ-आफ्नो अनुकूलन क्रियाकलापहरूको अनुगमन गर्न र निर्दिष्ट प्रक्रिया माध्यममार्फत अनुगमन प्रतिवेदनहरू पठाउन जिम्मेवारी दिइएको छ।

४. कार्यान्वयनको माध्यम

४.१. सुशासनको ढाँचा

तीन तहका सरकार, सम्बन्धित क्षेत्र, सरोकारवाला र नागरिकसमाज बीचको सुशासन र समन्वय एनडिसीको सफल कार्यान्वयनको लागि महत्त्वपूर्ण रहेको छ। एनडिसीको कार्यान्वयनको लागि आवश्यक संस्थागत संरचना, वित्त र अन्य संयन्त्र यस खण्डमा वर्णन गरिएको छ।

राष्ट्रिय निर्धारित योगदानसम्बन्धी उच्चस्तरीय निरीक्षण र नीतिगत निर्देशन सम्माननीय प्रधानमन्त्रीज्यूको अध्यक्षतामा रहेको वातावरण संरक्षण र जलवायु परिवर्तन व्यवस्थापन राष्ट्रिय परिषद्ले गर्नेछ। यस्तै, राष्ट्रिय निर्धारित योगदानको कार्यान्वयनका लागि बहु-सरोकारवाला उच्चस्तरीय जलवायु परिवर्तन निर्देशक समिति रहनेछ। आफ्नो क्षेत्राधिकारभित्र आवश्यक समन्वय सुनिश्चित गर्न र अन्तर-विषयगत समन्वयका लागि विद्यमान समन्वय संयन्त्रलाई पुनःसक्रिय गर्नको लागि वन तथा वातावरण मन्त्रीको अध्यक्षतामा गठित समितिमा सम्बन्धित मन्त्रालयका सचिवहरू र राष्ट्रिय योजना आयोगका सचिव, सङ्घीय सरकारका सम्बन्धित निकायका प्रतिनिधिहरू, प्रदेशका प्रमुख सचिव, स्थानीय तहका प्रतिनिधिहरू, निजी क्षेत्र र बहु-सरोकारवालाहरू सम्मिलित सदस्यहरू रहनेछन्। यस समितिको बैठकमा आवश्यकताअनुसार विकास साझेदार, प्राज्ञ र विज्ञहरूलाई आमन्त्रण गर्न सकिनेछ। उच्चस्तरीय बहु-सरोकारवाला जलवायु परिवर्तन निर्देशक समितिले सरकारको अन्य जलवायु वित्त शासन संरचनाहरूसँग नजिकबाट समन्वय गर्नेछ। वन तथा वातावरण मन्त्रालयको जलवायु परिवर्तन व्यवस्थापन महाशाखाले यस समितिको सचिवालयको रूपमा काम गर्नेछ। समितिको संरचना तालिका १ मा वर्णन गरिएको छ।

तालिका १: उच्चस्तरीय जलवायु परिवर्तन निर्देशक समितिको संरचना

क्र. सं.	संस्था/ संगठन	पद
१	मा. मन्त्री, वन तथा वातावरण मन्त्रालय	अध्यक्ष
२	मा. सदस्य-(वातावरण क्षेत्र), राष्ट्रिय योजना आयोग	सदस्य
३	सचिव, अर्थ मन्त्रालय	सदस्य
४	सचिव, ऊर्जा, जलस्रोत तथा सिँचाई मन्त्रालय	सदस्य
५	सचिव, भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय	सदस्य
६	सचिव, कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय	सदस्य
७	सचिव, उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय	सदस्य

८	सचिव, सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय	सदस्य
१०	सचिव, महिला, बालबालिका तथा ज्येष्ठ नागरिक मन्त्रालय	सदस्य
११	सचिव, खानेपानी मन्त्रालय	सदस्य
१२	सचिव, राष्ट्रिय योजना आयोग	सदस्य
१३	आवश्यकताअनुसार नेपाल सरकारका सम्बन्धित निकायका प्रतिनिधिहरू	सदस्य
१४	७ प्रदेशका प्रमुख सचिव (७ सदस्य)	सदस्य
१५	नेपाल नगरपालिका संघको अध्यक्षबाट मनोनित स्थानीय तहका प्रतिनिधि र नेपालका गाउँपालिका राष्ट्रिय संघका सदस्य (कम्तिमा २ जना महिलासहित ४ सदस्य)	सदस्य
१६	नेपाल जिल्ला समन्वय समिति संघका प्रतिनिधि (कम्तिमा १ महिलासहित २ सदस्य)	सदस्य
१७	अध्यक्ष, नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ; र नेपाल उद्योग परिसंघ (निजी क्षेत्रबाट २ सदस्य)	सदस्य
१८	बहु-सरोकारवालाहरू (गैरसरकारी संस्था महासंघ, आदिवासी जनजाति महासंघ, स्वतन्त्र ऊर्जा उत्पादक संघ, सामुदायिक वन उपभोक्ता महासंघ र नवीकरणीय ऊर्जा र प्रविधिहरूमा काम गर्ने निजी कम्पनीहरू) बाट प्रतिनिधिहरू (एक-एक) (कम्तिमा ३ महिलासहित ६ सदस्यहरू)	सदस्य
१९	आवश्यकताअनुसार सहयोग गर्ने विकास साझेदारका प्रतिनिधि	सदस्य
२०	सचिव, वन तथा वातावरण मन्त्रालय	सदस्य-सचिव

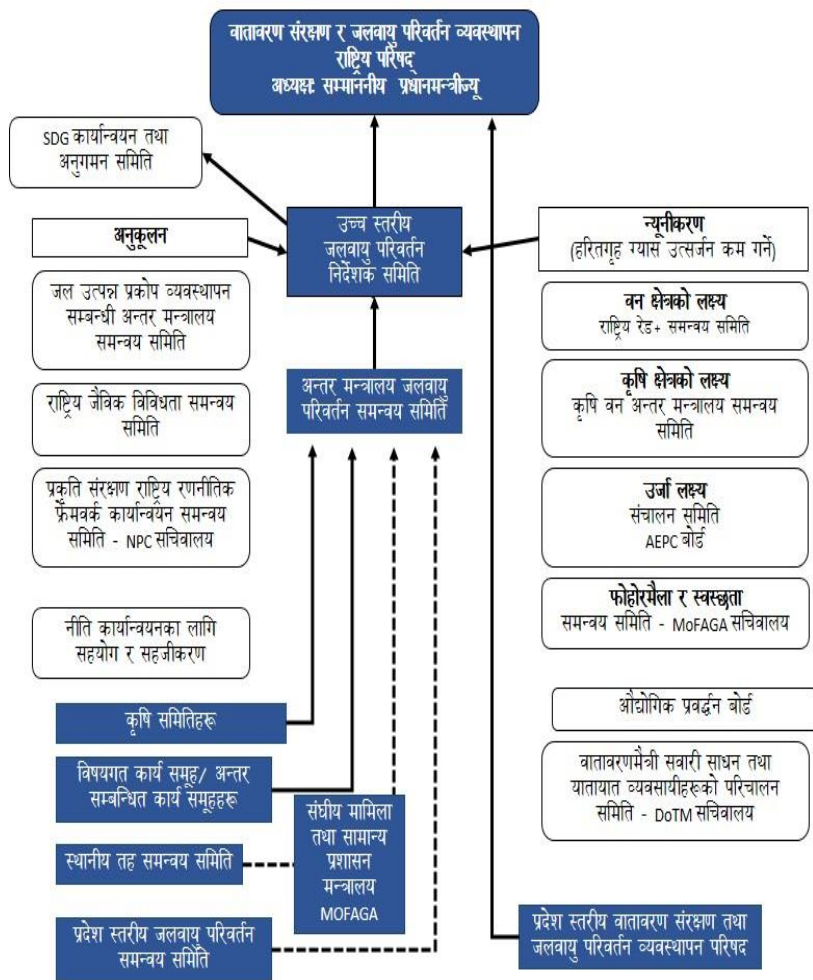
नियमित समन्वय र योजनाका लागि मन्त्रालयका सचिवको अध्यक्षतामा सम्बन्धित विषयगत मन्त्रालयका सदस्यहरू सहितको अन्तर-मन्त्रालय जलवायु परिवर्तन समन्वय समिति जिम्मेवार रहनेछ। क्रियाकलापहरू द्रुत रूपमा कार्यान्वयन गर्न र लक्ष्यहरू पूरा भएको सुनिश्चित गर्न यस समितिले एनडिसी कार्यान्वयनको प्रगतिको समीक्षा वर्षमा दुई पटक गर्नेछ। यसबाहेक जलवायु परिवर्तन व्यवस्थापन महाशाखाले बैठक र परामर्शको लागि विषयगत मन्त्रालय, प्रदेश समिति, सम्बन्धित मन्त्रालय, र स्थानीय सरकारसँग सम्पर्क गर्ने, राष्ट्रिय निर्धारित योगदानको कार्यान्वयनको अवस्था र उपलब्धिका तथ्याङ्क सङ्कलन, एकीकरण, र प्रतिवेदनको लागि समन्वयकारी निकायको सचिवालयको रूपमा काम गर्नुका, साथै जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय प्रारूप महासन्धिको सचिवालयमा अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिवेदन पेश गर्नेछ।

राष्ट्रियस्तरमा एनडिसी कार्यान्वयन अन्य सरकारी निकायहरू र अन्य सरोकारवालाहरूको सहयोगमा विषयगत मन्त्रालयहरूको नेतृत्वमा गरिनेछ। राष्ट्रिय निर्धारित योगदानको कार्यान्वयन योजनाको आधारमा वार्षिक योजना निर्माण गर्ने, पर्याप्त स्रोतको विनियोजन गर्ने, योजना कार्यान्वयन गर्ने, सम्बन्धित निकाय र सरोकारवालाहरूसँग समन्वय गर्ने, योजनाको प्रगतिको अनुगमन तथा समीक्षा गर्ने र सिकेका उपलब्धि र पाठहरूको प्रतिवेदन बुझाउने भूमिका नेतृत्वदायी मन्त्रालयहरूको हुनेछ। यस योजनाको खण्ड २ मा प्रत्येक क्रियाकलापका लागि नेतृत्वदायी मन्त्रालय तथा सम्बन्धित निकायहरू सूचीकृत गरिएको छ।

प्रदेशस्तरमा प्रदेश वातावरण संरक्षण ऐनबमोजिम वातावरण संरक्षण तथा जलवायु परिवर्तन व्यवस्थापनसम्बन्धी प्रदेश परिषद् गठन गरिनेछ र विद्यमान प्रदेश जलवायु परिवर्तन समन्वय समितिले विषयगत समन्वय संयन्त्रको स्थापनालगायत आवश्यक समन्वय सुनिश्चित गर्नेछ। एनडिसी कार्यान्वयन योजनाको आधारमा वार्षिक योजना तर्जुमा गर्ने, पर्याप्त स्रोतको विनियोजन गर्ने, योजना कार्यान्वयन गर्ने, सम्बन्धित निकाय र सरोकारवालाहरूसँग समन्वय गर्ने, योजनाको प्रगतिको अनुगमन र समीक्षा गर्ने र उपलब्धिहरूको प्रतिवेदन लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणलाई योजनाहरूमा एकीकृत गर्ने र आवश्यक समन्वय गर्ने र प्रदेश जलवायु परिवर्तन समन्वय समिति र अन्तर-मन्त्रालय जलवायु परिवर्तन समन्वय समितिले सिकेका पाठहरूलाई एकीकृत र प्रसार गर्ने कार्य प्रदेश विषयगत मन्त्रालयहरूको जिम्मेवारीमा रहने छ।

स्थानीय तहको अनुकूलन र न्यूनीकरणमा प्रमुख भूमिका हुन्छ। एनडिसी कार्यान्वयनका लागि पालिका प्रमुखको नेतृत्वमा बहुसरोकारवालाहरूसहितको समन्वय संयन्त्र प्रस्ताव गरिएको छ। एनडिसीलाई सामुदायिक स्तरमा सामुदायिक वन प्रयोगकर्ता समूह, समुदायमा आधारित संस्थाहरू, आमा समूहहरू, युवा क्लबहरू, सहकारीहरू र गैरसरकारी संस्थाहरू मार्फत् लागु गरिनेछ। यस्तै शैक्षिक संस्थाहरू, सञ्चारमाध्यमहरू, नागरिक समाजका संस्थाहरू, सञ्जालहरू, महासंघहरूलगायत अन्तर्राष्ट्रिय संघसंस्थाहरूको समेत एनडिसीको कार्यान्वयनमा महत्त्वपूर्ण भूमिका रहनेछ।

एनडिसी लक्ष्यहरू समयमा नै पूरा गर्न सांसद र राजनीतिक दलहरूले वार्षिक योजना र बजेट प्रक्रियालगायत पञ्चवर्षीय योजनामा एनडिसीका प्राथमिकताहरू एकीकरण गर्नको लागि सहजीकरण गर्न आवश्यक छ। एनडिसी कार्यान्वयनका लागि प्रस्तावित संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा संस्थागत समन्वय संयन्त्रलाई चित्र २ मा देखाइएको छ।

चित्र १: जलवायु परिवर्तन समन्वय संयन्त्र

४.२. एनडिसी कार्यान्वयनको लागि जलवायु परिवर्तन वित्त

सार्वजनिक क्षेत्रको लागि एनडिसी कार्यान्वयनको कुल लागत सन् २०२३ को मूल्यमा रु. ४३.५३ खर्ब (३३.०४ अर्ब अमेरिकी डलर बराबर^२) अनुमान गरिएको छ जुन तालिका २ मा देखाइएको छ। यस योजनाको क्रियाकलापस्तर लागत विश्लेषण यसको खण्ड २ मा समावेश गरिएको छ। यस योजनामा कृषि, औद्योगिक प्रक्रिया र उत्पादित वस्तुको प्रयोग, सहरी बसोबास, लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण र सुशासनजस्ता अतिरिक्त क्षेत्रहरूसहित नीति लक्ष्यहरूको लागत समावेश गरिएको हुँदा प्रस्तुत लागत नेपालको दोस्रो एनडिसी (२०२०) मा प्रस्तुत गरिएको लागतको तुलनामा उच्च छ।

तालिका २: एनडिसी कार्यान्वयनको क्षेत्रगत र उप-क्षेत्रगत लागत

एनडिसी विषयगत क्षेत्रहरू	एनडिसी विषयगत उपक्षेत्रहरू	अनुमानित लागत (रु. दस लाखमा)	अनुमानित लागत (मिलियन अमेरिकी डलर)
ऊर्जा	ऊर्जा उत्पादन	२४,९६,५५९.००	१८,९५३.५३
	घरायसी चुलो र बायोग्यास	१,७६,७३९.००	१,३४९.७२
	यातायात	२,४९,३८२.००	१,८९३.२७
कृषि, वन र अन्य भू-उपयोग	कृषि	५,२०,६४३.००	३,९५२.६५
	वन	४,९५,४९८.५५	३,९५४.४९
फोहोर	सरसफाइ	१,५७,५६३.००	१,१९६.२०
	ठोस फोहोर	२१,९६३.५०	१६६.७४

^२ १ अमेरिकी डलर = १३९.७२ नेपाली रुपैया (७ जुलाई २०२३, नेपाल राष्ट्र बैंक)

औद्योगिक प्रक्रिया र उत्पादित वस्तुको प्रयोग	-	१,५५,०००.००	१,१७६.७४
सहरी बसोबास	-	१,४०,०००.००	१,०६२.८६
लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण	-	१५,६५०.००	११८.८१
सुशासन	-	४,२१९.५६	३२.०३
कूल जम्मा		४३,५३,२०९.६१	३३,०४८.९६

एनडिसी कार्यान्वयनका लागि नेपालले अनुदानमा आधारित अन्तर्राष्ट्रिय सार्वजनिक वित्तलाई प्राथमिकता दिनेछ। नेपालको दोस्रो एनडिसीमा उल्लेख गरिएअनुसार बिना शर्त जलविद्युत उत्पादन लक्ष्यको कार्यान्वयनका लागि आवश्यक पर्ने करिब ३.४ अर्ब अमेरिकी डलर स्वदेशी स्रोतबाट परिचालन गरिनेछ। बाँकी सशर्त लक्ष्यहरू अन्तर्राष्ट्रिय र बहुपक्षीय वित्तमार्फत वित्त परिचालन गरिनेछ। समग्रमा एनडिसी कार्यान्वयन स्रोतहरू अन्तर्राष्ट्रिय तथा राष्ट्रिय सार्वजनिक र निजी वित्तीय स्रोतहरूबाट निम्नानुसार तयार गरिने छन्:

राष्ट्रिय सार्वजनिक वित्त:

- **सरकार:** बिना शर्त लक्ष्य कोषको लागि सङ्घीय, प्रदेश र स्थानीय सरकारहरू महत्त्वपूर्ण छन्।
- **संस्थागत लगानीकर्ताहरू:** संस्थागत लगानीकर्ताहरू जस्तै- कर्मचारी सञ्चय कोष, नागरिक लगानी कोष र राष्ट्रिय बीमा संस्थानले राष्ट्रिय विद्युत प्राधिकरणबाट मान्यताप्राप्त सहायक कम्पनीहरूद्वारा विकसित जलविद्युत परियोजनाहरूलाई ऋण र समता वित्त परिचालन गरेका छन्। यसले नेपालको दोस्रो एनडिसीको जलविद्युत विकास लक्ष्यलाई बिना शर्त आर्थिक सहयोग गर्नेछ।

स्वदेशी र अन्तर्राष्ट्रिय निजी वित्त:

- **स्वतन्त्र ऊर्जा उत्पादकहरू सहित स्वदेशी र अन्तर्राष्ट्रिय निजी क्षेत्र:** निजी क्षेत्रको लगानीलाई सार्वजनिक-निजी साझेदारी मोडेल प्रयोग गरी स्वदेशी र अन्तर्राष्ट्रिय निजी क्षेत्रहरूसँग सुदृढ गर्न सकिन्छ। प्रत्यक्ष विदेशी लगानी (एफडीआई) मापन गर्न सकिन्छ।
- **समताका आधारमा गरिने वित्त परिचालन:** संस्थापकको लगानी र सार्वजनिक सूचीकरण मापन गर्न सकिन्छ।
- **आन्तरिक ऋण व्यवस्था:** बैकिङ क्षेत्रले वित्तीय सेवाहरूमा पहुँच बढाएर महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्न सक्छ, जसले पुँजी-गहन अभ्यासहरूमा लगानीलाई सक्षम बनाउँछ।

नेपालका स्थानीय बैंक तथा वित्तीय संस्थाहरू साना तथा मझौला आयोजनाका लागि ऋणको अंश जुटाउन तयार छन्।

अन्तर्राष्ट्रिय जलवायु वित्तः

- **जलवायु कोषः** जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय प्रारूप महासन्धिअन्तर्गत, न्यूनीकरण र अनुकूलन परियोजनाहरू दुवैका लागि जलवायु परिवर्तन कोषहरू उपलब्ध छन्। कोष र संयन्त्रहरू जस्तै- हरित जलवायु कोष, विश्व वातावरण सुविधा, अनुकूलन कोष, अल्पविकसित देशहरूको कोष, विशेष जलवायु परिवर्तन कोष साथै उत्सर्जन व्यापार योजनाहरू प्राथमिकताका स्रोत हुन्।
- **अन्तर्राष्ट्रिय विकास साझेदारहरूः** राष्ट्रिय निर्धारित लक्ष्यहरू प्राप्त गर्नको लागि पर्याप्त वित्तीय पहुँचमा अन्तर्राष्ट्रिय विकास साझेदारहरूको समर्थन आवश्यक हुनेछ। उदाहरणका लागि, अन्तर्राष्ट्रिय विकास साझेदारहरू मार्फत हरित, उत्थानशील र समावेशी विकास कार्यक्रमको लागि ४ अर्ब १९ करोड अमेरिकी डलर एनडिसी कार्यान्वयनको प्रमुख स्रोतहरूमध्ये एक हो।
- **बहुपक्षीय विकास बैंकहरूः** विश्व बैंक समूह, एसियाली विकास बैंक र एसिया पूर्वाधार लगानी बैंकजस्ता बहुपक्षीय विकास बैंकहरू एनडिसी कार्यान्वयनका लागि कोषको प्रमुख स्रोत हुन सक्छन्।
- **परोपकारी कोषः** परोपकारी संस्थाहरू, अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाहरू र व्यक्तिगत दाताहरूबाट प्राप्त कोषहरू प्रयोग गर्न सकिन्छ।

नेपालले जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी वित्तीय ढाँचालाई प्रदेश र स्थानीय तहमा पुऱ्याउने गरी अद्यावधिक गर्नेछ। एनडिसीका लक्ष्यहरू प्राप्त गर्न राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय जलवायु वित्तलाई हरित, उत्थानशील, र समावेशी विकास ढाँचाअनुरूप हरित वित्तीय वर्गीकरण (ग्रीन ट्याक्सोनोमी) विकास गर्नेछ। प्रस्तावित लगानीको पर्याप्त प्रतिबद्धता र उपलब्धताको सुनिश्चित गर्न वन तथा वातावरण मन्त्रालयले नेपाल सरकार र विकास साझेदारहरूसँग समन्वय गर्नेछ।

४.३. क्षमता विकास

एनडिसी लक्ष्यहरू कार्यान्वयन गर्न राष्ट्रिय, प्रदेश र स्थानीय तहहरूमा बहु-सरोकारवालाहरूको क्षमतामा उल्लेख्य भिन्नता हुन्छ। क्षमता अभिवृद्धि मुख्यतः अनुकूलन, न्यूनीकरण, प्रविधि विकास र प्रयोग, तथ्याङ्क सङ्कलन र विश्लेषण, वित्तमा पहुँच, संस्थागत समन्वय, सञ्चार, मापन, अनुगमन र प्रतिवेदनको लागि अत्यावश्यक हुन्छ। साथै, प्रणालीगत, संस्थागत र व्यक्तिगतस्तरमा क्षमता विकास आवश्यक हुनेछ।

संघ र प्रदेश सरकारका विषयगत मन्त्रालयहरू र अन्य सम्बन्धित सरोकारवालाहरूसँगको परामर्शले केही चुनौतीहरू औल्याएका छन्। तिनीहरूमध्ये मानव संसाधन क्षमता, योजना र उपयुक्त उपायहरू कार्यान्वयन गर्ने क्षमता, सूचना र प्रमाणहरू सिर्जना गर्ने क्षमता, विश्लेषण र मूल्याङ्कन गर्ने क्षमता, तथ्याङ्क र सूचनाको विश्लेषणको क्षमता र यसको निरन्तरताजस्ता क्षेत्रगत समस्याहरू रहेका छन्।

क्षमता आवश्यकता मूल्याङ्कनको नतिजाले क्षमता विकास/वृद्धि योजनाको विकास र कार्यान्वयनमा विशेष मार्गदर्शन गर्नेछ। एनडिसी लक्ष्यहरू कार्यान्वयन गर्न राष्ट्रिय, प्रदेश र स्थानीय तहका लागि क्षेत्रगत रूपमा क्षमता विकास योजना तर्जुमा गर्नुपर्छ। योजनामा तालिका ३ मा समावेश गरिएका निम्न क्रियाकलापहरू समावेश हुन सक्छन्।

क्षमता विकास कार्ययोजनाले राष्ट्रिय, प्रदेश र स्थानीय तहमा छुट्टाछुट्टै क्षमता आवश्यकता मूल्याङ्कन गर्ने र सन् २०२३ सम्ममा क्षमता विकास योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्ने प्रस्ताव गरेको छ। क्षेत्रगत रूपमा समावेश गरिएको एनडिसी कार्यान्वयन प्रतिवेदनले विभिन्न संस्थागत र संरचनामा क्षमता अभिवृद्धिका लागि विशेष तालिम कार्यक्रमहरू पहिचान गरी सम्बन्धित क्षेत्रअन्तर्गत कार्यान्वयनको लागि प्रस्तावित गरेको छ।

तालिका ३: क्षमता अपर्याप्तता र क्षमता विकास योजना

क्षेत्रहरू	क्षमता अपर्याप्तता	क्षमता अपर्याप्तता पूर्ति गर्ने कार्य
चेतना र ज्ञान	<ul style="list-style-type: none"> विभिन्न मन्त्रालयहरूका साथै प्रदेश र स्थानीय सरकारहरू एनडिसीमा भएको व्यवस्थाको सम्बन्धमा शुरुवाती अवस्थामा रहेकाले वन तथा वातावरण मन्त्रालय मात्र एनडिसीबारे सचेत र जानकार रहेको छ। 	<ul style="list-style-type: none"> एनडिसीको बारेमा पाठ्यक्रम/विकास गर्ने (नीति निर्माण वा कार्यान्वयनस्तरमा समय र सहभागीहरूलाई विचार गर्ने)
निकायहरू बीच समन्वय	<ul style="list-style-type: none"> सबै सम्बन्धित सरकारी र गैरसरकारी सरोकारवालाहरूको योगदानलाई समेट्दै सम्पूर्ण सरकारी प्रक्रिया प्रारम्भ र समन्वय गर्न क्षमता सीमित रहेको र समन्वय गर्ने सीमित क्षमतामा कमी रहेको। 	<ul style="list-style-type: none"> विभिन्न एनडिसी प्राथमिकताहरूसँग सम्बन्धित समन्वय आवश्यकताहरू पहिचान गर्ने। एनडिसी कार्यान्वयन प्रक्रियाको लागि उच्चस्तरीय सरकारी संयन्त्रको सहयोग सुनिश्चित गर्ने

	<ul style="list-style-type: none"> • एनडिसी प्राथमिकताहरूलाई एकीकृत गरि क्षेत्रगत र उप क्षेत्रगत आयोजना र कार्यक्रममा सुनिश्चित गर्न पर्याप्त क्षमता नभएको। 	<ul style="list-style-type: none"> • औपचारिक कार्य समूहहरू गठन गर्ने। • समन्वय प्रक्रियालाई मार्गदर्शन गर्न विधिहरू स्थापना गर्ने।
मानव संसाधन क्षमता	<ul style="list-style-type: none"> • परम्परागत क्षमता विकासको अभाव • स्थानीय वा राष्ट्रिय स्वामित्वमा रहेको र अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगबाट परिचालित नभएको परम्परागत सीप तथा क्षमता विकासमा ध्यान केन्द्रित हुन नसकेको। समग्र र दीर्घकालीन क्षमता निर्माणमा सरकारसँग रणनीतिक दृष्टिकोण वा राष्ट्रिय रणनीतिको अभाव रहेको। 	<ul style="list-style-type: none"> • प्रशिक्षक प्रशिक्षण तालिम मार्फत छनौट भएका सरकारी कर्मचारीहरूलाई तालिम दिने र विशिष्टकृत क्षमताहरू (जस्तै: उत्सर्जन कारक गणना, हरितगृह ग्यास उत्सर्जन मापन विधि र परिदृश्यहरूको विकास) अभिवृद्धि गर्न विशेष तालिमका योजनाहरू प्रयोग गर्ने। • सबै तहमा जलवायु समर्थकहरू निर्माणमा केन्द्रित गर्ने। • स्रोत सामग्री/हाते पुस्तिका तयार गर्ने।
प्रविधि	<ul style="list-style-type: none"> • तथ्याङ्क र सूचनाको कमी र पद्धति बारे अपर्याप्तताका कारण हरितगृह ग्यासको स्थिति मापन र सङ्कलन गर्नको लागि पर्याप्त क्षमताको अभाव रहेको। तथ्याङ्कको कमी र पद्धतिसँग अभ्यस्तताको कमीले देशमा बृहत रूपमा हरितगृह ग्यास सूचीकरण गर्न पर्याप्त क्षमताको अभाव रहेको। 	<ul style="list-style-type: none"> • कार्यान्वयन गर्ने निकायका व्यक्तिहरूलाई प्रशिक्षण प्रदान गर्ने: प्रमुख आर्थिक क्षेत्रहरूमा विशिष्ट प्रविधि, उपकरणहरू र अभ्यासहरू, ग्रीनहाउस ग्यास सूची विधिहरू, र उत्सर्जन कारक अध्ययनहरूमा छोटो अवधिको पाठ्यक्रमहरू विकास गर्ने। • अर्थव्यवस्था-व्यापी न्यूनीकरण कार्य बुझ्नको लागि मुख्य क्षेत्रहरू लक्षित विषयगत अभ्यासहरूसहितका साथै अनुकूलन र न्यूनीकरणको आधारभूत

	<ul style="list-style-type: none"> • देशले सबै क्षेत्र र उपक्षेत्रहरू विचार गरी हरितगृह ग्यासको चित्रण विकास गर्न सक्दैन। 	<p>र परिदृश्यहरूको विकासमा सहयोग गर्ने।</p> <ul style="list-style-type: none"> • बजारको विश्लेषण गर्ने क्षमता र न्यूनीकरण कार्यहरूको लागि बजार संयन्त्रको प्रयोगलाई बढावा दिने। • ऊर्जा र अन्य प्रविधिहरूको विकास वा स्थानान्तरणसहित नयाँ, स्वच्छ प्रविधिहरू कसरी अपनाउने भन्ने बारे जानकारी आदान-प्रदान गर्न सहजीकरण गर्ने।
<p>गुणस्तरीय तथ्याङ्क विकास, सङ्कलन र विश्लेषण</p>	<ul style="list-style-type: none"> • प्रणालीगत, संस्थागत र व्यक्तिगत तहहरूमा क्षमताको अभाव रहेको। प्रणालीगत तहमा, प्रणालीगतस्तरमा, विभिन्न क्षेत्रहरूमा विभिन्न सरोकारवालाहरूबीच तथ्याङ्क उत्पादन र सङ्कलनको समन्वय र मापदण्ड सुनिश्चित गर्नका लागि कानूनी रूपरेखाको अभाव रहेको। • संस्थागतस्तरमा, नियमित र मापदण्ड अनुरूप तथ्याङ्क सङ्कलन र भण्डारणका साथै प्राविधिक माध्यमहरू, जस्तै-सफ्टवेयरको प्रयोग नहुनु, अनुगमन र पूर्वानुमान उद्देश्यका लागि उपलब्ध तथ्याङ्क प्रयोग गर्नका लागि औपचारिक विधिहरूको साधारणतया अभाव देखिएको र व्यक्तिगतस्तरमा, तथ्याङ्क सङ्कलन र 	<ul style="list-style-type: none"> • राष्ट्रिय तथा क्षेत्रीयस्तरका लागि तथ्याङ्क सङ्कलन, प्रतिवेदन, अनुगमन, मूल्याङ्कन, र/वा प्रमाणीकरण संयन्त्रहरूमा तालिमको व्यवस्था गर्ने। • उत्सर्जनको लेखाजोखाको साथै परिपालनसम्बन्धी प्रक्रियाहरू बुझ्नको लागि यूएनएफसिसिसि सचिवालयमा प्रतिवेदन गर्नेसहितको प्रशिक्षण गर्ने। • एनडिसीको सन्दर्भमा मापन, प्रतिवेदन र प्रमाणीकरण प्रणालीको विकास र सुदृढीकरणको लागि सहयोग गर्ने। • अनुगमन क्षमताहरू सुदृढ गर्ने र तथ्याङ्क उपलब्धता र साझेदारीमा अपर्यप्तताहरूको विश्लेषण गर्ने। • अनुगमन र प्रतिवेदन मूलप्रवाहीकरण: विषयगत विकास परियोजनाहरूमा अनुगमन र

	विश्लेषणको बारेमा प्राविधिक क्षमता अपर्याप्त रहेको।	प्रतिवेदनका लागि प्रावधानहरूको व्यवस्था गर्न सकिने।
वित्तीय पहुँच	<ul style="list-style-type: none"> जलवायु वित्तका विभिन्न स्रोतहरू, विशेष रूपमा अनुकूलन वित्तको पहुँचका लागि परियोजना प्रस्तावहरूको विकासको सम्बन्धमा संस्थागत र व्यक्तिगतस्तरमा क्षमताको अपर्याप्तता कायम रहेको। 	<ul style="list-style-type: none"> वित्तीय आवश्यकता र अपर्याप्तता, अवसर र सम्भावित क्षेत्रको पहिचान गर्न सहयोग गर्ने। जलवायु वित्तीय पहुँच र विविधीकरण गर्न कार्ययोजना विकास गर्न सहयोग गर्ने एनडिसी कार्यान्वयन चरणमा निजी क्षेत्रलाई संलग्न गराउन सम्बन्धित उपकरण र दृष्टिकोणहरू विकास गर्ने। परियोजनासम्बन्धी सम्भावित कार्यक्रमहरू विकास गर्न र सोही अनुरूप वित्तको खोजी गर्ने।
लैङ्गिक उत्तरदायी	<ul style="list-style-type: none"> एनडिसीहरू लैङ्गिक-उत्तरदायी रूपमा लागु र अद्यावधिक गरिएका छन् कि छैनन् भनी सुनिश्चित गर्ने क्षमताको अभाव छ। 	<ul style="list-style-type: none"> एनडिसी कार्यान्वयनमा जलवायु परिवर्तन र लैङ्गिक र सामाजिक समावेशी कार्ययोजनालाई मूलप्रवाहमा ल्याउन सबै मन्त्रालयहरूलाई प्रशिक्षण प्रदान गर्ने। लैङ्गिक र सामाजिक समावेशी सम्पर्क व्यक्ति पहिचान गर्न र यससम्बन्धी एकाइलाई बलियो बनाउन निकायहरूलाई सहयोग गर्ने।

४.४. एनडिसी कार्यान्वयन योजनाको प्रगति मूल्याङ्कन

देशहरूले राष्ट्रिय जलवायु लक्ष्यहरू र एनडिसीहरूमा उल्लिखित कार्यहरू पूरा गर्नका लागि पेरिस सम्झौताअन्तर्गत परिष्कृत पारदर्शिता खाका तयार पार्न पहलकदमी लिएका छन्। साथै, जलवायु परिवर्तनका प्रभावहरू र अनुकूलनसँग सम्बन्धित जानकारीहरू पनि समावेश गर्ने लक्ष्य राखिएको छ। परिष्कृत पारदर्शिता खाकाले पेरिस सम्झौताको कार्यान्वयनको

माध्यमबाट देशहरूले प्रदान गरेको, आवश्यक पर्ने र प्राप्त गरेको आर्थिक र अन्य सहयोगको बारेमा स्पष्टता प्रदान गर्नेछ। यसको साथै राष्ट्रिय सञ्चार प्रतिवेदन र सन् २०२४ वाट प्रत्येक दुई वर्षमा पेश गर्ने गरी द्विवार्षिक पारदर्शिता प्रतिवेदन बिटिआर कार्यान्वयनमा आउने छ। यसले समावेश गर्ने जानकारीहरू निम्न रहेका छन्:

- मानव सिर्जित हरितगृह ग्यासहरू उत्सर्जनहरूको मुख्य स्रोतहरू र सो उत्सर्जन कम गर्नेसम्बन्धी राष्ट्रिय सूची प्रतिवेदन देशहरूका लागि अनिवार्य लागु हुन्छ।
- एनडिसी कार्यान्वयन र उपलब्धी मापन गर्न आवश्यक जानकारी सबै देशहरूका लागि अनिवार्य लागु हुन्छ।
- जलवायु परिवर्तनको प्रभाव र अनुकूलनसम्बन्धी जानकारी सबै देशहरूका लागि ऐच्छिक रूपमा लागु हुन्छ।
- विकासोन्मुख देशहरूलाई प्रदान गरिएको वित्तीय, क्षमता निर्माण र प्रविधि हस्तान्तरण सहयोगसम्बन्धी जानकारी विकसित देशहरूका लागि अनिवार्य लागु हुन्छ।
- वित्तीय, प्रविधि हस्तान्तरण र क्षमता निर्माण सहयोग आवश्यक र प्राप्त भएको जानकारी विकासोन्मुख देशहरूमा वैकल्पिक रूपमा लागु हुन्छ।

नेपालको एनडिसीले विभिन्न क्षेत्रहरूबाट हुने हरितगृह ग्यास उत्सर्जन घटाउने लक्ष्यहरू लिएको छ र सो हासिल गर्नको लागि पर्याप्त र सशर्त अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगको खाँचो औँल्याएको छ। हरितगृह ग्यास उत्सर्जन घटाउने लक्ष्यहरूमा प्रगति मापन गर्दा नेपालको हरितगृह ग्यास सूची नियमित रूपमा अध्यावधिक हुनेछ। हरितगृह ग्यास सूचीकृत कार्यले समग्र अर्थतन्त्र र सम्बन्धित क्षेत्रहरूमा हरितगृह ग्यास उत्सर्जनमा भइरहेको परिवर्तन देखाउनेछ। यसबाहेक जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय जलवायु परिवर्तन प्रारूप महासन्धिको सचिवालयलाई एनडिसीको कार्यान्वयनमा भएको प्रगति प्रतिवेदन पेश गर्ने अवसर प्रदान गरेको छ। यसैअनुसार नेपालले सन् २०२४ सम्ममा पहिलो बीटीआर बुझाउने लक्ष्य राखेको छ।

विश्वव्यापी जलवायु लक्ष्यहरू प्राप्त गर्न हरितगृह ग्यास उत्सर्जन, जलवायु कार्यहरू र सहयोगसम्बन्धी भरपदो, पारदर्शी र व्यापक जानकारी आवश्यक छ। मापन, प्रतिवेदन र प्रमाणीकरण प्रक्रियामा उपलब्ध तथ्याङ्कको मूल्याङ्कन, तथ्याङ्कको आवश्यकता, अन्तर मूल्याङ्कन, संस्थागत व्यवस्था, तथ्याङ्क व्यवस्थापनका साथै मापदण्ड र प्रक्रियाहरूको विकास, र प्रगति प्रणालीको अनुगमन र मूल्याङ्कन गर्ने विषयहरू समावेश गर्नुपर्छ। एनडिसी कार्यान्वयनको प्रगति प्रत्येक विषयगत क्षेत्रको लागि खण्ड २ मा उल्लिखित मापन, प्रतिवेदन

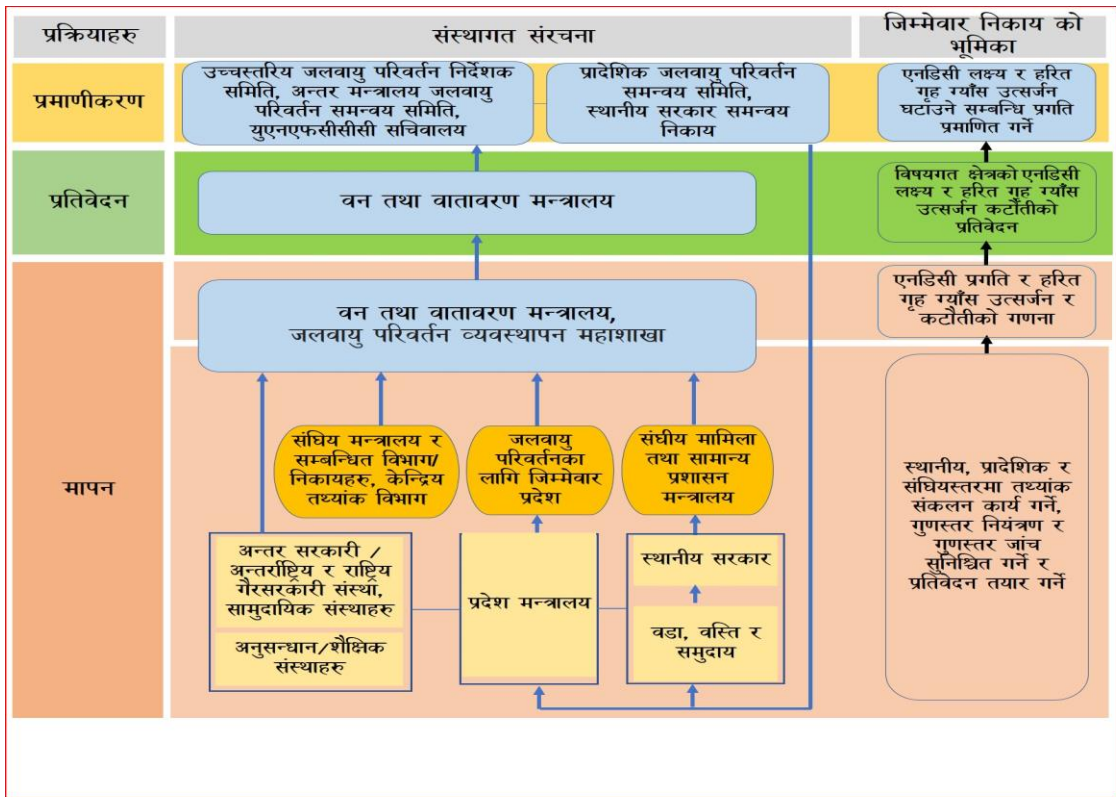
र प्रमाणीकरणको सूचकहरूको आधारमा पहिचान गरिने छ। राष्ट्रिय दीर्घकालीन रणनीतिको अनुगमन गर्न अनुगमन चरणमा निम्न सूचकहरू विकास गरिनेछ जस्तै:

- कार्यसम्पादन सूचकहरू राष्ट्रिय लक्ष्यहरूसँग सिधै मेल खाएका हुन्छन्, र तिनीहरूले समग्र रूपमा रणनीतिका परिणामहरू चित्रण गर्छन्।
- परिणामहरूलाई व्यावहारिक बनाउन मद्दत गर्न महत्त्वपूर्ण सङ्केतहरू।
- प्रत्येक विषयगत र अन्तरविषयगत रणनीतिहरूको कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित सूचकहरू।
- नीतिहरूमा रणनीतिका मार्गदर्शनहरूको समायोजनको स्तरका सूचकहरू।
- रणनीतिक वातावरणीय मूल्याङ्कनको हिस्साको रूपमा प्रयोग हुने अतिरिक्त वातावरणीय सूचकहरू।

एनडिसी कार्यान्वयनमा मापन, प्रतिवेदन र प्रमाणीकरण संयन्त्रको समावेश गर्न एक दक्ष र सवल संस्थागत व्यवस्था चाहिन्छ। चित्र ३ ले एनडिसी कार्यान्वयनको लागि मापन, प्रतिवेदन र प्रमाणीकरणको संस्थागत संरचना देखाउँछ। यस्तै विषयगत मन्त्रालयका लागि मापन, प्रतिवेदन र प्रमाणीकरणको व्यवस्था विषयगत प्रतिवेदनमा समावेश गरिएको छ। वन तथा वातावरण मन्त्रालयको जलवायु परिवर्तन व्यवस्थापन माहाशाखाअन्तर्गतको उत्सर्जन मापन शाखाले सङ्घीय, प्रदेश र स्थानीय सरकारहरू, अन्तर्राष्ट्रिय र राष्ट्रियस्तरका गैरसरकारी संस्थाहरू र समुदायमा आधारित संस्थाहरू र अनुसन्धान र शैक्षिक संस्थाहरूबाट प्राप्त तथ्याङ्कहरू सङ्कलन गर्नेछ। विशेषगरी उत्सर्जन मापन खण्डले राष्ट्रिय सूची तयार गर्ने; एनडिसी कार्यान्वयन योजनाको प्रगति मापन गर्ने र वन तथा वातावरण मन्त्रालयद्वारा तयार पारिएको द्विवार्षिक अद्यावधिक प्रतिवेदन, र द्विवार्षिक पारदर्शिता प्रतिवेदन आदि जस्ता प्रतिवेदनहरूको सूचनाहरू सङ्कलन गर्दछ।

एनडिसी कार्यान्वयन योजनाको प्रगति मूल्याङ्कन गर्न उत्सर्जन मापन शाखा र जलवायु परिवर्तन व्यवस्थापन माहाशाखाको क्षमता सुदृढ गरिनेछ। जलवायु परिवर्तन व्यवस्थापन माहाशाखाले राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय विशेषज्ञहरूको सहयोगमा तयार गरिएका प्रतिवेदनहरूको समीक्षा गर्नेछ। उच्चस्तरीय जलवायु परिवर्तन निर्देशक समिति, वन तथा वातावरण मन्त्रालय, अन्तर मन्त्रालय जलवायु परिवर्तन समन्वय समिति, प्रदेश र स्थानीयस्तरमा भएका जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी समन्वय समितिहरूसँग समन्वयमा राष्ट्रियस्तरमा प्रतिवेदनहरूको सामग्री प्रमाणित गर्ने जिम्मेवारी पनि जलवायु परिवर्तन व्यवस्थापन माहाशाखाको हुनेछ। राष्ट्रियस्तरमा सबै समीक्षा प्रक्रिया पूरा भएपछि अन्तिम प्रतिवेदनलाई

अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा प्रमाणीकरणका लागि संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय जलवायु परिवर्तन महासन्धिको सचिवालयमा बुझाइनेछ ।

चित्र ३: राष्ट्रिय निर्धारित योगदान कार्यान्वयनका लागि मापन, प्रतिवेदन र प्रमाणीकरणको संस्थागत प्रबन्ध

मापन, प्रतिवेदन र प्रमाणीकरण प्रणालीको कार्यान्वयनका लागि वित्तीय, प्राविधिक र क्षमता विकासमा विकसित राष्ट्रहरूको सहयोग चाहिन्छ। यस्ता सहयोगहरू जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय प्रारूप महासन्धिअन्तर्गतका विभिन्न माध्यमद्वारा उपलब्ध हुन सक्छ।

नेपालको दोस्रो राष्ट्रिय निर्धारित योगदानमा उल्लेख गरिएअनुसार, तथ्याङ्क सङ्कलन र प्रमाणीकरण ढाँचाको सुदृढीकरणका साथै दोस्रो राष्ट्रिय निर्धारित योगदानका लक्ष्यहरूको उपलब्धिहरूको नियमित मापन गर्न प्रयास गरिनेछ।

यसबाहेक सन् २००६ र हालै प्रकाशित जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी अन्तरसरकारी समितिको पहिचान गरेका सबै क्षेत्रहरूका लागि उत्सर्जन कारकहरू पहिचान गर्न, विषयगत-विशिष्ट परिदृश्यहरू निर्माण गर्न, आवश्यक मोडेलिङ गर्न, तथ्याङ्कहरू सङ्कलन, भण्डारण र मर्मत गर्न संयन्त्र स्थापना गर्न र सशर्त लक्ष्यहरूको लागि छुट्टै व्यवस्था गरिनेछ। यसका

लागि आर्थिक, क्षमता निर्माण र प्राविधिक सहयोग चाहिन्छ। योजना कार्यान्वयन गर्दा १५ औं पञ्चवर्षीय योजना र सहस्राब्दी विकास लक्ष्यहरूका उपलब्धि सूचकहरूसँग पनि समायोजन गरिनेछ।

४.५ कार्यान्वयनमा आईपर्ने जोखिम र न्यूनीकरणका उपायहरू

राष्ट्रिय विकास नीति र योजनामा राष्ट्रिय निर्धारित योगदानहरूका कार्यक्रमहरू समाहित नभएसम्म एनडिसी कार्यान्वयन प्रभावकारी नहुन सक्छ। राष्ट्रिय निर्धारित योगदानहरूको कार्यान्वयनको जोखिमहरूमा स्पष्ट वित्तीय रणनीतिको अभाव, मापनको विद्यमान चुनौतीहरू, प्रतिवेदन र प्रमाणीकरणका मापदण्डहरू र उच्चस्तरको राजनीतिक प्रतिबद्धताको कमी जस्ता विषयहरू पर्दछन्। प्रमुख जोखिम र न्यूनीकरणका उपायहरू तालिका ४ मा दिइएको छ।

तालिका ४: कार्यान्वयनमा आईपर्ने प्रमुख जोखिम र न्यूनीकरणका उपायहरू

राष्ट्रिय निर्धारित योगदानका प्रमुख जोखिमहरू	न्यूनीकरणका उपायहरू
राजनैतिक प्रतिबद्धता: राष्ट्रिय निर्धारित योगदान कार्यान्वयनमा समन्वयात्मक र राजनैतिक प्रतिबद्धताको कमी नै राष्ट्रिय निर्धारित योगदानका लक्ष्य प्राप्तिको प्रमुख जोखिम हो।	• राष्ट्रिय निर्धारित योगदान कार्यान्वयन गर्न उपयुक्त राजनैतिक वातावरण सुदृढ पार्ने: यस कार्यले संस्थागत क्षमता र राजनीतिक प्रतिबद्धताको स्तर तथा विकास प्राथमिकताका रूपमा राष्ट्रिय निर्धारित योगदानको कार्यान्वयन हुने प्रणाली र विधिहरू समेट्छ।
नियमन: राष्ट्रिय निर्धारित योगदान कार्यान्वयन गर्न सहज पार्ने नीतिगत र कानूनी स्पष्टताको कमीले नै कार्यक्रमहरूले निश्चित प्रतिफल हासिल गर्न नसक्ने हुन सक्छ।	• राष्ट्रिय निर्धारित योगदानको कार्यान्वयनमा सरोकार राख्ने सरोकारवालाहरूको पहिचान र सम्बोधन गर्ने: यसमा विभिन्न समूहहरूले चासो एवं सरोकार, सरकारको संस्थागत संरचना, राजनीतिक समन्वय र स्पष्ट कार्यदिशा तय गर्नु पर्दछ।
वित्तपोषण: जलवायु कार्ययोजनाहरू विभिन्न सशर्त सहयोग (जलवायु वित्त, प्रविधि हस्तान्तरण, क्षमता विकास) मा आधारित हुने भएकाले लक्ष्य प्राप्तिसमा ठूलो जोखिम रहन्छ। यसबाहेक सबै	• राष्ट्रिय निर्धारित योगदानको आवश्यक लागत पूरा गर्न अन्तर्राष्ट्रिय वित्तीय सहयोग मात्र पर्याप्त छैन। हालको राष्ट्रिय निर्धारित योगदान कार्यान्वयन गर्न सरकारले थप विश्वसनीय लागत अनुमानहरू तयार गरी विस्तृत एवं सम्भाव्य

<p>सशर्त योगदानहरू कार्यान्वयन गर्ने लागतहरू विकसित देशहरूले प्रतिज्ञा गरेको विद्यमान कोष अर्थात् २०२० देखि प्रति वर्ष विकासशील देशहरूको न्यूनीकरण र अनुकूलन प्रयासहरूलाई दिने सहयोग एक खर्ब अमेरिकी डलर भन्दा धेरै छ।</p>	<p>लगानीका योजनाहरू बनाउनु पर्नेछ र यसको कार्यान्वयनमा जोड दिनु पर्दछ।</p>
<p>कार्यान्वयन: स्पष्ट कार्यान्वयन रणनीतिको अभावमा राष्ट्रिय निर्धारित योगदानको योजना र निर्धारित लक्ष्यहरू पूरा नहुने जोखिम छ। साथै, नेपालको राष्ट्रिय निर्धारित योगदानमा तय गरिएका लक्ष्यहरू, विशेष गरी ऊर्जा र कृषि, वन र अन्य भू-उपयोगका क्षेत्रमा धेरै महत्त्वकाङ्क्षी छन्।</p>	<ul style="list-style-type: none"> • राष्ट्रिय निर्धारित योगदानलाई मूलप्रवाहमा ल्याउनको लागि प्रवेश विन्दुहरू प्रयोग गर्ने: राष्ट्रिय निर्धारित योगदान (एनडिसी) का कार्यहरू कार्यान्वयनको लागि यससँग सम्बन्धित विषयगत र सङ्घीय, प्रदेश र स्थानीय सरकारहरूका विकास योजनाहरूसँग तालमेल मिलाइनेछ। • राष्ट्रिय निर्धारित योगदानको सफल कार्यान्वयन गर्न प्रत्येक सरोकारवालासँग स्पष्ट कार्यदिशा हुनुपर्छ। त्यसैले मुख्य सरोकारवालाहरूलाई पहिचान गरी उनिहरूलाई संलग्न गराउन संयन्त्रहरू र क्षमताको आवश्यकता पर्दछ।
<p>मापन, प्रतिवेदन र प्रमाणीकरण: दोहोरो गणना नहुने गरी यी कार्यहरू कसरी गर्ने भन्ने सवालमा स्पष्ट मार्ग निर्देशनको अभाव छ, किनभने कतिपय अवस्थामा तथ्याङ्कका स्रोतहरू नै स्पष्ट छैनन् भने धेरै अवस्थामा सूचना नै अपुरा, गुणस्तरहिन र गलत छन्।</p>	<ul style="list-style-type: none"> • राष्ट्रिय निर्धारित योगदान कार्यान्वयनका प्रारम्भिक वर्षहरूमा स्पष्ट लक्ष्यअनुसार, मापन, प्रतिवेदन र प्रमाणीकरण संरचना विकास गर्न यसको प्रारूप र उपकरणहरू विकास गरिने छन्।